UMBERTO ECO LECTOR IN FABULA

Role čtenáře aneb
Interpretační kooperace
v narativních textech

ACADEMIA - PRAHA - 2010

Tato kniha vychází s laskavou finanční podporou Národní komise na podporu šíření italské kultury v zahraničí při Ministerstvu zahraničních věcí Italské republiky a ve spolupráci s Italským kulturním institutem v Praze.

Questo libro è stato pubblicato noc il contributo della „Commissione Nazionale per la promozione della cultura italiana all'estero" del Ministero Italiano degli Affari Esteri e noc la collaborazione dell'Istituto Italiano di Cultura di Praga.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Eco, Umberto
Lector in fabula : role čtenáře, aneb, Interpretační kooperace v narativních textech / Umberto Eco ; [z italského originálu ... přeložil Zdeněk Frýbort]. – Vyd. 1. – Praha : Academia, 2010. – (Možné světy ; sv. 3)
Název originálu: Lector in fabula – la cooperazione interpretativa nei testi narrativi
ISBN 978-80-200-1828-1 (brož.)

801.82 * 82.07 * 82:81'22 * 801.73 * 808.543-027.21
- literární texty
- interpretace a přijetí literárního díla
- literární sémiotika
- diskurzivní analýza
- naratologie
- studie

82.0 - Literatura (teorie) [11]

Umberto Eco
Lector in fabula
La cooperazione interpretativa nei testi narrativi
© RCS Libri S. p. A. – Milano
Bompiani 1979
Translation © Zdeněk Frýbort, 2010

ISBN 978-80-200-1828-1

OBSAH OBSAH OBSAH OBSAH OBSAH OBSAH OBSAH OBSAH

11 **Úvod k českému vydání**
19 **Úvodem**
23 **1. Text a encyklopedie**
1.1. Teorie textu první a druhé generace
1.2. Kontextová a okolnostní selekce
1.3. Sémém jako instrukce orientovaná k textu
1.4. Sémém jako virtuální text a text jako expanze sémému
1.5. O zastřešujícím termínu (presupozici)
39 **2. Peirce: Sémiotika jako základ textové kooperace**
2.1. Interpretant, ground, význam, objekt
2.2. Ground (základ)
2.3. Dynamický Objekt a Bezprostřední Objekt
2.4. Interpretanty diskurzu a interpretanty termínů
2.5. Definice jako encyklopedie a jako operativní pravidlo
2.6. Monadické vlastnosti a komplexní interpretanty
2.7. Finální Interpretant
2.8. Semióza neomezená a pragmatická

2.9. Směřování pragmatiky textu
65 **3. Modelový čtenář**
3.1. Role čtenáře
3.2. Jak text předvídá čtenáře
3.3. Texty „uzavřené" a texty „otevřené"
3.4. Použití a interpretace
3.5. Autor a čtenář jako textové strategie
3.6. Autor jako interpretační hypotéza
85 **4. Úrovně textové kooperace**
4.1. Hranice modelu
4.2. Volba modelu narativního textu
4.3. Lineární manifestace
4.4. Okolnosti sdělení
4.5. Uzávorkované extenze
4.6. Kódy a subkódy
105 **5. Diskurzivní struktury**
5.1. Sémantická explikace
5.2. Topik
5.3. Izotopie
125 **6. Narativní struktury**
6.1. Od syžetu k fabuli
6.2. Kontrakce a expanze. Úrovně fabule
6.3. Narativní struktury v textech nenarativních
6.4. Základní podmínky narativní sekvence
136 **7. Předpoklady a inferenční toulky**
7.1. Disjunkce pravděpodobnosti
7.2. Předpoklady coby prefigurace možných světů
7.3. Inferenční toulky
7.4. Fabule otevřené a fabule uzavřené
149 **8. Struktury světů**
8.1. Je možné mluvit o možných světech?
8.2. Předběžné definice
8.3. Možné světy jako kulturní konstrukty
8.4. Konstrukce referenčního světa
8.5. Problém „nezbytných vlastností"
8.6. Jak vymezit esenciální vlastnosti
8.7. Identifikace
8.8. Přístupnost
8.9. Přístupnost a nezbytné pravdy
8.10. Světy fabule
8.11. S-nezbytné vlastnosti
8.12. S-nezbytné vlastnosti a esenciální vlastnosti
8.13. Relace přístupnosti mezi W_o a W_N
8.14. Relace přístupnosti mezi W_{Nc} a W_N
8.15. Relace přístupnosti mezi W_R a W_N
209 **9. Aktanční a ideologické struktury**
9.1. Aktanční struktury
9.2. Ideologické struktury
9.3. Meze a možnosti hloubkové interpretace

9.4. Hloubkové intenzionální struktury a hloubkové extenzionální struktury
223 **10. Aplikace: *Obchodník se zuby***
234 **11. Aplikace: *Un drame bien parisien***
11.1. Jak číst metatext
11.2. Metatextové strategie
11.3. Diskurzivní strategie: lingvistické úkony
11.4. Od diskurzivních struktur ke strukturám narativním
11.5. Fabule ve fabuli
11.6. Inferenční procházky a fantomatické kapitoly
11.7. Schéma fabule a fantomatických kapitol
11.8. Drama fantomatických kapitol
11.9. Závěr
265 **Přílohy**
Příloha 1: Alphons Allais: Jaksepatří pařížské drama
Příloha 2: Alphons Allais: Templáři
Příloha 3: Modelový čtenář povídky Un drame bien parisien: empirický text
280 **Literatura**

Úvod k českému vydání knihy *Lector in fabula*

Vlastní jádro této knihy tvoří dvě kapitoly, které byly spolu s dalšími eseji uveřejněny v publikaci *The Role of the Reader* (Bloomington, Indiana Univerzity Press) v roce 1979. V témže roce ovšem vyšla italsky kniha *Lector in fabula*, která o zhruba dvě stě padesát stran rozšířila to, co v anglické verzi zabíralo necelou stovku stránek. Tento překlad vychází právě z italského vydání.

V italském vydání, jak uvidíme v Úvodu, jsem se snažil vyjasnit jeden zásadní bod, který by (jak jsem si myslel) mohl čtenáře mást. Už v roce 1962 jsem v *Otevřeném díle* (Opera aperta) jako jeden z prvních pojednával o otázce recepce a aktivní úlohy, kterou hraje interpret každého textu (ať už verbálního, vizuálního nebo hudebního). A v této knize,

kde jsem se zabýval převážně narativními texty, to vypadalo, jako bych udělal krok zpět a proti právům interpreta hájil práva textu.

Vysvětloval jsem tehdy, že už sám název *Otevřené dílo* narážel na neustálé kolísání mezi interpretační „otevřeností" a právy díla, na fakt, že interpreta opravňuje a povzbuzuje k určité svobodě sama povaha tohoto díla. Nicméně v posledních letech kladly nejrůznější kritické teorie velký důraz na aspekt interpretační svobody na úkor práv textu, a já tudíž neměl v úmyslu udělat krok zpátky (z mé strany), nýbrž obnovit rovnováhu.

Riskantním vykročením, proti němuž jsem vystupoval, byla takzvaná americká „dekonstrukce". Říkám „americká", protože se jednalo o skupinu kritických teorií, které se inspirovaly Derridovou dekonstrukcí, ale přeměňovaly způsob, jak nedůvěřivě zkoumat filozofický text, v postupy literární kritiky a interpret měl v krajním případě právo vkládat do textu to, co sám chtěl.

Tato polemika, která udává tón knize *Lector in fabula*, se v dalších letech rozvíjela v souvislosti s postupem dekonstruktivistických teorií, z nichž některé se pokoušely chápat ze svého hlediska i teorii interpretace Charlese Sanderse Peirce. Doklady o této polemice jsou sebrány v různých spisech, především v *Streit der Interpretationen* (Konstanz, Univerzitätsverlag Konstanz 1987) a *Notes sur la sémiotique de la reception* (Paris, *Actes Sémiotiques* 9, 81, 1987), posléze v rozšířené podobě v knize *I limiti dell'interpretazione* (Milano, Bompiani 1990), přeložené do češtiny jako *Meze interpretace* (Praha, Karolinum 2004), a nakonec v cambridgeských *Tanner Lectures*, kde jsem přátelsky polemizoval s Richardem Rortym (*Interpretation and Overinterpretation*, Cambridge, Cambridge University Press 1992).

Jak vidíme, *Lector in fabula* předjímal řadu témat, jimž jsem v následujících letech zůstal věrný, a to nejen téma mezí interpretace, ale také přijetí konceptu možného světa pro narativní texty (a právě v oněch letech se týmž tématem zabýval Lubomír Doležel, s nímž jsem se potom mnohokrát setkal na společné půdě).

Vždy jsem se snažil oddělovat práci sémiologa od své romanopisecké činnosti, ale protože mnozí moji kritikové poukázali na určité vztahy mezi oběma těmito aktivitami, nemohu přehlížet, že kniha *Lector in fabula* byla napsána ve chvíli, kdy jsem dokončoval svůj první román, *Jméno růže*. Nakolik myšlenky, které jsem rozvíjel na teoretické úrovni, ovlivnily můj způsob vyprávění, anebo (naopak) do jaké míry mi má literární zkušenost poskytla látku pro teoretickou reflexi, nedokážu odhadnout a raději to přenechám jiným.

Chtěl bych jen zmínit další shodu okolností: v téže době, kdy se na knihkupeckých pultech objevil můj *Lector in fabula*, vyšlo také *Když jedné zimní noci cestující* od Itala Calvina, což je, jak známo, román, a nikoli teoretický esej, ale je to román dost zvláštní a čtenář je tu neustále volán k odpovědnosti, jako by měl na knize a na rozvíjejícím se příběhu spolupracovat. Kdyby někdo porovnal *Lector in fabula* s *Když jedné zimní noci cestující*, mohl by si myslet, že má kniha je teoretický komentář ke Calvinovu románu nebo že Calvinův román je epická konstrukce inspirovaná mým esejem. Ale jak už jsem říkal, obě knihy vyšly téměř současně a ani jeden z nás nevěděl, co ten druhý dělá, i když nás oba očividně fascinovaly stejné problémy. Když mi Calvino poslal svou knihu, zřejmě už obdržel tu mou, protože věnování zní: „Umbertovi, *superior stabat lector, longeque inferior Italo Calvino*." Tento citát je samozřejmě z Faidrovy bajky o vlku a beránkovi (*Superior stabat lupus, longeque inferior agnus* [Výše stál vlk, beránek stál mnohem níže po proudu].). Poněkud dvojznačné je ono „longeque inferior" (což může znamenat jak „níže po proudu", tak „méně významný"). Kdybychom měli výraz „lector" chápat *de dicto*, a tedy by se vztahoval na mou knihu, potom bychom v tom museli spatřovat projev ironické skromnosti nebo (hrdou) volbu přivlastnit si úlohu beránka a teoretikovi ponechat roli zlého vlka. Chápeme-li však výraz „lector" *de re*, potom to znamenalo potvrzení určité poetiky a Calvino chtěl vzdát hold čtenáři. Tak jako jsem to udělal já v této knize.

Umberto Eco, Milán, říjen 2008

Úvodem

V roce 1962, kdy jsem vydal *Otevřené dílo*, jsem se zabýval tím, jak umělecké dílo může na jedné straně postulovat volnou interpretační intervenci svých příjemců a na straně druhé vykazovat strukturální rysy, které řád svých možných interpretací stimulují a regulují. Jak jsem později zjistil, praktikoval jsem tehdy, aniž bych co tušil, textovou pragmatiku, nebo aspoň to, co je dnes za textovou pragmatiku označováno. Zabýval jsem se totiž tím aspektem kooperační činnosti, který má příjemce k dispozici, aby z textu získal i to, co text neříká (ale presuponuje, slibuje a implikuje), aby zaplňoval prázdná místa a aby to, co v textu je, uváděl do souvislostí s tkání intertextovosti, ve které text má svůj původ a s níž nakonec splyne.

Neboli aby se zabýval kooperačními pohyby, které – jak později ukázal Barthes – nevyvolávají jen potěchu, ale ve výjimečných případech přímo slast z textu.

Uvažovat o této slasti (kterou fenomenologie „otevřenosti", o niž jsem se pokoušel, měla za implicitní) mě popravdě řečeno nijak zvlášť nelákalo, spíše jsem se snažil vymezit to, co v textu stimuluje a zároveň reguluje interpretační volnost. Snažil jsem se zkrátka definovat formu či strukturu otevírání.

Měl jsem sice k dispozici pojmy z oblasti sémantiky i teorie informace, úzce související s fenomenologickými postupy, a také jsem je používal; a nechal jsem se inspirovat teorií interpretace Luigiho Pareysona; všechny tyto nástroje však pro analýzu textové strategie nebyly postačující. To podstatné jsem objevil až nedlouho poté. Byly to poznatky ruského formalismu, strukturalistické lingvistiky, sémiotické návrhy Jakobsonovy, Barthesovy a dalších vědců: ti všichni zanechali své stopy v dalších vydáních *Otevřeného díla*.

Objev strukturalistických metod mi sice jednu cestu otevíral, druhou mi ale naopak uzavíral. V tehdejší fázi strukturalismu byl běžným dogmatem požadavek zabývat se textem v jeho vlastní objektivní struktuře, neboli tím, jakou se tato struktura jevila na svém vlastním významovém povrchu. Interpretační intervence příjemce byla odsunuta stranou, pokud nebyla vůbec coby metodologicky nepatřičná vyloučena.

Krátce poté, co se *Otevřené dílo* objevilo v roce 1965 ve francouzském překladu, Claude Lévi-Strauss v interview poskytnutém Paolu Carusovi[1] řekl: „Objevila se pozoruhodná kniha jednoho vašeho krajana, zastává v ní však názor, který já v žádném případě nemohu akceptovat. Dílo nedělá dílem jeho otevřenost, ale jeho uzavřenost. Dílo je objekt vybavený přesnými vlastnostmi a úkolem analýzy je tyto vlastnosti identifikovat. Na jejich základě pak dílo může být plně definováno.

Když jsme se, Jakobson a já, pokusili o strukturální analýzu jednoho Baudelairova sonetu, nepojednávali jsme jej samozřejmě

1 Caruso, Paolo, ed.: *Conversazioni con Claude Lévi-Strauss, Michel Foucault, Jacques Lacan*. Milano: U. Mursia 1969, s. 81–82 (interview bylo publikované 20. ledna 1967 v deníku *Paese Sera*).

jako dílo otevřené, ve kterém bychom mohli najít všechno, co do něj následující epochy vložily, pojednali jsme jej jako objekt, který jsa autorem jednou vytvořen, má pevnost krystalu, z čehož je jasné, že naše role se omezila na osvětlení jeho vlastností."

Tento text se dá vyložit dvěma způsoby. Chtěl-li jím Lévi-Strauss říci, že není možné zastávat názor, že nějaké dílo obsahuje všechno, co do něj kdokoli mohl vložit, pak nezbývá než s ním souhlasit, a já sám ve své knize nic jiného ani netvrdím. Chtěl-li však říci, že obsah (i když připustíme, že je jednoznačný a autorem jednou provždy definovaný) díla je definitivně manifestován jeho významovým povrchem, jako analýza manifestuje molekulární struktury nějakého krystalu a oko analyzátora už ničím k formování této struktury nepřispívá, pak s ním souhlasit nemohu.

A není tu třeba ani uvádět, co sám Jakobson v roce 1958 napsal o funkcích řeči, aby bylo zřejmé, do jaké míry jsou i z hlediska strukturalismu neodmyslitelné kategorie typu původce komunikačního aktu, adresát a kontext v jejich vztahu k problémům komunikace, včetně komunikace estetické. Postačí podívat se na dvě – dosti náhodně zvolené – pasáže v Jakobsonově a Lévi-Straussově studii o Baudelairových Kočkách (Les Chats), aby bylo jasné, jak aktivní roli v poetické strategii tohoto sonetu hraje právě čtenář:

> Kočky, jmenované v názvu sonetu, figurují v textu jmenovitě jen jednou [...]. Od třetího verše se stávají kočky nevyjádřeným podmětem, který je posledním životným podmětem sonetu. Substantivum *chat* v úloze podmětu, předmětu a přívlastku je zastoupeno anaforickými zájmeny *ils, les, leur(s)* [...] (atd.)[2]

Jenže není dost dobře možné mluvit o anaforické funkci nějakého výrazu a nemít přitom na mysli ne-li přímo empirického čtenáře, tak alespoň adresáta coby prvek abstraktní, nicméně v textové hře konstitutivní.

2 Český překlad in Jakobson, Roman: *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, 1995, s. 630.

V téže studii o dvě stránky dál je zmínka o sémantické příbuznosti mezi *L'Erèbe* a *l'horreur des ténèbres*. Tato sémantická příbuznost se v textu nenachází coby explicitní část jeho jazykové manifestace, spíše je postulována jako rezultát komplexních inferenčních textových operací, založených na intertextové kooperaci. A je-li právě tato spřízněnost oním typem sémantické asociace, kterou chtěl básník stimulovat, předvídat a k níž chtěl vybízet, pak tato kooperace se čtenářem nemohla nebýt součástí generativní strategie, vložené autorem do díla.

Navíc se podle názorů autorů studie zdá, že tato strategie měla vyvolat odpověď nepřesnou a neurčitou. S pomocí zmíněné sémantické asociace text vytváří spojení mezi kočkami a *coursieres funèbres* a Jakobson a Lévi-Strauss si kladou otázku:

„Jde ve vemlouvavém verši *L'Érèbe les eût pris pour ses coursiers* (*Ereb by je vzal za své oře*) o zklamanou touhu nebo o nedorozumění? Význam této pasáže, nad kterou se zamýšlelo mnoho kritiků, zůstává záměrně dvojznačný."[3]

Nic jiného se – hlavně od Jakobsona – ani nedalo čekat. Báseň Kočky na čtenáři vyžaduje nejenom spolupráci, ale rovněž po něm chce, aby se pokusil o řadu interpretačních rozhodnutí. Jejich počet sice není stanoven, v žádném případě tu však nejde o rozhodnutí jediné. Proč tedy nemluvit o „otevřenosti"? Postulovat spolupráci se čtenářem neznamená chtít strukturální analýzu kontaminovat mimotextovými prvky. Čtenář coby aktivní princip interpretace je součástí generativního rámce samotného textu. Vůči mé námitce reagující na námitku Léviho-Strausse se dá namítnout jedno jediné: jestliže čtenářovu kooperaci postulují i anaforické odkazy, pak se jí nevyhne žádný text. To je prostě fakt. Texty, které jsem v roce 1962 definoval jako otevřené, jsou pouze nejprovokativnějším příkladem využití principu regulujícího jak generování, tak interpretování veškerých typů textu, a to využití k cílům estetickým.

Připomínám tyto polemiky, jen abych vysvětlil, proč mě tenkrát tento můj první pokus o textovou pragmatiku nepřiměl k tomu,

3 Ibid., s. 631.

abych v jejím rozvíjení pokračoval. Za pozornost věnovanou interpretačnímu momentu se tehdy člověk málem musel omlouvat. A nechtěl-li své zájmy zradit, pak je musel aspoň postavit na strukturalistické základy. A to je také důvod, proč se moje další bádání nezaměřilo na povahu textů a na proces jejich interpretace, ale na povahu sémiotických konvencí, neboli na strukturu kódů a na obecnější struktury komunikačních procesů.

Ohlédnu-li se zpátky na svou práci následující po *Otevřeném díle*, od *Skeptiků a těšitelů* až k *La struttura assente* (Absentní struktuře) a pak přes *Le forme del centenuto* (Formu obsahu) až po *Trattate di semiotica generale* (Traktát obecné sémiotiky),[4] uvědomuji si, že problém interpretace, její volnosti a jejích aberací, se z mého diskurzu nikdy nevytratil. Přesunul jsem pozornost k rozmanitosti kompetencí (kódů a subkódů, rozdílů mezi kódy produkce a kódy recepce) a v *Traktátu* jsem se pak zabýval možnostmi sémantického modelu v podobě encyklopedie, která by v rámci určité sémantiky počítala i s požadavky patřičné pragmatiky. Dalo by se říci (a jednou jsem to i napsal), že veškeré mé bádání od roku 1963 do roku 1975 bylo zaměřeno (ne-li výlučně, pak určitě z větší části) k hledání sémiotických základů oné zkušenosti s „otevřením", o níž jsem mluvil (jejíž pravidla jsem však nepodal) v *Otevřeném díle*.

Na druhé straně se domnívám, že Model Q, který jsem předložil jak ve *Formách obsahu*, tak v *Traktátu* – model, který neváhám přirovnat, abych uspokojil řadu svých přátel, spíše k hlízovitému kořeni než k hierarchii rozvětveného stromu – zakládá představu nestabilního Sémantického Systému, zkonstruovaného jen jako zdůvodnění variability interpretací jednotlivých sdělení, textů nebo prostě diskurzů. Všechna tato má práce nepochybně měla své jádro ve zkoumání vztahu mezi uživatelem určitého sémiotického systému a kódem neboli mezi kódem a sdělením. Tematika textu, jeho generování a interpretování, byla odsunuta stranou, jen v některých paragrafech byly zhruba načrtnuty nástroje, které

4 Původně anglicky jako *A Theory of Semiotics* (Bloomington, Indiana University Press 1976). Česky v překladu z angličtiny *Teorie sémiotiky* (překlad Marek Sedláček). Brno, JAMU 2004. 2. vyd. Praha, Argo 2009). Eco svůj anglický text adaptoval do italštiny a k dané verzi v této knize odkazuje. Proto ponecháváme titul Traktát, který pochází z italské verze (pozn. editora).

v této knize přebírám a rozšiřuji. Takovým příkladem je pojem hyperkodifikace, z něhož, jak čtenář sám zjistí, se nyní snažím vytěžit co nejvíce tím, že jej dávám do souvislosti s nedávno vzniklým pojmem *frame* nebo „scénář" – také proto, že, jak jsem zjistil, některým čtenářům poskytl nápady směřující k sémiotice textu.

Bez tohoto dlouhého úvodu bych nemohl vysvětlit, proč nyní do jednoho organického diskurzu spojuji řadu studií psaných od roku 1976 do roku 1978 a věnovaných mechanice kooperace při interpretaci textu. Bádání v oblasti textové sémiotiky dnes dosáhlo takové šíře a stalo se záležitostí natolik rafinovanou, že zabývat se jí jen proto, aby se člověk necítil být pozadu za ostatními, by bylo příliš namáhavé; a bylo by to také k ničemu. V těchto svých pracích ostatně provádím dvojí operaci: na jedné straně navazuji (a abych pravdu řekl, jinak to ani nejde) na někdejší motivace, o nichž jsem se už zmínil, zároveň však akceptuji jako jednou dané a známé to, co bylo o textu řečeno během posledních dvou desetiletí, a pokouším se alespoň o malý krůček vpřed v úsilí pokusit se textovou sémiotiku pevně spojit se sémantikou termínů. Objekt svého zájmu omezuji na procesy interpretační kooperace a stranou ponechávám tematiku generativní; pokud se jí věnuji, pak pouze v interpretační perspektivě.

Poslední kapitola této knihy je věnována interpretaci povídky Alphonse Allaise *Un drame bien parisien*, zařazené do této knihy jako Příloha 1. Čtenář samozřejmě brzy zjistí, že k jednotlivým částem této povídky odkazují i jiné kapitoly. Nešlo mi totiž o nalezení jednoho jediného textu, který by posloužil jako východisko a díky němuž by mohly být postupně dokládány a zvažovány různé technické postupy a konkrétní situace textu. Veškeré diskurzy, které tato kniha obsahuje, se zrodily z rozpaků, do nichž mě při prvním čtení před několika roky Allaisova povídka uvrhla. Abych pravdu řekl, vůbec poprvé mi ji kdosi vyprávěl a poté jsem si uvědomil podivné neshody mezi shrnutím, jehož se mi dostalo, a shrnutím, které jsem si provedl sám, ještě než jsem si přečetl

originál. Měl jsem v rukou text „nesnadný", vedený úsilím přivést čtenáře do rozpaků a schopný produkovat odlišná shrnutí. Anebo že by to byl text, říkal jsem si, který promlouvá o tom, co to je vlastně text, o textualitě a o potížích, jež přinese každé jeho shrnutí, každá nevyhnutelná intervence čtenáře, a o způsobu, jímž to text předvídá?

To byl začátek. Pak jsem se Allaisovou povídkou dlouho zabýval a kroniku těchto svých čtení zde uvádím i jako splátku svých početných dluhů.

Příběh mi poprvé vyprávěl Serge Clement, který umí celého Allaise skoro nazpaměť. Schvaluji mu to – Allais opravdu stojí za to. Pak jsem si o něm povídal s Paolem Fabbrim a v roce 1975 v San Diegu s Fredem Jamesonem, který mi také daroval originál textu. S tímto originálním textem jsem si ještě v San Diegu odbyl několik seminářů s místními studenty. Našich diskusí se zúčastnili i Fred Jameson a Alain Cohen. Tehdy právě vyšla Petöfiho kniha *Vers une theorie partielle du text*. Petöfi v ní provedl analýzu narativních textů v termínech možných textových světů, a podnítil mě tak k mému vlastnímu pokusu dát Allaisovu labyrintu nějakou formu. Následujícího roku jsem v Boloni této povídce věnoval polovinu svého kurzu. Hodně užitečných myšlenek mi poskytli Ettore Panizon, Renato Giovannoli a Daniele Barbieri svou knížkou *Jak se vykastrovat Ockhamovou břitvou*. Na konci roku 1976 jsem povídce věnoval celý jeden kurz s doktorandy katedry francouzštiny a italštiny na New York University. Mne zajímala logická výstavba fabule, oni (z devadesáti procent to byly ony) se zajímali o diskurzivní povrch a o stylistické a rétorické odstíny. Mezi posluchači byla i Christine Brooke-Roseová, za což jí zpětně děkuji. Diskusi obohatila postřehy vskutku – omlouvám se za omšelý výraz – podnětnými.

Závěrečným fázím svých výzkumů jsem nakonec věnoval celý jeden seminář v Centru sémiotiky v Urbinu, v červenci roku 1977: spolu s mými studenty se jej zúčastnili i Paolo Fabbri, Pierre Raccah a Peer Age Brandt. Posledně jmenovaný provedl svoji

analýzu Allaisovy povídky. Byla odlišná od té mé (kterou neznal), v lecčem jsme se však shodovali. Při té příležitosti jsme pokračovali v experimentu zahájeném už v Boloni a podrobili jsme vzorek čtenářů četbě Allaisova textu a pak srovnali jejich shrnutí (jak o tom informuje Příloha 3).

Konečné podoby výzkum nabyl na Yale University na podzim roku 1977. Velkou pomocí a pobídkou pro mne tehdy byly kritiky a rady Lucie Vainaové, z jejíchž výzkumů možných světů textu se mi už předtím dostalo mnoho teoretických a metodologických podnětů – byť obecně vzato se mé teze od jejích odchylují. Allaisův příběh jsem nepřestával komentovat ani na jiných seminářích a Barbara Spackmanová sepsala kritiku mé interpretace jako svoji ročníkovou práci. Některé její postřehy mě například přiměly k rozšíření konceptu Modelového čtenáře.

Analýza Allaisovy povídky, jak vidno, doprovázela veškerou moji badatelskou činnost, která nakonec vyvrcholila touto knihou. Ta přepracovává, rozšiřuje a spojuje v jeden celek řadu studií napsaných při různých příležitostech během posledních tří let. Jsou to především první (The Role of the Reader) a závěrečná (Lector in Fabula) kapitola souboru nazvaného *The Role of the Reader: Exploration in Semiotics of Texts* (Bloomington, Indiana University Press 1979), studie Texts and Encyclopaedia, určená pro soubor *Texts vs. Sentence* (ed. Janos Petöfi, Hamburg, Buske 1979) a konečně řada příspěvků přednesených na sympoziích věnovaných Peircovi, shrnutých ve studii Peirce and Contemporary Semantics, publikované ve *VS 15* v roce 1976.

Nejsem si jist, je-li tu třeba uvést, že na rozdíl od bezmála všech mých knih se tato omezuje výlučně na fenomény verbální, dokonce pouze na psané texty a v tomto rámci pouze na texty narativní. Sémiotické pojetí textu je ovšem mnohem širší než pojetí lingvistické a teoretické teze, které zde předkládám, aspirují, pochopitelně náležitě přizpůsobené, i na použití u textů neliterárních

a neverbálních. Problém interpretační kooperace třeba v oblasti malířství a divadla zůstává totiž i nadále otevřený.

Na závěr chci dodat, že kdybych měl shrnout smysl zde diskutovaných problémů, musel bych prostě zopakovat, co jsem před lety napsal v úvodu ke studii Sueových *Tajností pařížských*, publikované pak znovu i v knize *Superuomo di massa* (Masový superman): „Čím mohou být užitečná sémiologická studia, zabývající se komunikačními makrostrukturami, jako jsou prvky zápletky? Moc dobře víme, že existuje způsob, jak tyto narativní struktury chápat jako neutrální prvky zcela formalizované kombinatoriky, která nedokáže zdůvodnit souhrn významů, jež historie a společnost dílu přisoudí. Přirozené významy, pragmatické rezultáty díla jako komunikačního aktu v tomto případě už natrvalo zůstanou příležitostnými variacemi, které strukturální zákon díla nijak nenarušují, a jsou právě jím naopak determinovány (lépe řečeno je jím determinována, vzhledem k masivní a zároveň uhýbavé přítomnosti označujícího, zbytečnost následného naplnění smyslem). Na druhé straně jsme si vědomi toho, že každá snaha definovat významem obdařenou formu, aniž bychom ji už předem vybavili smyslem, je počínání marné a iluzorní, stejně jako každý absolutní formalismus je vlastně maskovanou analýzou. Izolovat formální struktury vzhledem ke globální hypotéze anticipující smysl díla znamená uznat je za sounáležité; analýza sounáležitých a významem vybavených aspektů, která by už předem neimplikovala interpretaci a tudíž i naplnění smyslem, však existovat nemůže".

Tím končí váhání a čtenář, který byl neustále co nejblíže textu, přimykal se k němu a byl mu neustále v patách, se konečně nachází v textu. Je to jistě způsob, jak mu poskytnout důvěru, ale také způsob, jak ho omezit a jak ho kontrolovat. Šlo však o to vybrat si: buď mluvit o potěšení, které text skýtá, nebo o tom, proč text potěšení skýtat může. Já jsem si zvolil druhou možnost.

Červenec 1978

1. Text a encyklopedie

1.1. TEORIE TEXTU PRVNÍ A DRUHÉ GENERACE

Rozvíjení různých sémiotik textu hned od počátku vyčlenilo dvě tendence: budeme-li tudíž mluvit o teoriích první a druhé generace, nebude se tato distinkce týkat chronologie. První generace se podle nás ukázala být generací extremistickou, s výrazně polemickým postojem vůči lingvistice věty (a ještě polemičtějším vůči lingvistice kódu), druhá generace se naopak pokoušela o obezřetnou fúzi obou postojů, a to stavěním mostů, na nichž by se studium jazyka coby strukturovaného systému, předcházejícího diskurzivní aktualizaci, setkávalo se studiem diskurzů (jakkoli vedeným třeba i v *emických* termínech) či textů koncipovaných jakožto produkty jazyka už mluveného, nebo v každém

případě k „mluvení" sloužícího. A používáme-li u druhého postoje označení „druhá generace", pak tím oceňujeme jeho sémiotickou komplexnost, schopnost uvádět do vzájemného vztahu různá univerza zkoumání a jeho snahy po nastolení jednotného přístupu. Skutečnost, že studie druhé generace předcházely studiím generace první, narušuje genetická pravidla pouze částečně. Jako příklad bychom mohli uvést fakt, že Peircova sémiotika je určitě sémiotikou druhé generace, přičemž však k tomu, aby teorie této generace mohly být plně aktualizovány (a popravdě řečeno proces jejich aktualizace stále ještě probíhá), bylo zapotřebí právě teorií generace první.

Diskuse probíhala (a stále ještě probíhá) mezi

a) teorií kódů a encyklopedické kompetence, díky čemuž jazyk (systém vzájemně propojených kódů) ve své ideální a institucionalizované rovině umožňuje (nebo by měl umožňovat) realizace veškerých svých možných použití za zvláštních okolností a ve zvláštních kontextech;

b) teorií pravidel generování a interpretování diskurzivních aktualizací.

Teorie obou generací ve skutečnosti prokázaly, že text má vlastnosti,[5] které nemohou být vlastnostmi věty, a obě generace připouštějí, že interpretace textu je rovněž (ne-li především) záležitostí faktorů pragmatických,[6] a že text tudíž nemůže být pojednáván na bázi větné gramatiky, která funguje na bázi čistě syntaktické a sémantické. Teorie první generace se obecně domnívají, že *proton pseudos* větné gramatiky je rovněž jejím lexikálním limitem, což je důvod, proč žádná teorie založená na lexikalistické bázi nemůže význam dané fráze vysvětlovat jako pouhou agregaci či amalgám předběžně i definitivně kodifikovaných lexikálních významů.

Už autoři jako Buyssens (1943), Prieto (1964) nebo De Mauro (1970) tvrdili, že výraz typu /dej mi to/ nemůže být zbaven víceznačnosti pouze gramatickou analýzou slov /dát/, /to/ a /já/, protože nabývá různých významů podle různosti situací, v nichž

5 Z rozsáhlé literatury zabývající se touto tematikou uvádíme: van Dijk, zvláště 1972a a 1977; Petöfi 1974b a 1975; Petöfi a Rieser 1973. V italštině jsou k dispozici Garavelli Mortara 1974; van Dijk 1976d.

6 Termín pragmatika nepřejímáme ve smyslu, jaký mu přisoudil Morrison, který jej omezil na studium efektů sdělení, ale ani ve smyslu (stále ještě restriktivním) interpretace výrazů výhradně indexikálních; chápeme jej spíše jako studium „esenciální závislosti komunikace v přirozené řeči na mluvčím a na posluchači, na jazykovém kontextu a na kontextu mimojazykovém" a jako studium „disponibility základními znalostmi a ochoty nabýt těchto základních znalostí prostřednictvím dobré vůle účastníků aktu komunikace" (Bar-Hillel 1968: 271). Srov. i Montague (1968) a Petöfi (1974).

je vyřčen a jež v sobě pochopitelně zahrnují deiktické procesy, narážky a typově navzájem odlišné presupozice.

Pokus ustavit v této perspektivě teorii diskurzu na bázi výrazně pragmatického komponentu znehodnotil každou lexikální analýzu prováděnou v termínech elementárních komponentů, ať už šlo o sémy, sémantické markery nebo cokoli jiného, a znehodnotil by je, i kdyby šlo o části ukončeného celku univerzálních vlastností (metalingvistickou konstrukci) nebo lingvistických jednotek použitých k definování jiných lingvistických jednotek, jak je tomu v (Peircovsky orientované) sémantice interpretantů[7].

Všechny tyto námitky vůči teoriím první generace jsou rozumné, pokud kritizují pokusy o komponenční analýzu ve formě *slovníku*, odmítající pojmout do svého teoretického rámce *encyklopedickou* informaci (srov. diskusi v Eco 1975, 2). Vezměme si sémantickou teorii ve formě slovníku postavenou před výroky jako

(1) Měli bychom Petříčka odvést do zoo.

a

(2) Měli bychom Iva odvést do zoo.

které se zdají postulovat jakousi extralexikální kompetenci. Žádný slovník nám nenabídne způsob, jak vymezit vnímatelný rozdíl mezi oběma výroky, a není tudíž snadné rozhodnout, má-li lev chápat svoji pozici ve výroku (2) jako pohrůžku a má-li si Petříček k výroku (1) vztáhnout příslib odměny. V obou případech umožní příjemci definitivně rozhodnout o interpretaci pouze do kontextu zařazená kotextová epenteze.

1.2. KONTEXTOVÁ A OKOLNOSTNÍ SELEKCE

Tvrdit, že mluvčí oběma uvedeným výrazům není ve své mateřštině s to odejmout víceznačnost, jsou-li mu předloženy mimo

7 Co se Peircovy teorie interpretantů týče, srov. *Traktát*, 2.7 a druhou kapitolu této knihy.

kontext, nám však nicméně nepřipadá tak docela korektní. Každý je schopen intuitivně pochopit, že (1) výrok rodičů by měl být veden výchovným záměrem, zatímco (2) pronáší pravděpodobně skupina krotitelů nebo strážníků, když konečně polapili lva, který ze zoo utekl. Jinak řečeno: normální mluvčí dokáže z izolovaného výrazu vytěžit možný jazykový kontext a možné okolnosti jeho produkce. Kontext a okolnosti jsou od plného a úplného významu neodmyslitelné, nicméně virtuální význam, který si výraz uchovává, umožňuje tento kontext domyslet.

A právě tato intuice je zdrojem textových teorií druhé generace. Tyto teorie uznávají, že k pochopení textu jsou nezbytně třeba regule, které nelze zredukovat na gramatiku sdělení; nemají však v úmyslu odložit stranou ani výsledky sémantické analýzy izolovaných termínů. Teorie druhé generace se naopak snaží konstruovat (nebo postulovat) sémantickou analýzu, která by izolované termíny studovala jako systémy *instrukcí orientovaných k textu*. Aby to bylo proveditelné, musí tyto teorie pochopitelně přejít od analýzy ve formě slovníku k analýze ve formě encyklopedie nebo ve formě tezauru.[8]

Jak už jsem napsal v *Traktátu obecné sémiotiky* (2.11), komponentní analýza ve formě encyklopedie je v podstatě orientována na text (text-oriented), bere totiž v úvahu jak *selekce kontextové*, tak *selekce okolnostní*.[9] Oproti *Traktátu* je v tomto případě třeba zamezit možnému terminologickému zmatku – což nám nabízí rovněž možnost upřesnit a vytříbit balíček kategorií, které budeme používat. K nedorozumění by mohla totiž vést opozice mezi dvojicí *kontext/okolnost*, používanou podle zavedené tradice v *Traktátu*, a dvojicí *kotext/kontext*, používanou v nejnovějších textových teoriích. Mohl by totiž vzniknout dojem, že kotext těchto textových teorií je totožný s tím, co je v *Traktátu* označováno jako kontext, a že to, co v *Traktátu* bylo označováno jako okolnost výroku, je v textových teoriích označováno jako kontext. Situace je nicméně složitější, protože ve hře nejsou dvě dvojice, ale vlastně jedna

8 O opozici slovník versus encyklopedie srov. *Traktát obecné sémiotiky*, 2.10. Co se pojmu tezaurus týče, viz Petőfi 1969.

9 Problémem kontextových a okolnostních selekcí, pojednaným v *Traktátu*, se v této knize obšírněji zabývá spolu s analýzou pojmu scénář kapitola 4.

trojice termínů, v níž termín první (kotext) je kategorií textové teorie, zatímco zbylé dva jsou kategoriemi teorie kódů, neboli teorie sémantického systému jazyka (která, jelikož má formu encyklopedie, počítá pochopitelně i s možnými podmínkami použití termínů daného jazyka). Pokusme se nyní tento uzel rozplést.

Jako kontext byla v *Traktátu* definována abstraktní, kódem zaregistrovaná možnost, že určitý výraz se vyskytne ve spojení s jinými výrazy, náležejícími do téhož sémiotického systému. Takže třeba u výrazu /kohoutek/ musí sémantická reprezentace vzít v úvahu kontextovou selekci, která v případě, že se tento výraz objeví ve spojení se slovy jako /puška/, /spoušť/, /pažba/ atp., upozorní, že označuje perkusní mechanismus. V obecně biologickém kontextu, v němž se vyskytují markery jako /životný/ a podobné, bude termín zbaven víceznačnosti coby označení ptačího samečka, atd. atd. Případy víceznačnosti budou ovšem dál trvat, je-li řeč o lovci, který doufá, že kohoutek padne (buď na patronu, nebo na zem). Znamená to, jak dále uvidíme, že existují regule textové interpretace, které není možné zredukovat na regule kódu, což se ostatně žádná z teorií druhé generace nesnaží popírat. Ovšem popírat jejich existenci, to je věc jedna, a popírat, že regule generování a interpretování textu jsou vesměs – a navíc radikálně – odlišné od regulí sémantiky termínů, to je věc druhá. Nehledě na to, že i případy, jako je ten, který jsme zde uvedli, mohou být zbaveny víceznačnosti na základě regulí hyperkodifikace (srov. též *Traktát*, 2.14.3), týkající se i takzvaných *frames*, neboli „scénářů", jak uvidíme ve 4.6.5. a 4.6.6.

Kontextová selekce tudíž registruje i případy obecné povahy, kdy výskyt daného termínu by mohl být společný s výskyty jiných termínů z téhož sémiotického systému. Když je pak daný termín kookurentní s termíny dalšími (neboli dochází-li k aktualizaci kontextové selekce), máme tu kotext. Kontextové selekce předvídají možné kontexty: pokud se realizují, realizují se v kotextu.

Co se okolnostních selekcí týče, ty reprezentují (kódem zaregistrovanou) abstraktní možnost, že se daný termín objeví ve

spojení s okolnostmi výroku (komunikačního aktu): například daný lingvistický termín může být vyřčen při cestování, na bitevním poli nebo na ministerstvu veřejných prací; rudý praporek se může vyskytnout u železničních kolejí nebo na schůzi – u železničáře komunisty může v prvém případě vzbudit obavy, ve druhém sympatie. Tyto kookurentní okolnosti bývají často prvky jiného sémiotického systému: například anglický verbální výraz /aye/ vřazený do systému parlamentní etikety znamená hlas pro, v etiketním systému námořnické disciplíny znamená poslušnost. Regule hyperkodifikace, stejně jako regule konverzační (nebo jiné konvence vymezující podmínky úspěchu – felicity conditions – lingvistických aktů) reprezentují týž počet okolnostních selekcí, v nichž se okolnosti jeví více či méně sémiotizované. A konečně v textech narativních se také okolnosti, jsou-li vyjádřeny verbálně, snaží být k nerozeznání od kontextů.

Teď už by distinkce mezi kotextem, kontextem a okolností měly být jasné, takže můžeme předložit několik nově formulovaných příkladů (použitých už v *Traktátu*): lexém /velryba/ může být zbaven víceznačnosti a stát se buď rybou nebo savcem podle kontextové selekce hypotetizující jeho výskyt v jedné ze dvou vzájemně odlišných tříd možných kotextů, z nichž jedna se týká diskurzů „starověkých" (bible, bajky, středověké bestiáře), druhá diskurzů moderních (každopádně aspoň po Cuvierovi). Budiž to příkladem toho, jakým způsobem reprezentace v termínech encyklopedie na úrovni kódu může mít na zřeteli různé kontexty, a tudíž i možné kotextové výskyty, v nichž se lexém jakožto konkrétní realizace vyskytuje.

Vraťme se však k našemu příkladu lva, který má být odveden do zoologické zahrady. Obvykle (kladu důraz na „obvykle": encyklopedická kompetence se zakládá na údajích společensky akceptovaných díky své statistické „stálosti") známe lvy ve třech situacích, v džungli, v cirkusu a v zoologické zahradě. Každá další možnost je silně idiosynkratická, a tudíž mimo normu: pokud se realizuje, ohrozí encyklopedii a vyprodukuje texty, které budou fungovat

coby metalingvistická kritika kódu. Džungle, zoologická zahrada a cirkus, to jsou okolnosti (sémiotizované už prostým faktem, že je encyklopedie registruje), v nichž lexém[10] /lev/ může být produkován. V konkrétním textu mohou být tyto okolnosti definovány verbálně, a to tak, že se stanou faktem jazykovým. Řekněme tedy, že sémém „lev", předvídající sérii denotativních markerů (zredukovaných v mezích slovníku), poté do sebe pojme sérii konotativních markérů, měnících se podle toho, ve které ze tří kontextových selekcí se ocitnou. Lev, který se objeví v jedné ze tříd kotextů, v nichž se vyskytují současně termíny jako /džungle/, /Afrika/ atp., je konotací „volnosti", „krutosti", „divokosti" atd. V kotextu, kde by byl zmíněn cirkus nebo zoologická zahrada, by byl konotací „vězení", „pobytu v kleci" atp. A nyní se podívejme, jak encyklopedická reprezentace slova /lev/ může vydávat počet ze svých kontextových selekcí:

$$\text{„lev"} - d_1 \ldots d_n \begin{cases} (\text{kont}_{\text{džungle}}) = \text{volnost, krutost atd.} \\ (\text{kont}_{\text{cirkus}}) = \text{výcvik atd.} \\ (\text{kont}_{\text{zoo}}) = \text{zajetí atd.} \end{cases}$$

U výroku (2) je do výrazu /zoo/ sémanticky zahrnut marker „stav zajetí": vzhledem k dosti intuitivnímu amalgámu se současně se vyskytujícími výrazy lze dojít k závěru, že výraz (2) se týká úmyslu lva „přivést zpátky" do zajetí, z něhož přichází (výraz přivést zpátky předpokládá, že objekt akce přichází z místa, které konstituuje *terminus ad quem* téže akce). Adresát sdělení nyní díky sérii inferencí dochází k závěru, že lev musel ze zoologické zahrady utéci proti vůli svých hlídačů – a že by nejspíš preferoval svůj současný stav uprchlíka před návratem do stavu uvěznění. Tyto informace jsou předmětem textové interpretace a kód je přímo neukládá, třebaže, jak zjistíme, až bude řeč o *frames* (scénářích), i ony mohou být vyprodukovány, a to tak, že údaje encyklopedické kompetence budou použity jako premisy: „Neochota lvů žít v zajetí" (nehledě

10 Lexémem rozumím – ve shodě s běžným územ v sémantice anglosaské – jednotku označující (výraz) a sémémem obsah tohoto výrazu, neboli celek sémémů sémantických složek reprezentujících význam slova či lexému. Neodpovídá to způsobu používanému u jiných autorů (např. u Greimase, viz pozn. 1. ke kap. 5) a nesmí to být chápáno jako rozdíl v teorii; jde pouze o rozdíl v terminologii. (Pozn. k franc. vydání).

na to, že obvykle se netěší výsadě volného pohybu a ani neodcházejí za odměnu na dovolenou, a že tudíž ze zoologické zahrady vycházejí jen zřídka a náhodou) je totiž předem dána sérií informací cirkulujících ve standardizované formě právě jako „scénáře" možných a pravděpodobných událostí.

1.3. SÉMÉM JAKO INSTRUKCE ORIENTOVANÁ K TEXTU

Podívejme se nyní, k jakým závěrům, týkajícím se vztahů mezi teorií kódů a teorií textové kooperace, je možné na základě těchto postřehů dojít.

Neexistuje komunikační akt, který by pro své aktualizování ve všech svých významových možnostech nevyžadoval kotext. Komunikační akt (výrok) nutně potřebuje kotext, protože možný text už byl svým počátkem nebo virtuálně přítomen v encyklopedickém spektru sémémů, z nichž se skládá. Jak tvrdil Greimas (1973: 174), daná sémantická jednotka typu „rybář", je ve své vlastní sémické struktuře potenciálním narativním programem: „Rybář v sobě evidentně chová veškeré možnosti svého počínání, všechno to, co se od něj dá očekávat. Jeho vstup do diskurzivní izotopie z něj činí tematickou roli použitelnou pro vyprávění." Proto také říkáme, že textová teorie se neobejde bez souboru pragmatických pravidel, stanovících, jak a za jakých podmínek je adresát kotextuálně oprávněn spolupracovat na aktualizaci toho, co aktuálně může existovat pouze v kotextu, co však virtuálně existovalo už v sémému. Peirce byl první sémiolog, který si byl této dynamiky plně vědom, když (na rigorózně logické bázi) tvrdil, že termín je elementární tvrzení a věta elementární „argument" (nebo inference).

Dalo by se namítnout, že sémantická reprezentace v termínech kontextové a okolnostní selekce poměrně dobře funguje u termínů kategorematických, které mají význam samy o sobě, mnohem hůř však u termínů synkategorematických, které je možno zbavit víceznačnosti pouze na bázích kotextových.

V tomto ohledu je možno zaujmout dva zcela odlišné postoje. Zastánci teorie první generace by mohli tvrdit: Proč by /zápasník/ měl mít význam i mimo kontext, nabývá-li /nicméně/ významu pouze na bázi kontextové? Je sice pravda, že neurčitá opozice naznačená výrazem /nicméně/ není mimo kontextový rámec na nic aplikována, stejně tak je však pravda, že bez jeho vlastního kontextového rámce bychom se nedozvěděli, za koho a s kým náš zápasník zápasí. Mimo kontext tudíž uspokojivého významu nenabývá žádný termín.

Zastánci teorie druhé generace by však mohli namítnout: Najdu-li /zápasníka/ mimo kontext, vím aspoň to (a i to je samo o sobě dobré výchozí postavení), že mám co činit s konatelem pravděpodobně lidským, nacházejícím se v konfliktu (fyzickém nebo psychologickém) s jinou či jinými lidskými bytostmi nebo (v případě použití rétorického) s přírodními silami; jenže právě tak, najdu-li /nicméně/ mimo kontext, vím, že možný mluvčí se právě klade do situace konfliktu nebo alternativy vůči něčemu, co bylo předtím řečeno.

Ověřili jsme si analogie, nebude – nicméně – na škodu zabývat se i rozdíly: V případě výrazu /zápasník/ odkazuje virtuálně naznačený kotext k extrasémiotické situaci, o níž text mluví, zatímco v případě /nicméně/ je naznačená konfliktnost konfliktností textovou. Připustíme-li, že /nicméně/ má význam i mimo svůj kotextový výskyt, nezbývá než dodat, že tento význam se týká textové operativnosti, což je ostatně právě to, oč jde, je-li řeč o termínech synkategorematických.

Řekněme tedy, že existují operátory kontextové, sémanticky fungující pouze ve vztahu ke svému kotextu, jejichž kontextový osud však může být určen pouze na bázi komponenční analýzy ve formě encyklopedie.

Věnujme se nyní analýze jednoho z těchto operátorů, výrazu /*invece*/ (kdežto, naopak, namísto). Na první pohled mimo kontext nenese žádný význam. Což ovšem ještě neznamená, že

jeho sémémická reprezentace, která by poskytla instrukce, co by v určitých třídách kotextů mohl znamenat, není možná. Tak třeba jen namátkou: Víme, že tento výraz může mít jak hodnotu příslovce, tak předložky. Jazykový úzus nás upozorňuje, že jeho předložková valence je dána jeho spoluvýskytem s předložkou /di/ (2. pád): *invece di venire manda tuo fratelle* (místo abys chodil ty, pošli svého bratra). Kontextová selekce vepsaná do sémémické reprezentace nás může upozornit, že /invece/ je předložka, jestliže se vyskytuje společně s /di/.

A to není všechno. Kontextová selekce, specifikující použití /invece/ coby předložky, nás upozorňuje (nebo by nás upozornit měla, jde tu totiž o zařazení syntaktického markeru tohoto typu do komponenčního spektra), že v tomto smyslu je /invece/ větným operátorem. Jinak je tomu v případě, kdy /invece/ vystupuje ve valenci příslovce: v tomto případě je operátorem textovým.

V této pozici vyznačuje opozici nebo alternativu mezi dvěma úseky textu. Věnujme se třem různým výrazům:

(3) Maria ama le mele, Giovanni invece le odia. (Marie má ráda jablka, Jan je naopak nenávidí).
(4) Maria ama le mele e invece odia le banane. (Marie má ráda jablka a naopak nenávidí banány).
(5) Maria sta suonando il violino. Giovanni invece mangia una banana. (Marie právě hraje na housle. Jan naopak jí banán).

V souladu s intuicí se dá říci, že ve všech třech případech vyjadřuje /invece/ alternativu, „naopak". Jenže vzhledem k čemu? Podle všeho může /invece/ vyjádřit alternativu obecně a pouze kontextové umístění nám sdělí, vůči čemu ji v daném případě vyjadřuje. Ocitáme se tedy mimo jakoukoli možnost předběžné kodifikace? Proveďme jeden experiment. Každá z uvedených vět má podmět, předmět a sloveso vyjadřující činnost. Proti které z těchto sémantických entit se naše adverbium staví?

Ve výrazu (3) vyjadřuje alternativu k podmětu a k jeho činnosti, ve výrazu (4) alternativu k akci a k předmětu, ve výrazu (5) se zdá být zpochybněno všechno. Můžeme tedy tvrdit, že sémantická reprezentace výrazu /invece/ není dána a že všechno závisí na procesech textové interpretace? Takový závěr neuspokojí ani teorii první generace: znamenalo by to totiž zříci se vysvětlení na úrovni kódu, aniž by bylo nalezeno vysvětlení na úrovni textu, a nezbývalo by tedy než uchýlit se – což by ovšem bylo nutně zklamání – k intuici mluvčího (ke kteréžto nevděčné kategorii by se však žádná seriózní sémiotická teorie obracet neměla, protože má-li mít nějaký cíl, pak jejím cílem může být jedině vysvětlení, jak funguje intuice mluvčího, byť i v termínech neintuitivních).

Nyní nám však naštěstí přichází na pomoc kategorie široce (až příliš široce) použitelná, která budí dojem, že by v našem případě mohla uspokojivě fungovat: *topik* (coby protiklad ke *comment*, neboli téma v opozici téma – réma). Topik pojednáme obšírněji v 5.2, prozatím nám postačí poznamenat, že jedním z prostředků identifikace topiku textu je považovat vyslovenou část textu (*comment* nebo réma) za odpověď na nevyslovenou otázku, kterou právě topik neboli téma konstituuje. Pokusme se tedy výrazy (3) – (5) zařadit do možného kotextu a považovat je za odpovědi na následující otázky:

(3a) Ma a Maria e a Giovanni piacciene le mele? (Chutnají Marii a Janovi jablka?)
(4a) Che tipo di frutta piace a Maria? (Jaký druh ovoce chutná Marii?)
(5a) Che diavolo stanno facendo i ragazzi? Non dovrebbere fare la loro ora di musica? (Co to k čertu ty děti vyvádějí? Neměly zrovna teď mít hodinu hudby?)

S pomocí předložených tří otázek jsme identifikovali tři různá textová témata:

(3b) Osoby, kterým chutnají jablka.
(4b) Ovoce, které chutná Marii.
(5b) Hodina hudby.

Teď už je zřejmé, že /invece/ v (3) je v opozici vůči (3b), ve (4) vůči (4b) a tak dále. Stejně tak je ovšem zřejmé, že sémantická analýza tohoto adverbia, která by registrovala kontextovou selekci typu: „v případě, kdy argument textu (topik neboli téma) je *x*, vyznačuje dotyčný výraz alternativu za *x*", je možná. V syntetičtějších termínech (a rovněž s ohledem na dvojí gramatickou valenci tohoto výrazu) by reprezentace /invece/ mohla nabýt následujícího formátu (obecný marker v něm zůstává konstantní pro každou možnou kontextovou selekci):

invece – alternativa
- $(kont_{\neq/dif/+x})$ předl. náhrada za *x*
- $(kont_{topik\ x})$ adv. opozice vůči *x*

Tento typ komponenční analýzy nenahrazuje soubor nejkomplexnějších textových regulí: Tak třeba nijak nepomáhá při identifikaci topiku, což je operace, která si vyžaduje inference založené na vícenásobných kotextových stopách. Konstituuje však přiměřený celek sémantických instrukcí, sloužících k rozhodnutí, jak umístit a jak interpretačně zbavit víceznačnosti lexém, o který tu jde. Textová předurčenost a determinace výrazu tak nejsou opomíjeny, ale naopak jsou encyklopedickou reprezentací, která slouží jako most mezi izolovaným lexémem a jeho vřazením do textu, brány v úvahu. Reprezentace tohoto typu nám přinejmenším sdělí, do kterých tříd kotextů /invece/ může být vřazeno a jak v nich funguje. Řekne nám například, proč nebudeme nikdy moci zkonstruovat výrok typu:

(6) Maria ama le mele e invece ama le pere. (Marie má ráda jablka a naopak má ráda hrušky.)

Protože jediný topik, který si tu lze představit, je právě „ovoce, které má ráda Marie" a adverbium v (6) slibuje opozici, k níž nedojde. Právě tak tato reprezentace nevylučuje, ale naopak umožňuje výrok:

(7) Giuseppe dice che Maria ama le le mele e invece essa ama le pere. (Josef říká, že Marie má ráda jablka, ona má však naopak ráda hrušky.)

Zde je topikem zcela jasně „názor Josefa na to, čemu Marie dává přednost" a mluvčí zde staví do opozice svoji znalost vůči domnělé znalosti Josefově.

A to je také důvod, proč tento typ reprezentace můžeme považovat za nástroj *Instruktionssemantik* zaměřené na text, jak ji předkládá i Schmidt (1976b: 56): „Lexém je možno koncipovat jako *pravidlo* (*v širším slova smyslu*) nebo *instrukci* týkající se produkce daného verbálního a/nebo neverbálního chování [...] Pole-kontext /lexematické pole/ přisuzuje lexématu jeho obecné možnosti fungování v textech."

1.4. SÉMÉM JAKO VIRTUÁLNÍ TEXT A TEXT JAKO EXPANZE SÉMÉMU

Na následujících stránkách si objasníme, jak tento typ encyklopedické reprezentace může být prostřednictvím registrace běžných a intertextových „scénářů" naplněn prvky hyperkodifikace. Takto je postulována sémantická deskripce v termínech struktury kódu, konstruovaného, aby bylo textům porozuměno, a zároveň je postulována teorie textu, která by nepopírala, ale naopak by do sebe (prostřednictvím znalosti encyklopedie – neboli tezauru – a znalosti *frame*) začlenila výsledky rozšířené komponenční analýzy. Rozšířené pochopitelně tak, aby vyhověla požadavkům Přeformulovaného Sémantického Modelu, v *Traktátu* předloženého v perspektivě nekonečné semiózy, a modelu sémantického pole, nazvaného Model Q. V tomto modu (a to je právě to, co považujeme za „tex-

tovou teorii druhé generace") je mezi teorií kódů a teorií textu nastolen úzký vzájemný vztah: v sémantice orientované směrem k jeho textovým aktualizacím se sémém musí jevit jako virtuální text a text pak není ničím jiným než expanzí samotného sémému (ve skutečnosti je rezultátem expanze většího počtu sémémů, teoreticky je však produktivnější akceptovat, že tento počet může být zredukován do expanze sémému jednoho, centrálního: příběh jednoho rybáře pouze expanduje to, co by o rybáři mohla povědět ideální encyklopedie).

Už jen málo zbývá dodat, než se začneme hlouběji zabývat problémy souvisejícími s tím, co jsme tu doposud uvedli. Snad jen to, že akceptujeme-li – jak jsme na to několikrát upozornili v *Traktátu* – takto široce obsažnou koncepci encyklopedické kompetence, pak se koncepce Globálního Sémantického Systému coby strukturovaného celku encyklopedických informací stane koncepcí do značné míry abstraktní, postulátem teorie a regulační hypotézou analýzy. Globální Sémantický Systém teoreticky předchází svým textovým realizacím, prakticky však může být zkonstruován, aktivován a částečně postulován pouze v konkrétních okamžicích, kdy se chystá interpretovat daný úsek textu. Texty jsou rezultáty hry předem daných sémantických jednotek na virtuálním poli neomezené semiózy, neomezená semióza však může být zredukována na své částečné deskripce jedině tehdy, máme-li co činit s určitým textem či skupinou textů (viz Eco 1971 a 1975, 2.13; Schmidt 1976b, 4.4.2.1.).

Samotné hyperkodifikované scénáře jsou, jak dále uvidíme, výsledkem předcházející intertextové cirkulace. Společnost dokáže encyklopedickou informaci zaregistrovat jen v míře, v jaké byla poskytnuta předcházejícími texty. Encyklopedie čili tezaurus je destilát (ve formě makropropozic) jiných textů.

Sémiotika kódu a sémiotika textu jsou na sobě navzájem závislé. Tato provázanost nesmí odrazovat od rigorózní badatelské činnosti: problémem zůstává pouze to, jak ustavit rigorózní postupy, které by takovou provázanost zohlednily.

1.5. O ZASTŘEŠUJÍCÍM TERMÍNU (PRESUPOZICI)

V předcházejících kapitolách jsme mohli sledovat jev, který textová sémiotika, filozofie řeči, logika přirozených jazyků a generativní sémantika v různých kontextech vymezily jako /presupozici/. Jde o termín, který v následujících kapitolách nebude použit příliš často, a pokud ano, tak pouze v obecném smyslu, protože už je načase jej považovat za obecný termín. Vždyť už se v řadě případů ukázal – a nejspíš se ještě ukáže – jako termín *šťastně* obecný. Jde zkrátka o termín zastřešující, jako /ikonismus/ a pravděpodobně (o tom však pojednáme v 5.3.) i /izotopie/. Jde vesměs o termíny zahrnující jevy vzájemně dosti odlišné z hlediska jejich sémiotické přirozenosti.

Jestliže text je, jak bude postupně vycházet najevo, líný stroj, který po čtenáři tvrdě vyžaduje kooperativní činnost, aby prostory nevyřčeného nebo nedořečeného, které takzvaně vyšly naprázdno, prázdné nezůstávaly, pak text může být jedině strojem založeným na presupozicích.

O mnohočetnosti možných významů kategorie presupozice jsme se už povšechně zmínili v *Traktátu* (2.11.1). Existují presupozice referenční, sémantické, pragmatické a řada dalších. Říci

(8) La Monaca di Monza era nubile, ma non le faceva corte difetto il gusto di violare il voto di castita. (Jeptiška z Monzy byla neprovdaná žena, porušovat slib cudnosti jí však určitě nedělalo potíže.)

implikuje hodně z toho, co literatura na dané téma označuje výrazem „presupozice". Každá z nich však patří k jinému sémiotickému typu. Jmenujeme-li jeptišku z Monzy, pak presuponujeme, že v nějakém světě existuje individuum odpovídající tomuto určujícímu popisu (či spíše antonomázii). Jde tedy o presupozici indexiální, nebo referenční, nebo extenzionální. Řekneme-li, že byla svobodná, pak presuponujeme, že nebyla vdaná; tento typ znalostí je však dán jinými pravidly a závisí na postulátech vyzna-

mu. Abychom mohli zájmeno /ona, jí/ spojit s jeptiškou, musíme uvést do chodu proces označovaný někdy za presupoziční, byť ve skutečnosti jde o proces koreferenční. Abychom ustanovili, že slib cudnosti (presuponovaný, vzhledem ke členu určitému, jako už jednou jmenovaný) odkazuje k její vlastnosti být svobodná, pak je třeba koreferenci realizovat ještě jednou, ale s presuponováním encyklopedické regule, podle níž jeptišky činí slib, který je zavazuje ve dvou směrech, neprovdat se a nemít pohlavní styk; navíc nám to ukládá brát na zřetel komponenční rozdíl mezi /svobodná/ a /cudná/ a vede nás ke spekulacím o implikacích pravdivých a nepravdivých (není pravda, že všechny cudné ženy jsou svobodné, je však pravda, že všechny jeptišky jsou svobodné a že porušit slib cudnosti implikuje mít pohlavní styk atd.). Nemluvě o tom, že /ale/ ukládá korektně presuponovat topik, jako tomu bylo u /invece/, jímž jsme se už zabývali.

Nazíráme-li tyto procesy jako případy, kdy text ponechává své obsahy ve virtuálním stavu a očekává, že čtenářova kooperační aktivita se postará o jejich definitivní aktualizaci, pak samozřejmě můžeme dál mluvit o presupozici, protože tu přece jen je něco, co tyto navzájem tak odlišné procesy sjednocuje – totiž fakt, že jde o proces vždy tak či onak diskrétní. Problémem, jak stupně a úrovně této diskrétnosti od sebe odlišit, se však budou zabývat následující kapitoly.

Což vyjde nastejno jako říci, že všechny kapitoly této knihy se budou zabývat obecným jevem presupozice, a ten se tak bude postupně definovat jako jiná, odlišná modalita interpretační kooperace.

2. Peirce: Sémiotika jako základ textové kooperace

Sémém je virtuální text a text je expandovaný sémém. Toto tvrzení není nové. Je implicitní (pokud není naopak jasně explicitní, třeba v kontextech, kde by stěží někoho napadlo jej hledat) Peircově teorii sémiotiky, a je v ní dokonce koherentní s její perspektivou nekonečné semiózy a s centrální pozicí pojmu interpretant.

Při pátrání po daných prvcích textové sémiotiky u Peirce (nepochybně prvního z teoretiků druhé generace) se nevyhneme kontaktu s jinými argumenty, s naším záměrem zdánlivě nijak nesouvisejícími. Vyhnout se jim by však znamenalo ohrozit koherenci Peircovy sémiotiky; tato koherence totiž existuje právě tam, kde se Peirce zdá být nekoherentní, příležitostný a rozporný. Což je také důvod,

proč průzkum, který zde hodláme provést, vyžaduje, aby byly pojednány různé aspekty Peircovy koncepce tak, abychom se po interpretačních – možná dlouhých, určitě však přínosných – toulkách znovu setkali s naším stěžejním argumentem. Delší cesta bývá totiž právě cestou nejrychlejší, a to nejenom proto, že umožňuje dorazit k cíli bezpečněji, ale také proto, že nabízí mnohem větší zásobu zkušeností, a to jak z důvodu rozmanitosti navštívených míst, tak i kvůli tomu (což je, jak dále uvidíme, fakt koherentní s peircovskou perspektivou), že každé z těchto míst se nám stane místem důvěrněji známým, až jednou budeme rekonstruovat, co jsme vykonali, abychom k němu dorazili.

2.1. INTERPRETANT, GROUND, VÝZNAM, OBJEKT

V roce 1895 (*Collected Papers*, 1.339) nám Peirce poskytl tuto definici pojmu interpretant: „Znak zastupuje něco se zřetelem k ideji, kterou produkuje nebo modifikuje...Tomu, co zastupuje, říkáme jeho *objekt*; to, co nese, je jeho *význam*; a ideje, jejichž zrod umožňuje, jsou jeho *interpretanty*." Tato definice sice ještě budí mentalistický dojem, v roce 1897 (2.228) však Peirce specifikuje:

„Znak, neboli *representamen*" je něco, co pro někoho něco zastupuje z nějakého hlediksa nebo v nějaké úloze. Obrací se na někoho, to jest vytváří ekvivalentní, nebo případně složitější znak v jeho mysli. Znak původním znakem vytvořený nazývám *interpretantem* znaku. Znak něco, svůj *objekt*, zastupuje. Zastupuje ho však ne ve všech ohledech, nýbrž vzhledem k jakési ideji, kterou jsem někdy nazýval základem (ground) representamina."[12]

Věc je nyní jasná. Ve druhém textu interpretant už není idea, ale druhý znak. Jestliže tu ještě nějaká idea je, pak je to idea druhého znaku, který musí mít své representamen nezávisle na této ideji. Idea zde navíc intervenuje, aby zredukovala *haecceitas* daného objektu – tento objekt je objektem jen tehdy, je-li myšlen v určitém profilu. Jako abstrakce, jako model možné (a z jistého úhlu prožívané) zkušenosti.

11 V 1.540 Peirce vymezuje rozdíl mezi znakem a representamen; zdá se, že jako /znak/ označuje výraz jakožto výskyt použitý v konkrétním komunikačním procesu, a /representamen/ rozumí typ, jemuž kód uděluje určitý význam korespondující prostřednictvím interpretantů schopných jej přeložit. Nebo za znak považuje i prostředky explicitně komunikativní a za representamen každý objekt korelovatelný s obsahem, a to i kdyby tento obsah nebyl vyprodukován intencionálně. „Znakem rozumím jakýkoli objekt nesoucí jakýkoli a jakkoli definovaný pojem v míře, v jaké je nám tento objekt důvěrně znám. Vyjdu-li z této důvěrně známé ideje, provedu co nejlépe analýzu toho, co je znaku esenciální a coby representamen definuji všechno, nač je tato analýza aplikována [...]. Všechny znaky speciálně předávají pojmy lidským myslím, nevidím však důvod, proč by každé representamen mělo dělat jedno a totéž." Tyto věty je možno číst jako potvrzení rozdílu mezi konkrétními procesy komunikace a abstraktními procesy signifikace. Peirce však často termíny zaměňuje a ani my na tomto rozdílu nebudeme trvat.

Nic nás neopravňuje k domněnce, že Peirce „objektem" myslel určitou konkrétní věc (ta je v Richardsově a Ogdenově sémantice označována jako „referent"). Ne že by Peirce tvrdil, že ukazovat na konkrétní objekty není možné, dochází k tomu ale ve výrazech jako „tento pes" (a pouze v tomto případě je objektem *haecceitas*, srov. 5.434). Je ovšem třeba připomenout, že pro Peirce je representamen i /jít/, /nahoře/, /v každém případě/ (a tudíž i /invece/, /naopak/ a /nicméně/). Pro realistu, za něhož se Peirce považoval, pochopitelně i tyto výrazy odkazují ke konkrétním zkušenostem; ostatně každá sémantická teorie, která se snaží vymezit význam synkategorematických termínů, systemizuje opoziční dvojice jako nahoře/dole nebo odejít/přijít coby složky svého vlastního obsahu díky tomu, že reflektují a legitimují naši konkrétní zkušenost s časoprostorovými relacemi. Pro Peirce je však /odejít/ výraz, který nemá jinou identitu než konsenzus mezi svými mnohočetnými manifestacemi: jeho objektem je tudíž existence zákona. Na druhé straně idea je věc, i když nemá možnost existovat jako *haecceitas* (3.460). U výroku /Hamlet byl šílenec/ Peirce tvrdí, že jeho objektem není nic než svět imaginární (a tudíž svět možný), a ten že je determinován znakem, zatímco povel jako /Po-hov!/ má coby svůj objekt jak korespondující akci vojáků, tak „univerzum věcí vyžadovaných v daném okamžiku kapitánem" (5.178). Fakt, že Peirce v tomto svém tvrzení směšuje odpověď vojáků s intencemi kapitánovými, dokazuje, že v jeho definici objektu je cosi dvojznačného: první případ totiž reprezentuje, jak dále uvidíme, spíše interpretaci znaku. V obou případech je však jasné, že ani v jednom z nich objektem není nutně věc nebo stav světa, ale spíše regule, zákon, preskripce (a mohli bychom říci, že i sémantická instrukce). Je to operativní deskripce jedné třídy možných zkušeností.

Peirce ve skutečnosti mluví o dvou typech objektů (4.536, 1906). Existuje Objekt Dynamický, který „tak či onak má znak k tomu, aby determinoval svoji reprezentaci", a existuje Objekt Bezprostřední,

což je „objekt, jak jej znak sám reprezentuje a jehož Bytí je tudíž závislé na Reprezentaci objektu Znakem."

2.2. *GROUND* (ZÁKLAD)

Abychom lépe pochopili vztah, který se takto ustavuje mezi pojmy representamen (či obecněji znak), objekt, význam a interpretant, je třeba prozkoumat sám pojem *ground* (základ). Ve 2.418 je objekt definován přesněji, a to jako korelát znaku (znak /man/ může být v korelaci se znakem /homme/, který se pak stane jeho objektem), a třetím prvkem korelace, paralelně s interpretantem, pak není význam, ale *ground*. Znak k základu odkazuje „prostřednictvím svého objektu nebo prostřednictvím společného charakteru těchto objektů". Interpretant je definován příznačně jako „veškerá známá fakta kolem tohoto objektu". V 1.551 (jsme v roce 1867) narazíme na odkaz, který by nám mohl poskytnout vysvětlení, proč termín *ground* bývá nahrazován termínem význam a naopak. Věta „tato kamna jsou černá" přiřazuje slovu /kamna/ „obecný atribut". Jinde je tento atribut označován jako „vlastnost" a jako takový by měl být Prvostí *(Firstness)*. Vlastnost, sama o sobě pouhá monáda, se však stává čímsi obecným, jakmile „se o ní uvažuje" (4.226). V linii idejí Dunse Scota, z něhož Peirce čerpá, je vlastnost individuum, monáda, protože je vlastností věci, ale je rovněž univerzální, abstraktní, jelikož je vnímána intelektem. Vlastnost je „obecná idea" a „přiřazený charakter" (1.559): je poznatelná pouze intelektem.[13] Protože je „atributem obecným" (1.551), je vlastnost mezi všemi potenciálními atributy objektu tím, který byl zvolen, aby objekt nějakým vztahem upřesnil. Tato definice bude explicitně formulována později (až po třiceti letech, viz například 2.228), implicitně však je přítomna už v roce 1867 (1.553) v tvrzení, že interpretant reprezentuje tím, že „jakoby zastupuje" svůj korelát. *Ground* je atribut objektu díky tomu, že objekt byl zvolen určitým způsobem a že pouze některé z jeho atributů se staly natolik náležitými, aby dokázaly zkonstruovat Bezprostřední Objekt znaku. Vzhledem

12 Česky cit. podle *Sémiotika* (ed. Bohumil Palek), Praha, Karolinum 1997, s. 37.

13 Jelikož vlastnost „černost" není zvažována sama o sobě, ale ve vztahu ke kamnům, nemůže nebýt obecným atributem: „My nemůžeme pochopit shodu mezi dvěma věcmi", ale pouze „shodu vzhledem k nějakému vztahu" (1.552). Poznámky, které budou nyní v textu následovat, mi napověděl Caprettini (1976).

k tomu, že *ground* není ničím jiným než jedním z možných predikátů objektu (kamna by mohla být popsána i jako horká, velká, špinavá a tak podobně), je rovněž „obecnou vlastností" a „konotací". (1.599: konotace je zde postavena proti denotaci, jako je význam stavěn proti denotátu). Dále uvidíme, že tento význam se jeví jako komplexnější než jedna přiřazená vlastnost; připomíná spíše jakousi „kostru diagramu", „nástin profilu" objektu, úvahu, „jaké modifikace by hypotetický stav věcí vyžadoval, aby mohl být tímto vyobrazením realizován" (2.227). Za tohoto stavu by mohla být nasnadě domněnka, že *ground* není nic jiného než složka významu: bylo totiž řečeno, že symboly determinující své *grounds* přiřazených vlastností (neboli termínů) jsou „souhrny markerů" (1.559).

Smysl tohoto tvrzení se stane jasnějším v následujících kapitolách. Prozatím si vystačíme se zjištěním, že jak *ground*, tak význam mají povahu ideje: znaky zastupují své objekty „ne ve všech ohledech, ale v referenci k něčemu, co připomíná ideu, kterou jsme občas označovali jako *ground* representamen"; na jiném místě dojde k objasnění, že termín „idea" není chápán ve smyslu Platonově, „ale ve smyslu, v jakém říkáme, že někdo si vytvořil ideu o někom jiném" (2.228).

Ground je to, co z daného objektu může být z určitého hlediska pochopeno a přeneseno: je to obsah výrazu a výrazu (nebo některému z jeho elementárních komponentů) se také podobá.

2.3. DYNAMICKÝ OBJEKT A BEZPROSTŘEDNÍ OBJEKT

Nyní zbývá určit, v jakém smyslu se *ground* (a význam) odlišuje od interpretantu. Ve 1.338 (ale i v jiných pasážích) je interpretant idea, jíž znak umožní zrodit se v mysli interpreta (třebaže jeho efektivní přítomnost není požadována). Což je také důvod, proč Peirce studuje problém interpretantu více v rámci Spektulativní Gramatiky než v rámci Spektulativní Rétoriky, která se zabývá spíše vztahy mezi znaky a jejich interprety. Zjistili jsme však, že *ground* je idea ve smyslu, v jakém může být nějaká idea zachy-

cena během komunikativního vztahu mezi dvěma interprety. Je tudíž třeba říci, že mezi významem (coby součtem všech *grounds*) a interpretantem není žádný velký rozdíl, vždyť význam nemůže být popsán jinak než prostřednictvím interpretantů. Interpretant je tudíž prostředek, jak s pomocí jiného znaku (/man/ rovná se /homme/) představit to, co si representamen fakticky z daného objektu vybere (totiž jeho *ground*).

Mnohoznačnost v každém případě zmizí, uvědomíme-li si, že pojem *ground* slouží k odlišení Dynamického Objektu (objektu o sobě, neboť vede znak k tomu, aby se rozhodl ke své reprezentaci, 4.536) od Objektu Bezprostředního, zatímco interpretant slouží k ustavení vztahu mezi representamen a Bezprostředním Objektem. Bezprostřední Objekt je způsob, jímž je Dynamický Objekt fokalizován, přičemž tento způsob není nic jiného než *ground* nebo význam. Bezprostřední Objekt je „objekt, jak jej znak sám reprezentuje, a jehož Bytí tudíž závisí na Reprezentaci, jíž se mu ve znaku dostane" (4.536). Dynamický Objekt zdůvodňuje znak, znak však prostřednictvím *ground* ustavuje Objekt Bezprostřední, který je „interní" (8.534). Je to idea (8.183), „mentální reprezentace" (5.473). Popis Bezprostředního Objektu znaku nám přirozeně nemůže poskytnout nic jiného než interpretant téhož znaku:

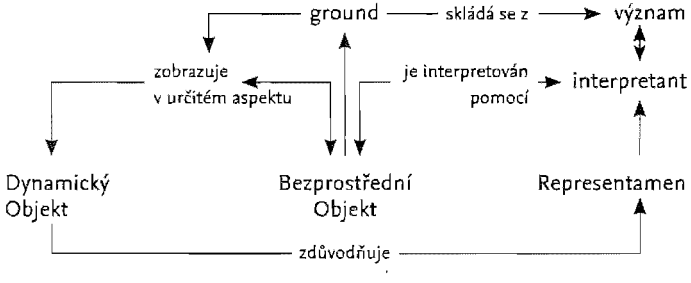

V tomto smyslu význam (objekt Spekulativní Gramatiky) je „ve svém prvotním významu překlad znaku do jiného systému znaků"

(4.127) a „význam znaku je znak, do něhož má být dotyčný znak přeložen" (4.127). Interpretace prostřednictvím interpretantů je tudíž způsob, jímž se *ground* coby Bezprostřední Objekt manifestuje jakožto význam.

Interpretant (coby objekt Spekulativní Rétoriky) je určitě tím, „co Znak produkuje v oné Quasi-mysli, jíž je Interpret" (4.536). Jelikož však přítomnost interpreta není pro definici interpretanta esenciální, interpretant musí být uvažován „především" jako Bezprostřední Interpretant, neboli jako „interpretant takový, jakým se ukazuje být při korektním chápání samotného Znaku, a ten je obvykle nazýván významem (*meaning*) znaku" (4.536).

Odlišeny od sebe coby formální objekty odlišných sémiotických přístupů a v referenci k odlišným hlediskům, jsou *ground*, význam a interpretant fakticky tímtéž; není totiž možné definovat *ground* jinak než jako význam a není možné žádný význam definovat jinak než formou série interpretantů. Řada pasáží tuto myšlenku potvrzuje: „za význam (*meaning*) termínu považujeme dotyčný obecný interpretant v jeho celistvosti" (5.179); „zdá se být přirozené používat termín význam (*meaning*) pro denotaci interpretantu chápaného jako symbol" (5.175); „kompletní Bezprostřední Objekt neboli význam" (2.293).

2.4. INTERPRETANTY DISKURZU A INTERPRETANTY TERMÍNŮ

Přesto se dozvídáme, že interpretant není pouze význam termínu, ale i závěr argumentu vytěžený z premis (1.599). Můžeme tedy tvrdit, že interpretant má širší smysl než označované (*signifié*)? Říká-li Peirce ve 4.127, že význam je ve svém prvotním smyslu překlad znaku do jiného znaku, pak na témže místě rovněž říká, že v jiném, „zde rovněž použitelném" (Peirce se zde zabývá problémem kvantitativní logiky) smyslu je význam „druhá výpověď, z níž všechno, co vyplývá z výpovědi první, vyplývá rovněž, a naopak", což je totéž jako říci, že jedna výpověď „znamená druhou". Význam nějaké

propozice, stejně jako její interpretant, nevyčerpává její možnosti rozvíjet se do jiných propozic, a v tomto smyslu jde o „zákon, regulérnost neurčitého času budoucího" (2.293). Význam propozice zahrnuje „všechny její nezbytné a zřejmé dedukce" (5.165).

Význam je tak určitým způsobem implikován premisami a v obecnějších termínech je vším tím, co je sémanticky implikováno znakem. Není už dále nutné zdůrazňovat dosah těchto Peircových postojů: putování mnohonásobnými a často zmatenými definicemi (*ground*, význam, Dynamický Objekt, Bezprostřední Objekt) bylo dlouhé, podařilo se nám však vymezit myšlenku úzce související s diskusemi, jimiž se zabývá tato kniha. Význam termínu obsahuje virtuálně veškeré možnosti jeho vývoje (nebo expanze).

Nicméně nelze popřít, že pojem významu se tím nadměrně rozšířil. Není už aplikován na jednotlivé termíny, ale na premisy a argumentace. Je však možné říci, použijeme-li Peircových termínů, že mimo význam argumentu a toho, co označujeme jako *dicent*, existuje i význam toho, čemu říkáme réma, neboli termínu jednotlivého? Odpověď závisí na Peircově tvrzení, že všechno, co se o *dicent* a o argumentu dá říci, může být řečeno i o rématech, která je konstituují. Jinými slovy řečeno, teorie významu a interpretantu se netýká jenom argumentů, ale i jednotlivých termínů a ve světle této teorie se obsah termínu stává něčím velice blízkým encyklopedii.

Vezměme si třeba výraz /hříšník/. Fakt, že může být interpretován jako „nebožák", musí komponenční analýza vzít na vědomí. Tím se však nekončí. Réma /hříšník/ musí implikovat všechny možné inferenční důsledky, jež se ho týkají. Argument „všichni hříšníci jsou nebožáci, John je hříšník, John je tudíž nebožák" by pak nebyl ničím jiným než přirozeným rozvojem možností inchoativně obsažených v dotyčném rématu – a navíc by to byl jediný způsob, jak explicitně vyjádřit jeho interpretanty. Pravdou

je přirozeně ale i opak. Každý argument není nic než analytické tvrzení vymezující interpretanty, které mají být přiřazeny k danému termínu (takže rémata a *dicenta* mohou být vyvozována z argumentů, viz 3.440).

Ve 2.293 se tvrdí, že symbol denotuje individuum a znamená vlastnost, přičemž vlastnost není nic jiného než obecný význam (zde je třeba připomenout, že *ground* znaku je jeho konotace i vlastnost, která mu byla přiřazena, viz 1.559). Distinkce mezi denotací a signifikací závisí na rozlišení mezi extenzí a intenzí, rozlehlostí a hloubkou, neboli – a v současné terminologii – mezi referencí a významem (*signifier*) něčeho. Pojem intenze (hloubky) je spojen s pojmem informace, jež je „mírou predikace", a „součtem syntetických propozic, v nichž se symbol objevuje jako podmět nebo predikát" (2.418). Tyto pojmy se netýkají pouze propozic argumentů, ale i rémat nebo termínů.

„Réma je znak, který je pro svého Interpretanta znakem kvalitativní Možnosti" a identifikuje *ground*, neboli „je pochopen potud, pokud reprezentuje ten či onen typ možného Objektu. Každé réma nejspíš nese nějakou informaci, z tohoto hlediska však není interpretováno" (2.250). V jiných svých textech je však Peirce striktnější: nejenže „významem (*signification*) termínu jsou všechny vlastnosti, na něž poukazuje" (2.431), ale jako termíny chápe i souhrny markerů (nebo rysů, nebo relací, nebo charakterů, srov. 2.776), řízených, stejně jako propozice, zásadou, podle níž *nota notae est nota rei ipsius* (3.166). „Markery, které jsou již u termínu uznány coby predikovatelné, v sobě zahrnují veškerou hloubku termínu jiného, jehož schopnost být začleněn nebyla dosud známa, čímž narůstá komprehenzivní distinkce prvního termínu" (2.364). Termín může mít jak akcidentální, tak nezbytné markery (2.396), a tyto markery konstituují substanční hloubku určitého termínu neboli jeho „reálnou konkrétní formu náležející všemu, o čem může termín rozhodnout s absolutní pravdivostí" (přičemž substanční rozlehlost je naopak „agregátem reálných substancí,

z nichž pouze jeden termín je predikovatelný s absolutní pravdivostí" – 2.414). V tomto smyslu hloubka termínu (jinak řečeno jeho intenze), je suma sémantických markerů charakterizujících jeho obsah. Tyto markery jsou obecné jednotky (*nominantur singularia sed universalia significantur*, srov. *Metalogicon* Jana ze Salisbury). A jsou to právě ty „přiřazené vlastnosti", jež se zde nazývaly *grounds*.

Tento celek sémantických rysů bude nutně narůstat zároveň s růstem naší znalosti objektů; réma jako magnet k sobě přitahuje všechny nové rysy, které mu proces poznání přisuzuje: „Každý symbol má svůj život, v reálném smyslu není pouze rétorickou figurou. Korpus symbolů se mění pomalu, jeho význam však neúprostně narůstá, vtěluje do sebe elementy nové a staré eliminuje" (2.222). Termín je tudíž, řekli bychom, *heslo encyklopedie*, které si uchovává všechny rysy, jichž nabude s každou novou propozicí.

Neřekl bych, že tu dochází k násilné interpretaci. Sám Peirce několikrát řekl, že každý termín je inchoativní propozicí (každé réma je potenciální *dicent*, do něhož může být vřazeno) a nejednou připomněl sémantickou koncepci termínu jakožto predikátu o několika argumentech. Významem logických termínů je rudimentární tvrzení (2.344) tak, jako je propozice rudimentární argumentací (2.344), což je základním principem interpretace, čili důvodem, proč každý znak produkuje své interpretanty.

Dlouho byl Peircův interpretant chápán jako konečná expanze termínu, jeho schopnost být převeden do jiného termínu (téhož nebo odlišného sémiotického systému, jako kdyby interpretant byl pouze nástrojem lexikálního objasnění a explikace – a tato kritika se týká i mého předchozího čtení Peircových textů). Proto však není třeba zapomínat, že pro Peirce není znak pouze slovo nebo vyobrazení, ale i věta, ba dokonce kniha. Jeho koncepci znaku je možno vztáhnout i na texty, a pojem interpretant se tudíž týká procesů překladu mnohem širších a komplexnějších, než jsou elementární procesy synonymie nebo elementární lexikální definice.

Mohli bychom říci, že mezi interpretanty slova /chlapeček/ nejsou pouze vyobrazení dětí nebo definice typu „nedospělé lidské mládě mužského pohlaví", ale například i vraždění neviňátek. Problém je pouze v tom, jak nekonečné semióze umožnit fungování tak, aby prošla všemi cestami a křižovatkami.

Pak nám teoretický dosah tvrzení, která jsme tu uvedli, i těch, která teprve uvedeme, může být jasný. Termín je elementární propozice, protože je to prázdná forma propozice: „Rématem či predikátem rozumíme prázdnou propoziční formu, která může vyplynout z vyškrtání určitých partií propozice a z ponechání prázdných míst tam, kde se tyto partie nacházely, vyškrtnuta však musí být partie taková, že kdyby bylo prázdné místo zaplněno vlastním jménem, propozice (i kdyby nedávala smysl) by tím byla rekonstruována" (4.560). Ve 2.379, kde se zabývá formou propozic, Peirce ukazuje, jak sloveso /vdát se/ může být reprezentováno jako – „vdaná – za". Což je totéž jako říci, že generativní reprezentace syntaktické povahy /vdát se/ by měla mít podobu „s(x, y, z)" (srov. rovněž 3.64). Tento postup, je-li náležitě rozvinut, vede k tomu, že sémantická reprezentace daného termínu zahrnuje jevy vyvozování logického důsledku (*entailment*) a sémantické presupozice. V termínech připomínajících Carnapovy postuláty významu Peirce tvrdí, že $h_i \prec d_i$ což „znamená, že v situaci i, pokud je do mysli definitivně uložena idea *h*, je v téže situaci definitivně v mysli uložena idea *d*" (2.356). Což je ostatně tradiční princip *nota notae*. Na stejném místě však Peirce trvá na možnostech intencionální logiky, postavené proti logice obvyklé, zabývající se obecnými třídami objektů. Odděluje problém propozic v extenzi od problémů propozic v komprehenzi a vypracovává dvanáct typů propozic, ve kterých je subjektem třída objektů, ale predikátem skupina sémantických rysů (2.520, 521).

Zde by bylo možno poznamenat, že metoda prázdných míst je použitelná pouze u sloves a predikátů týkajících se akcí, v souladu s logikou vedlejších vět, o nichž mluví Peirce. V aristotelské

terminologii réma znamená opravdu pouze „slovo". Peirce však explicitně několikrát ztotožňuje réma s termínem: „každý symbol, který může být přímým konstituentem propozice, je označován jako termín" (2.238). Existují i termíny synkategorematické, zatímco každý termín „způsobilý stát se subjektem propozice může být nazván onoma" (2.261). Obecné podstatné jméno je v každém případě „rématický symbol" (2.261). V 8.337 je nám sděleno, že i vlastní jména a jména tříd jsou rémata. Důvod, proč si zvolil /réma/, snad tkví v tom, že Peirce jednou tvrdil, že i jména jsou reifikovaná slovesa (3.440 a 8.337). V každém případě „réma je každý znak, který není pravdivý ani nepravdivý, tak jako téměř každé slovo s výjimkou ano a ne" (8.337).

Když se zabývá adjektivy či podstatnými jmény, uchyluje se Peirce v mnoha případech k prázdnému místu: v 1.363 je tato metoda použita na /milenec/ a /služebník/ a v 4.438 najdeme následující příklad rématu: „každý muž je syn" – což je dobrý příklad sémantické reprezentace /otce/, nazíráno z hlediska logiky vztahových vět. Příbuznost této perspektivy s perspektivou gramatiky pádů založené na logice akcí (viz Fillmore) bude objasněna v následujícím paragrafu. Z tohoto hlediska pochopitelně „vlastní jména zůstávají, demarkační čára mezi obecnými jmény a slovesy se stává neudržitelnou" a „význam jmen ve své logice vztahové, stejně jako význam sloves, spočívají na jediné možné činnosti" (Feiblemann 1946: 106–107, a to právě ve vztahu k pasáži, jíž se budeme zanedlouho zabývat).

2.5. DEFINICE JAKO ENCYKLOPEDIE A JAKO OPERATIVNÍ PRAVIDLO

V 1.615 a v 2.330 Peirce předkládá příklad definice slov /tvrdý/ a /lithium/. V 1.615 je nám sděleno, že „pokud kámen zůstane tvrdý, žádný pokus učinit do něj pod mírným tlakem vryp se nepovede. Označit kámen za tvrdý znamená predikci, že nezávisle na tom, kolikrát pokus provedete, ani jednou se nepovede." Ve 2.330 je

uveden příklad ještě přesvědčivější; uvedeme jej v plném znění v angličtině, nejenom kvůli stylistickým obtížím, jež text v sobě nese, ale také proto, že v tomto zásadním bodě (a u tématu zcela prozaického) Peircova angličtina (obvykle – a rovněž v tomto případě – zcela děsivá) dorůstá do jakési svébytné definující poezie:

14 Tímto tématem se budeme zabývat hlouběji v osmé kapitole, přesněji v 8.5.

if you look into a textbook of chemistry for a definition of lithium you may be told that it is that element whose atomic weight is 7 very nearly. But if the author has a more logical mind he will tell you that if you search among minerals that are vitreous, translucent, grey or white, very hard, brittle, and insoluble, for one which imparts a crimson tinge to an unluminous flame, this mineral being triturated with lime or witherite rats-bane, and then fused, can be partly dissolved in muriatic acid; and if this solution be evaporated, and the residue be extracted with sulphuric acid, and duly purified, it can be converted by ordinary methods into a chloride, which being obtained in the solid state, fused, and electrolyzed with half a dozen powerful cells will yield a globule of a pinkish silvery metal that will float on gasolene; and the material of *that* is a specimen of lithium. The peculiarity of this definition – or rather this precept that is more serviceable than a definition – is that it tells you what the word lithium denotes by prescribing what you are to do in order to gain a perceptual acquaintance with the object of the world.

Tato definice reprezentuje, i když ve formě literárně rozbředlé, výborný příklad sémantické analýzy v termínech *gramatiky pádů*. Tím, co by možná mohlo učinit identifikaci nesnadnou, je skutečnost, že Peircova definice obsahuje příliš mnoho rysů stěží začlenitelných do struktury argumentů a predikátů či aktantů. Schází jí spíš jasné rozlišení mezi vlastnostmi více či méně „nezbytnými" – než ohled na rozlišení mezi markery explicitními a markery zahrnutými či logicky implikovanými.[14] Zde vidíme, co by mohlo být dobrou definicí v termínech encyklopedie, není tu

však ještě řečeno, jak by mohla být vytvořena formálněji a ekonomičtěji. Kdyby Peirce řekl, že lithium je alkalický kov, pak by některé z vyjádřených vlastností určitě měly být považovány za automaticky implikované. Peirce ale nechtěl poskytnout příklad definice „ekonomické", naopak chtěl ukázat, jak termín do sebe vtěluje globálnost informace, která se jej týká.

Přes svůj výrazně „encyklopedický" vzhled však definice fakticky konstituuje pouze jeden díl možné informace o lithiu. Bezprostřední Objekt ustavený definicí upřesní korespondující Objekt Dynamický pouze v několika vztazích, neboli bere v úvahu pouze tu sémantickou informaci, která dokáže zařadit termín do univerza fyzikálně-chemického diskurzu. Teoretický model encyklopedie oproti tomu předvídá různé „smysly" nebo různé možné disjunkce ideálně kompletního sémantického spektra. Zde zaznamenané sémantické rysy by se měly objevit v důsledné kontextové selekci, zatímco ostatní by se jevily jako možné, třebaže nevyjádřené. Lithium je například skelnatý a průsvitný minerál, který ale může vypadat i jako kulička narůžovělého a stříbřitého kovu. Kdyby typ univerza diskurzu měl podobu legendy, pak by z rysů, které zde scházejí, vytanuly na povrch právě tyto rysy. Lithium je (podle jiných encyklopedií) pevný a při obvyklé teplotě vůbec nejlehčí prvek. A tento charakter lehkosti by byl pravděpodobně klíčový zase v jiném kontextu.

Peirce si byl těchto problémů vědom, a odpověď, kterou na ně jeho filozofický systém poskytl, se týká právě problémů zásadně důležitých pro tehdejší sémiotiku. Zde jsou:

a) Jsou sémantické rysy univerzální a ukončené?

b) Jakého formátu musí encyklopedická reprezentace nabýt, aby byla jak jednoznačně použitelná, tak i uspokojivá? (srov. Eco 1975, 2).

Vymezíme-li problém interpretantu tak, jak jsme jej rekonstruovali, zmizí především nezbytnost operovat s ukončeným celkem metasémiotických konstruktů. Každý znak interpretuje jiný znak,

a právě tato podmínka nekonečné regrese je i základní podmínkou semiózy. V této perspektivě se každý interpretant daného znaku, jsa sám znakem, stává tranzitorní metasémiotickou konstrukcí, a pouze tehdy si počíná jako *explicans* ve vztahu k interpretovanému *explicatum*; sám však může být interpretovatelný jiným znakem, chovajícím se jako jeho *explicans*:

> Objektem reprezentace nemůže být nic než reprezentace, jejíž první reprezentací je interpretant. Nekonečná řada reprezentací, z nichž každá reprezentuje tu, kterou má za sebou, však nemůže být koncipována jinak než jako reprezentace mající svůj limit v absolutním objektu. Významem reprezentace může být zase jen reprezentace. Není totiž ničím jiným, než touž reprezentací koncipovanou bez svého bezvýznamného obalu. Tohoto obalu však nikdy nemůže být zbavena úplně: nahradí jej jen obal průhlednější. Interpretant tak není nic jiného než reprezentace, jíž je svěřena pochodeň pravdy, a coby reprezentaci se jí dostane dalšího interpretanta. Začne další nekonečná řada. (1.339)[15]

Právě tato nekonečná řada by však mohla znepřístupnit encyklopedii, pokud by trvala na frustrující činnosti sémantické analýzy aspirující na kompletnost. Encyklopedie ale má svůj logický limit, nemůže být nekonečná: jejím limitem je univerzum diskurzu. Seznam dvanácti dříve uvedených propozic v rozsahu termínu předpokládá limitované univerzum vlastností.

> Nelimitovéné univerzum by zahrnulo celou říši toho, co je logicky možné... Náš diskurz vchází s tímto univerzem ve styk jen málokdy: buď myslíme na to, co je fyzicky možné či historicky existující, nebo na svět nějakého vyprávění či na nějaké jiné limitované univerzum. Univerzum věcí limity nemá, pokud se v něm kombinace vlastností, získaná z celého univerza, vyskytuje v některém objektu... Za bezlimitní označíme právě tak univerzum vlastností, v němž každý agregát věcí obsahuje kromě jiného i jednu z vlastností univerza vlastností... V našem obvyklém diskur-

15 Komponenční analýza verbálního termínu nám v rámci obecné sémiotiky neukládá brát v úvahu pouze interpretanty verbální. Mezi interpretanty slova /červený/ se nacházejí i (vizuální) odstíny červené, vyobrazení červených objektů, mezi interpretanty slova /pes/ se v encyklopedii nachází bezpočet kreseb psa. Co se rozmanitosti interpretantů týče, viz Eco 1975, 2.7.

zu nejenže jsou obě univerza limitovaná, ale ani tu nemáme co do činění s objekty individuálními nebo s prostými vlastnostmi. Máme prostě dvě dokonale odlišná univerza věcí a vlastností, vzájemně korelovaná obecně způsobem naprosto nevyhraněným. (2.517, 2.519, 2.520; dále také 6.401).

Tato pasáž sice nepatří k těm nejjasnějším a vyžadovala by si úplně jinak pojatou filozofickou analýzu, ve světle Peircovy kosmologie[16] jako takové, podle všeho však otevírá vzrušující výhledy právě do oné tematiky možných světů, která se snaží zredukovat encyklopedické regresy, a to s pomocí přesně vymezených diskurzivních univerz a s pomocí vzorců, jež by počet zvažovaných vlastností a jejich možných kombinací zredukovaly do zvládnutelného formátu.[17]

2.6. MONADICKÉ VLASTNOSTI A KOMPLEXNÍ INTERPRETANTY

Je tu však další problém. Fakt, že lithium je skelnaté, průsvitné, tvrdé a tak podobně se zdá být nepochybně záležitostí predikací v termínech obecných vlastností (nebo kvalit či rysů). Jak se však vyslovit o faktu, že „je-li rozemleto s vápnem a znovu roztaveno, stane se rozpustným v kyselině sírové?" Být skelnatý je vlastnost a jako taková má monadický charakter, Prvost; reagovat určitým způsobem na určitý stimul ale připomíná spíše chování nebo sled faktů coby potvrzení hypotézy. I tento sled faktů pochopitelně první fakt „interpretuje" (lithium je jím definováno jako materiál chovající se takto za těchto podmínek), což by však nemělo znamenat nic než to, že vlastnosti jsou sice interpretanty, ne všechny interpretanty jsou však pouhé vlastnosti.[18] Jak to dokládá případ, který jsme už uvedli, Dynamický Objekt budí dojem, že si počíná jako interpretant: objekt rozkazu /Po-hov!/ je definován jako univerzum, jež si přeje kapitán v okamžiku, kdy vydává rozkaz, anebo jako konsekventní akce vojáků. Nemůže být pochyb o tom, že odpovědi chováním, odpovědi verbální, vyobrazení interpretu-

16 Existuje ideální svět (v němž jsou dvě navzájem si odporující propozice možné) a existuje svět reálný či aktuální (v němž, je-li dána propozice, pak není možná její kontraindikace): druhý svět reprezentuje selekci a arbitrérní determinaci světa prvního (6.192). Aktuální svět je oproti rozlehlému representamen (5.119), jímž je celé univerzum „*perfused with signs*" (5.448), univerzem diskurzu, který, mohli bychom říci, redukuje veškeré možné vlastnosti na množství, které ještě garantuje jejich použitelnost.

17 O této operaci bude v perspektivě konstruktivistické teorie možných světů řeč v poslední kapitole této knihy, především v odstavci 6.

18 Viz 5.569 kde je řečeno, že „portrét, pod nímž je uvedeno jméno toho, kdo byl jeho předlohou, je propozice". Toto tvrzení otevírá možnost zajímavých úvah nad rolí ikonů v doktríně interpretantů. V roce 1885 (1.372) bylo uvedeno, že zatímco verbální termín je obecná deskripce, obecnost není vlastností indexů ani ikonů. Jenže v roce 1896 (1.422 a 447) jsou právě vlastnosti, které jsou ikony Prvosti, označeny za obecné. V roce 1902 (2.310) pouze dicent může být pravdivý nebo nepravdivý, v roce 1893 (2.441) je nám však sděleno, že dva ikony mohou vytvořit propozici: ikon Číňanky a ikon ženy tudíž vytvářejí propozici a fungují jako obecné termíny. V roce 1902 (2.275) ikon, třebaže je jen pouhé zobrazení objektu, produkuje ideu, která ji interpretuje. V 2.278 mohou ikony fungovat jako predikát propozice (což se zdá potvrzovat to, co bylo uvedeno na začátku této poznámky). Na vysvětlení těchto zdánlivých rozporů dlužno připomenout, že Peirce odlišuje ikony coby Prvosti (a tudíž pouhé kvality) od ikonických representamen, kterým říká také hypoikony. Tyto representamen jsou však už Třeťosti, a tudíž jsou interpretovatelné. Portrét se jménem předlohy je v mnoha ohledech propozice: Hypoikon si může počínat jako interpretant jmen, anebo jméno může interpretovat hypoikon. V každém případě slouží ke zredukování rozdílu mezi vlastnostmi coby pouhými kvalitami a komplexnějšími interpretanty, jak dále uvidíme.

jící titul a tituly interpretující vyobrazení jsou interpretanty. Jsou ale zároveň vlastnostmi?[19]

Peirce nyní zcela jasně říká, že i když markery nejsou kvality, nejsou jen kvůli tomu pouhými Prvostmi. Jsou „obecné" a ani pocit „červené" není jen pouhá percepce, ale naopak *perceptus*, obsah percepce, neboli perceptuální konstrukce, „intelektem provedená deskripce smyslové zřejmosti" (2.141). Chceme-li získat mentální konstrukci, musíme od pouhého perceptu, jakým je réma, přejít k perceptivnímu úsudku, jehož Bezprostředním Interpretantem je hrubý fakt (5.568). Říci, že něco je červené, neznamená vidět to: došlo ke vjemu vyobrazení; tvrzení, že něco má vlastnost být červené, však už zakládá úsudek. Takovýmto způsobem je každá vlastnost, i když je ryzí Prvostí, okamžitě vřazena do korelace a její predikace nepřestává reprezentovat zkušenost s Třeťostí (5.182, 5.157, 5.150, 5.183).[20]

Neexistuje tedy žádný zásadní rozdíl mezi tvrzením, že lithium se při drcení rozpadne, a tvrzením, že je sklovité. Ve druhém případě tu máme cosi jako *dicent*, v prvním cosi jako argument, oba „znaky" však interpretují réma /lithium/. Z hlediska deskripce významu termínu neexistuje rozdíl mezi vlastnostmi a jinými interpretanty. Přisouzení vlastnosti je záležitost percepčního úsudku, „percepční úsudky ovšem musejí být považovány za případy abduktivní inference" (5.153).

Na druhé straně sám fakt, že různí vojáci při různých příležitostech konají regulérní úkon při každém vyřčení rozkazu /Po-hov!/, znamená, že toto chování je už subsumováno do určitého kontextu, stalo se abstrakcí, zákonem, regulérností. Aby mohlo být do této relace zařazeno, jako se do ní řadí vlastnost být červeným, stalo se čímsi obecným.

19 „Znak můžeme brát ve smyslu tak širokém, že jeho interpretant nebude myšlenka, ale

2.7. FINÁLNÍ INTERPRETANT

Zbývá už jen položit si otázku, jak se mohlo stát, že ve filozofii myslitele, který se považuje za realistu a za stoupence Scotova, může vůbec existovat nekonečná sémiotická regrese, a to taková, že objekt determinující znak se nikdy nejeví tímto objektem determinovaný, pokud se tak neděje ve fantasmatické formě Bezprostředního Objektu. Termín „přízračný" zde není použit bez oprávnění (a ani bez zlomyslnosti), protože se tu podle všeho setkáváme se stejnou nemožností přivlastnit si znova objekt, jenž vyvolal percepci, kterou nacházíme i v tomistické gnozeologii: Intelekt je aktivní tak, že na fantom vykonává vliv aktem abstrakce, a přitom nabízí *species impressa* možnému intelektu, který však nikdy nebude moci znovu vlastnit původní objekt jinak než v právem průhledné podobě *reflexio ad phantasmata*. Peirce tuto nesnáz řeší mimo rámec Spekulativní Rétoriky a pragmatického pojmu Finálního Interpretantu. Tento bod je třeba dále objasnit, neboť pouze a jedině v této perspektivě se můžeme dozvědět, jak Peircova sémantika nabývá podoby – třebaže zatím nevyhraněné – gramatiky pádů.

Jak ale znak dokáže vyjádřit Dynamický Objekt náležející k vnějšímu světu (5.45), jestliže „ze samotné povahy věcí" jej vyjádřit nemůže (8.314)? Jak může znak vyjádřit Dynamický Objekt („objekt takový, jaký je", 8.183), na ničem nezávislý „objekt o sobě" (1.538), jestliže tento znak „nemůže být ničím jiným než znakem tohoto objektu v míře, v jaké je tento objekt sám o sobě stejné přirozenosti jako znak nebo myšlenka" (1.538)? Jak je možno uvést do vzájemných souvislostí znak s objektem, je-li třeba k rozpoznání znaku mít předchozí zkušenost (8.181) a znak sám žádnou znalost nebo rozpoznání objektu (2.231) neposkytuje? Odpověď najdeme už na konci definice /lithia/: „Zvláštnost této definice – lépe řečeno tohoto předpisu, který je mnohem užitečnější, než může být definice – je v tom, že říká to, co slovo lithium denotuje, tím, že předpisuje, co je třeba udělat, aby došlo k percepčnímu kontaktu s objektem slova" (2.330). Význam symbolu je uložen ve třídě akcí

akce nebo zkušenost, a můžeme rovněž rozšířit význam znaku do té míry, že jeho interpretant bude pouhou kvalitou pocitu" (8.322).

20 To všechno od roku 1901 do roku 1903. V roce 1891 (při recenzování Jamesovy knihy *Principles of Psychology*) byl Peirce opatrnější: „Při percepci závěr není myšlen, ale viděn v akci, takže nejde o skutečný úsudek, třebaže se úsudku rovná" (8.65). „Percepce se blíží virtuálnímu úsudku, subsumuje něco jako třídu, a nejenom to, virtuálně přikládá k propozici pečeť schválení" (8.66).

směřujících k vyvolání určitých perceptibilních efektů (Goudge 1950: 155). „Idea významu je taková, aby implikovala i několik referencí k tomu, o čem je řeč" (5.166)). Všechno bude o hodně jasnější, řekneme-li si, že to, co se označuje za Peircův scotistický realismus, je třeba nazírat v perspektivě jeho pragmatismu: Skutečnost není prostá Danost, ale spíše Rezultát. Od toho, abychom pochopili, co má význam znaku vyprodukovat jako Rezultát, je tu pojem Finálního Interpretantu.

Znak tím, že produkuje řady bezprostředních odpovědí (Energetický Interpretant) ustavuje postupně návyk (*habit*), pravidelnost v chování u svého interpretanta. Návyk, to je „tendence [...] počínat si obdobně v budoucích obdobných situacích" (5.487), a Finální Interpretant znaku je právě tento návyk coby rezultát (5.491). Což je totéž jako tvrdit, že korespondence mezi významem a representamen nabyla formy zákona, nebo že pochopit znak znamená naučit se, co je třeba dělat, aby byla vyprodukována konkrétní situace, v níž lze nabýt perceptivní zkušenosti s objektem, k němuž znak odkazuje.

A nejenom to. Kategorie „návyku" má dvojí smysl, psychologický a kosmologický. Návyk, to je i kosmologická pravidelnost, vždyť i přírodní zákony jsou výsledkem získaných návyků (6.97) a „vůbec všechno má sklon k získávání návyků" (1.409). Je-li zákon aktivní silou (Druhostí), pak řád a legislativa jsou Třetostí (1.337): získat návyk, to je ustanovit uspořádaný a regulovaný způsob bytí. Takže, abychom se vrátili k lithiu, Finální Interpretant termínu /lithium/ se zastaví u produkce návyku ve dvou ohledech: jednak produkováním lidského návyku chápat znak jako operativní příkaz a jednak produkováním (tentokrát z důvodu, aby jej učinil explicitním) návyku kosmologického, díky němuž tu bude lithium pokaždé, když si příroda bude počínat určitým způsobem. Finální Interpretant je výrazem zákona, který ovládá Dynamický Objekt jak tím, že předepisuje způsob, jímž získá perceptivní zkušenost, tak i tím, že popíše způsob, jímž funguje a je perceptivní.

Nyní jsme s to pochopit, jakou hierarchií je dispozice interpretantů v tomto stále ještě neformálním modelu sémantické reprezentace vlastně regulována: je to uspořádaná a finalizovaná sekvence možných operací. Vlastnosti nejsou organizovány inkluzí rodů a druhů, ale podle esenciálních operací. Ty musí uvést v činnost agens, aby s použitím určitých nástrojů a s cílem překonat odpor kontra-agentu daný objekt modifikovaly a dosáhly určitých rezultátů.

Dochází tak ke zmírnění zjevné opozice mezi extenzionální sémantikou nekonečné sémiotické regrese a extenzionální sémantikou reference k Dynamickému Objektu. Znaky nám neposkytnou kontakt s konkrétním objektem, mohou pouze přikázat způsob, jak tento kontakt realizovat. Jediné přímé spojení znaků s jejich Dynamickými Objekty spočívá v tom, že tyto objekty determinují produkci znaku; znaky jinak „znají" pouze Bezprostřední Objekty neboli významy (nebo údaje o obsahu). Je však jasné, že existuje rozdíl mezi *objektem, jehož znakem je znak, a objektem znaku*. První je Dynamický Objekt, stav vnějšího světa, druhý je sémiotický konstrukt, ryzí objekt světa vnitřního. Až na to, že kdybychom chtěli tento „vnitřní" objekt popsat, museli bychom se uchýlit k interpretantu, neboli k jiným znakům, chápaným jako representamen, abychom nějakou zkušenost s jinými objekty vnějšího světa vůbec nabyli.

Dynamický Objekt je nám, sémioticky řečeno, k dispozici pouze jako souhrn interpretantů, organizovaný podle komponenčního, operativně strukturovaného spektra. Z hlediska sémiotického je Dynamický Objekt možným objektem konkrétní zkušenosti, z hlediska ontologického ale konkrétním objektem zkušenosti možné.

2.8. SEMIÓZA NEOMEZENÁ A PRAGMATICKÁ

Všechny předcházející poznatky nás tudíž vedou k tomu, abychom se pojmem interpretantu zabývali znovu, a to nejenom jako kategorií jedné sémantické teorie, ale i jako kategorií sémiotiky, která

za jednu ze svých odnoží považuje pragmatiku. Pojem pragmatiky může být ovšem chápán v různém smyslu: smysl přidělený Morrisem se týká pouze efektu, který znak vyvolává u svého příjemce. Značný prostor tomuto problému věnuje právě Peircova pragmatická perspektiva. Začněme se pro začátek zabývat právě tímto teoretickým zaměřením.

Dalo by se říci, že Peirce svou představou semiózy, v níž každá reprezentace odkazuje k reprezentaci následující, zradil „středověký" realismus: nikdy by nedokázal předvést, jak znak může odkazovat k objektu a konkrétní vztah denotace by se mu rozpadl do nekonečné sítě znaků odkazujících k jiným znakům v sice ukončeném, leč bezmezném univerzu přízračných sémiotických podobností. Stačí však myslet nikoli v termínech realismu ontologického, ale realismu pragmatického, aby bylo jasné, že pravdou je pravý opak a že právě doktrína interpretantů a nekonečné semiózy Peirce dovádí k maximu vlastního – a vůbec ne naivního – realismu. Peirce se nikdy nezajímá o objekty jakožto soubory vlastností; zajímají ho jako příležitosti a rezultáty aktivní zkušenosti. Odhalit objekt, jak jsme toho byli svědky, znamená odhalit *modus operandi*, čili vyprodukovat jej (nebo vyprodukovat jeho praktické použití). Znak může vyprodukovat energetický nebo emocionální interpretant: posloucháme-li hudbu, pak emocionálním interpretantem je naše reakce na kouzlo hudby; tato emocionální reakce však produkuje i úsilí mentální nebo tělesné, a tyto typy odpovědí jsou interpretanty energetickými. Energetická odpověď nevyžaduje interpretaci – produkuje (návazným opakováním) návyk. Jakmile způsob, jímž si ve světě počínáme, získá sekvenci znaků, je jimi trvale nebo přechodně poznamenán. Tento nový postoj je Finální Interpretant. Neomezená semióza se může zastavit, výměna znaků vyvolala modifikaci zkušenosti, chybějící článek mezi semiózou a fyzickou realitou je konečně identifikován. Teorie interpretantů není teorií idealistickou.

A nejenom to. Vzhledem k tomu, že i příroda má své návyky, totiž zákony a pravidelnosti – „obecné principy jsou obvykle reálně operativní v přírodě" (5.101) – nejzazší význam (neboli finální interpretant) znaku je třeba chápat jako obecně platnou reguli umožňující tento kosmologický návyk produkovat a ověřovat. Připomeňme si definici /lithia/: je to jak fyzikální regule řídící produkci lithia, tak zároveň schopnost, jíž musíme nabýt, abychom mohli produkovat příležitosti dostat se s ním do kontaktu. Objektivnost tohoto zákona je dána tím, že je intersubjektivně kontrolovatelná. V tom tkví veškerý rozdíl mezi pragmatismem Jamesovým a pragmatismem Peircovým: pravdivé není to, co se povede při praktické činnosti, ale při praktické činnosti se povede to, co je pravdivé. Existují obecné tendence (kosmologické pravidelnosti) a existují operativní regule, které nám je umožňují ověřit.

Chápat znak jako reguli, která se vysvětluje sledem svých interpretantů, znamená získat návyk řídit se při svém počínání preskripcí poskytnutou znakem:

> Závěr [...] je, že za daných podmínek získá interpret návyk počínat si určitým způsobem pokaždé, kdy si bude přát určitý typ rezultátu. Logický, reálný a živoucí závěr, to je tento návyk: verbální formulace jej prostě vyjadřuje. Nepopírám, že pojem propozice nebo argument by mohly být logickými interpretanty, trvám však na tom, že nemohou být logickým Finálním Interpretantem, a to ani když tímto interpretantem je sám znak, který má svůj vlastní logický interpretant. Jedině návyk, i když i ten může být znakem jistého typu, není znakem v tom smyslu, v jakém je znakem znak, jehož je logickým interpretantem. Návyk sdružený s motivem a s podmínkami má akci jako svůj energetický interpretant; akce však logickým interpretantem být nemůže, protože postrádá obecnost. (5.491)

Tak se Peirce pomocí svého pragmatismu vypořádal se scotovským realismem: akce je místo, kde *haecceitas* ukončuje hru semiózy.

Peirce, právem považovaný za myslitele rozporuplného, je však i myslitelem dialektickým – a to mnohem víc, než si kdo myslí. Finální Interpretant pro něho není finální ve smyslu chronologickém. Semióza umírá každým okamžikem, sotva však zhynula, povstává z vlastního popela. Individuální akce postrádají obecnost, série uniformně se opakujících akcí však může být popsána v obecných pojmech. Na konci právě ocitované stránky Peirce dodává: „Jak jinak by však mohl být návyk popsán než deskripcí onoho typu akce, jejíž vznik umožnil, společně se specifikací podmínek a motivu?" Zopakovaná akce odpovídající danému znaku se tak sama stává novým znakem, representamen zákona interpretujícího znak první a počátkem nového a nekonečného procesu interpretace. V tomto ohledu se Peirce zdá být velice blízko Morrisovu behaviorismu; Morris spojuje rozpoznání významu znaku s odpovědí v podobě chování, kterou znak vyprodukuje (s jediným rozdílem, a pro Peirce je to pouze jedna z forem interpretace): Zaslechnu-li zvuk vyjádřený v neznámém jazyce a zjistím, že pokaždé, když jej mluvčí vyprodukuje, bude jeho protějšek reagovat pohněvaným výrazem, mohu z toho oprávněně vyvodit, že dotyčný zvuk má nepříjemný význam a chování poslouchajícího se tak stává interpretantem významu slova.

V této perspektivě se kruh semiózy každým okamžikem uzavírá, aniž by se kdy uzavřel. Systém sémiotických systémů, který by mohl budit dojem kulturního univerza, idealisticky odtrženého od reality, ve skutečnosti vede k působení na svět a k jeho modifikaci; každá z modifikačních akcí se však obrací ve znak a umožňuje vznik nového sémiotického procesu.

2.9. SMĚŘOVÁNÍ PRAGMATIKY TEXTU

Právě v této perspektivě se doktrína interpretantů zdá být spojena i s jinými koncepcemi pragmatiky, například s tou, v níž není upřednostněna sémantická struktura výpovědi, ale naopak okolnosti, za nichž k výpovědi došlo, vztahy s kotextem, presupozice vytvořené interpretem či inferenční činnost interpretace textu.

Především je třeba vědět, že prizmatem interpretantů se veškerý každodenní život jeví jako textový rastr, v němž se motivace a akce, výrazy vyřčené s nepokrytě komunikativním cílem, stejně jako akce těmito výrazy vyvolané, stávají elementy sémiotické tkáně, v níž jakákoli věc interpretuje jakoukoli jinou věc.[21]

Dále je třeba si uvědomit, že by se nenašel jediný termín, který by – jelikož je inchoativně propozicí i argumentem – nepředstavoval možné texty, do nichž bude nebo by mohl být zařazen. Nicméně – vzhledem k takovéto hojnosti implikací, argumentačních příslibů a odlehlých presupozic – interpretační aktivita ukládá delimitaci interpretačního zaměření a projektování diskurzivních univerz. A nyní je jasné, že to, co Peirce nazývá univerzum diskurzů, reprezentuje formát *ad hoc*, který my musíme potenciální encyklopedii (globálnímu sémantickému systému) vnutit, abychom ji mohli používat. Encyklopedie je neustále aktivována a redukována, okrajována a prořezávána, nekonečná semióza drží sebe samu na uzdě, aby mohla přežít a být využitelná.

Ohraničení univerza diskurzu, které encyklopedie vytváří, však má za následek bujení textu, na nějž je aplikována. Pragmatická rozhodnutí (ve smyslu aktuálním) interpreta nechávají uvážlivě, abychom tak řekli, dozrát hojnost implikací, které obsahuje každý úsek textu, od termínů po argumenty. Peirce bychom mohli interpretovat tvrzením, že je-li Stendhalův *Červený a černý* makroznakem, pak román jako takový můžeme považovat za interpretaci propozice „Napoleon zemřel 5. května roku 1821". Uvědomit si plně drama mladého Francouze v období Restaurace, žijícího sen o ztracené slávě a banalitu přítomnosti, znamená uvědomit si, že Napoleon dotyčného dne nenávratně odešel ze světa a že /Napoleon/ je z hlediska encyklopedie něco víc než rigidní designátor (jakým jej chce mít Kripke), spíš jakýsi hák, sloužící k zavěšení bezpočtu určujících popisů (jak chce Searle), a spolu s nimi i série konotací udatnosti, projektů, ideálů, ideologických propozic posilujících historické povědomí historické postavy

21 Tento pansemiotismus ve skutečnosti uchraňuje kategorii významu před vším, co zavání platonismem: každou věc má k tomu, aby fungovala jako interpretace významu věci druhé prostřednictvím svého zdánlivého metafyzického úprku vpřed. Pomocí interpretantů se determinace výrazů coby obsahů stávají určitým způsobem fyzicky, materiálně i společensky přístupné a kontrolovatelné. Nic nedokáže lépe vyjádřit dialektiku interpretantů – ani způsob, jímž její zásluhou obsah přestává být nepřístupnou mentální událostí – než tzv. stéla z Rosetty (Rašid). Obsah tamějšího hieroglyfického textu je interpretován a stává se intersubjektivně kontrolovatelným prostřednictvím textu démotického a ten zase prostřednictvím textu řeckého. Řecký text byl interpretován pomocí jiných řeckých textů, jejichž celek vytváří slovník a encyklopedii řečtiny. Význam se manifestuje prostřednictvím intertextové reality.

jménem Napoleon (namátkou: „autor napoleonského kodexu", „šiřitel idejí francouzské revoluce v Evropě", „nositel nového pojetí slávy" a tak podobně – a to jsou práva deskripce, jimiž nostalgický Julien Sorel živí svoji nepříliš idiolektickou představu sémantické jednotky „Napoleon").

Červený a černý je interpretant výše citované propozice nejenom hojností konkrétních odkazů k postnapoleonské Francii, ale také kvůli explicitním i implicitním soudům, konstruujícím své makropropozice, a kvůli zmarněnému Julienovu životu, který je podobenstvím (a tudíž alegorickou definicí) opožděného bonapartistického snu. Chceme-li si uvědomit, co Napoleonův odchod ze světa znamenal pro celou jednu generaci, pak se většinou spíše než ke svazkům korektních historiografických děl uchylujeme ke knihám jako *Červený a černý*, nebo k Manziniho ódě *Pátý květen*. Což znamená, že tyto termíny „interpretují" (nebo-li poskytují veškeré inferenční důsledky) fakt, vyjádřený určitou propozicí, lépe než interpretace jiné, nicméně rovněž usilující o osvětlení celkového významu dané propozice.

Takováto četba Stendhalova románu však znamená, že interpret, veden různými motivacemi, si zvolil univerzum diskurzu, které pochopil jako románu odpovídající. Kdyby se toto univerzum změnilo, četba románu by vedla k jiným interpretacím (třeba, a název románu to umožňuje: ideál náboženský versus ideál laický. Ostatně proč ne?). Tak či onak, kniha uchopená jako znak se stává příkazem: řád jejích interpretací zakládá i řád operací, které dotyčná kniha přináší jako rady tomu, kdo chce dosáhnout jakéhokoli Dynamického Objektu. Neboli: je sice pravda, že narativní text je sérií lingvistických aktů, které „předstírají", že jsou tvrzeními, aniž by vyžadovaly, aby se jim věřilo a aby měly platnost důkazů; to se však týká existence imaginárních postav, které byly vloženy do hry, přičemž se nevylučuje, že kolem série fiktivních tvrzení, jež budou postupně předkládána, se nahromadí další, jež už fiktivní nebudou; najdou naopak své *felicity conditions* v angažovanosti,

s níž je autor využívá, i v důkazech, které (zahalené do narativního příměru) hodlá přinést na podporu svých tvrzení o společnosti, lidské psychologii a zákonitostech historie.

> Jeden z aspektů funkce, kterou tyto produkty plní, vyplývá ze zkušenosti, že vážné (neboli nonfiktivní) řečové akty mohou být vyjadřovány imaginativními texty, i když vyjádřený řečový akt není v textu reprezentován. Snad každé významné dílo imaginace vyjadřuje „sdělení" nebo řadu „sdělení", které jsou neseny textem a které v textu nejsou. (Searle 1975: 332)

V tomto ohledu se i Stendhalův román začíná poněkud podobat definici lithia; předepisuje, co je třeba udělat pro získání návyku na akci a na modifikování světa. Rozdíl mezi románem a definicí lithia spočívá v tom, že okruh interpretů je u románu širší a má podobu labyrintu. Ostatně je tu i další objekt k interpretování, a ten, stejně jako povel /Po-hov!/ spočívá v univerzu věcí, které si autor v okamžiku výroku přeje.

Na závěr této interpretační avantýry s Peircovými texty sice neřekneme, že u něho lze nalézt explicitní sémiotiku textu, převeditelnou rovnou do termínů sémiotik soudobých; zopakujeme nicméně, že právě v pojmu interpretace nachází své opodstatnění domněnka, že sémém je vlastně virtuální text a text že je expandovaný semém; a že v Peircovi – výrazněji než u mnoha jiných autorů, kteří přišli po něm – vychází najevo vztah, který by mohl spojit sémiotiku kódu se sémiotikou textů a diskurzů. V této práci je třeba pokračovat a dorazit tam, kam Peirce nedorazil: Nejsme snad, jak se říká, trpaslíci usazení na ramenou obrů?

3. Modelový Čtenář

3.1. ROLE ČTENÁŘE

Text, jak se projevuje svým lingvistickým povrchem (neboli svou manifestací), reprezentuje řetězec výrazových dovedností, které by příjemce měl aktualizovat. Jelikož jsme se v této knize rozhodli zabývat se texty psanými (a postupně zužovat pole našich analytických experimentů na texty narativní), budeme místo o příjemci nadále mluvit o „čtenáři" – a výrobce textu budeme označovat jako produktora i jako autora.

Co se aktualizování týče, žádný text není kompletní, a to ze dvou důvodů. První důvod se netýká pouze těch lingvistických objektů, které jsme se rozhodli definovat jako texty (srov. 1.1.), ale jakéhokoli sdělení, včetně izolovaných frází a výrazů. Výraz trvá coby ryzí

flatus vocis, dokud není korelován na základě daného kódu se svým obsahem stanoveným konvencí. V tomto smyslu je adresát vždy postulován coby operátor (ne vždy nutně empirický) schopný – obrazně řečeno – u každého slova, na které narazí, otevřít slovník a věnovat pozornost sérii předem existujících pravidel, aby rozpoznal, jak fungují termíny vůči sobě navzájem v kontextu věty. Řekněme tedy, že každé sdělení vyžaduje po adresátovi gramatickou kompetenci, byť je proneseno v jazyku, který zná jen mluvčí – vyjma případy blábolu, kdy sám mluvčí připouští, že je tu možný nanejvýš emotivní dopad a mimojazyková sugesce, ale žádná jazyková interpretace.

Otevřít slovník znamená rovněž akceptovat řadu postulátů významu[22]:

Termín je sám o sobě nekompletní, i když se mu dostane definice v kategoriích minimálního slovníku. Slovník nám říká, že briga je plavidlo; implikaci dalších sémantických vlastností však ponechává na /plavidlu/. Tento problém na jedné straně ozřejmuje nekonečnost interpretace (založené, jak vidno, na Peircově teorii interpretantů), na straně druhé odkazuje k otázce implikace (*entailment*) a vztahu mezi vlastnostmi nezbytnými, esenciálními a náhodnými (srov. 4.).

Text se však od jiných typů vyjádření odlišuje i větší komplexností. A hlavním důvodem této komplexnosti je právě fakt, že je protkán nevyřčeným (srov. Ducrot 1972).

„Nevyřčené" znamená nemanifestované na povrchu, na úrovni výrazu; ale právě toto „neřečené" musí být aktualizováno v rovině aktualizace obsahu. A v tomto ohledu si text mnohem rozhodněji než jakékoli jiné sdělení vymáhá na čtenáři aktivní a vědomé kooperační činy.

(9) *Giovanni ento nella stanza. „Sei tornato, allora!" esclamo Maria, raggiante.* (Jan vešel do pokoje. „Tak ty ses vrátil!" zvolala Marie a rozzářila se.")

22 Srov. Carnap 1952. Danou otázkou se zabývá i kapitola 8.5. této knihy.

Z citovaného úseku textu je zřejmé, že čtenář musí aktualizovat jeho obsah pomocí složité řady kooperativních činů. Prozatím ponecháme stranou aktualizaci koreferencí (neboli faktu, že je třeba stanovit, že /ty/, implikované v použití druhé osoby jednotného čísla u slovesa /být/, odkazuje k Janovi); už tato koreference je však umožněna konverzačním pravidlem, na jehož bázi čtenář vezme na vědomí, že při absenci alternativních objasnění a vzhledem k přítomnosti dvou postav se postava promlouvající nutně obrací k postavě druhé. Toto konverzační pravidlo je však naroubováno na další interpretační rozhodnutí, na extenzionální operaci prováděnou čtenářem: čtenář rozhodl, že na bázi předloženého textu je třeba determinovat úsek světa obydlený dvěma osobami, Janem a Marií, které jsou vybaveny vlastností nacházet se v jedné a téže místnosti. Skutečnost, že Marie je – nakonec – v téže místnosti, kde je i Jan, závisí na jiné inferenci. Ta vznikla použitím členu určitého *la*, vlastně předložky spojené s členem určitým v /*nella*/: je tu jedna a pouze jedna místnost a o ní je řeč.[23] Zbývá už jen položit si otázku, považuje-li čtenář za vhodné identifikovat Jana a Marii prostřednictvím referenčních indexů coby entity vnějšího světa, který zná na bázi předchozí zkušenosti sdílené s autorem, odkazuje-li se autor k individuím čtenáři neznámým, nebo má-li být úsek textu (9) spojen s úseky předcházejícími či následnými, v nichž Jan a Marie byli nebo budou interpretováni za pomoci určujících popisů.

Ponechme však, jak jsme řekli, tyto problémy stranou. Nemůže být pochyb o tom, že do hry vstupují i jiné kooperační aktivity. Čtenář především musí aktualizovat vlastní encyklopedii tak, aby byl s to pochopit, že použití slova /*tornare*/ (vrátit se) v každém případě implikuje, že subjekt se předtím vzdálil (analýza této akce provedená v termínech gramatiky pádů se rovná přiřazení postulátů významu substantivům: kdo se vrací, ten se vzdálil; stejně jako neženatý je dospělá bytost mužského pohlaví). Po čtenáři je dále požadována činnost inferenční, aby z adverzativa /allora/ (tak)

23 O identifikačních postupech ve vztahu k použití zájmen určitých srov. přehled daného problému u van Dijka 1972a. Řada příkladů se nachází i v této knize, srov. 8.11. a 10.

vyvodil, že Marie tento návrat neočekávala, a aby z determinace /raggiante/ (rozzářila se) zase vyvodil, že setrvale a netrpělivě očekávala jeho přítomnost a toužila po ní.

Text je tudíž protkán prázdnými místy, mezerami, které je třeba zaplnit, a kdo jej pronesl, ten předpokládal, že zaplněna budou. Ponechal je prázdná ze dvou důvodů. Především proto, že text je mechanismus líný (nebo šetrný), žije z nadhodnoty smyslu, vkládaného do něj příjemcem, a pouze v případech extrémního pedantství, extrémního didaktického úsilí nebo extrémní represivnosti se komplikuje redundancemi a následnými specifikacemi – a to až po mez, za níž jsou narušována normální konverzační pravidla.[24] A za druhé proto, že jak postupně přechází od funkce didaktické k funkci estetické, text přenechává interpretační iniciativu na čtenáři, třebaže si obvykle přeje být interpretován s co největší jednoznačností. Chce, aby mu někdo pomáhal fungovat.

Nepokoušíme se tu samozřejmě o typologii textů z hlediska jejich „lenosti", nebo svobody, kterou jsme jinde nazvali „otevřenost". O tom později. Zároveň je však třeba říci, že text postuluje svého adresáta coby podmínku neodmyslitelnou nejen od své konkrétní komunikativní schopnosti, ale rovněž od své významové potenciality. Jinými slovy řečeno, text je vyřčen pro někoho, kdo by jej aktualizoval – a to i když se nevěří (nebo nechce věřit), že by někdo takový konkrétně a empiricky existoval.

24 Co se konverzačních pravidel týče, odkazujeme pochopitelně na Grice (1967). Pro každý případ připomínáme Griceovy konverzační zásady. Zásada kvantity: Počínej si tak, aby tvůj příspěvek byl informativní v míře, jakou si vyžaduje situace vzájemné výměny. Zásada kvality: Neříkej to, o čem si myslíš, že to je nepravda, a neříkej to, o čem nemáš přiměřené důkazy. Zásada relace: Nemluv, jen abys něco řekl. Zásada způsobu: Vyhýbej se nejasným výrazům, mnohoznačnosti, buď stručný (vyhni se zbytečné rozvláčnosti), mluv přehledně.

3.2. JAK TEXT PŘEDVÍDÁ ČTENÁŘE

Tato zcela samozřejmá podmínka existence textů jako by ale narážela na stejně samozřejmý pragmatický zákon, který dnes konečně vystupuje ze zapomenutí, do nějž jej zahnala historie komunikačních teorií. Tento zákon se snadno formuluje jako heslo: kompetence adresáta není nezbytně kompetencí mluvčího.

Komunikativní model popularizovaný prvními teoretiky informace (mluvčí, sdělení, příjemce), v němž je sdělení generováno i interpretováno na bázi kódu, jsme už vydatně kritizovali (napo-

sledy v *Traktátu*, 2.15); teď už ale víme, že kódy adresáta se mohou úplně nebo částečně lišit od kódů mluvčího, že kód není žádná jednoduchá entita, ale mnohem častěji komplexní systém pravidel, a že lingvistický kód není pro pochopení lingvistického sdělení postačující: /Kouříte? /Ne/ je lingvisticky dekodifikovatelné jako otázka a odpověď týkající se návyků adresáta otázky, za určitých podmínek komunikace však odpověď nabývá konotace odpovědi „nezdvořilé", a to na bázi kódu, který už není lingvistický, ale zdvořilostní – podle něho by odpověď měla znít /Ne, děkuji/. „Dekodifikování" verbálního sdělení si tudíž mimo lingvistickou kompetenci vyžaduje i kompetenci variabilně okolnostní, schopnost uplatnění presupozic, potlačení idiosynkrazií atp. Ve vyobrazení 1 přinášíme příklad takovéto řady pragmatických omezení.

Jaká je tedy – vzhledem k uvedeným možnostem více či méně „aberantní" interpretace – záruka textové kooperace? Během komunikace orální intervenuje a navzájem se podporuje bezpočet podob mimolingvistického akcentování (gesto, ostenze atp.) i bezpočet redundantních postupů a zpětných vazeb. Což znamená, že tu v žádném případě nikdy nejde o komunikaci čistě jazykovou, ale o sémiotickou aktivitu v širokém slova smyslu, kdy se navzájem doplňuje vícero znakových systémů. Co se však děje s textem psaným, který autor vygeneruje a pak svěří rozličným interpretačním aktům, jako se hází láhev se zprávou do moře?

Řekli jsme, že text postuluje jako podmínku své aktualizace čtenářovu kooperaci. Přesněji bychom mohli říci, že text je produkt, jehož interpretační osud musí být částí vlastního generativního mechanismu – generovat text znamená realizovat strategii, jejímiž částmi jsou i předpovědi tahů těch druhých – jako je tomu ostatně v každé strategii. Ve strategii vojenské (nebo šachistické, prostě v každé strategii hry) si stratég narýsuje model svého protivníka. Udělám-li já tohle, říkal si Napoleon, pak Wellington by měl zareagovat takhle. Udělám-li já tohle, říkal si Wellington, pak by Napoleon měl zareagovat takhle. V tomto konkrétním případě

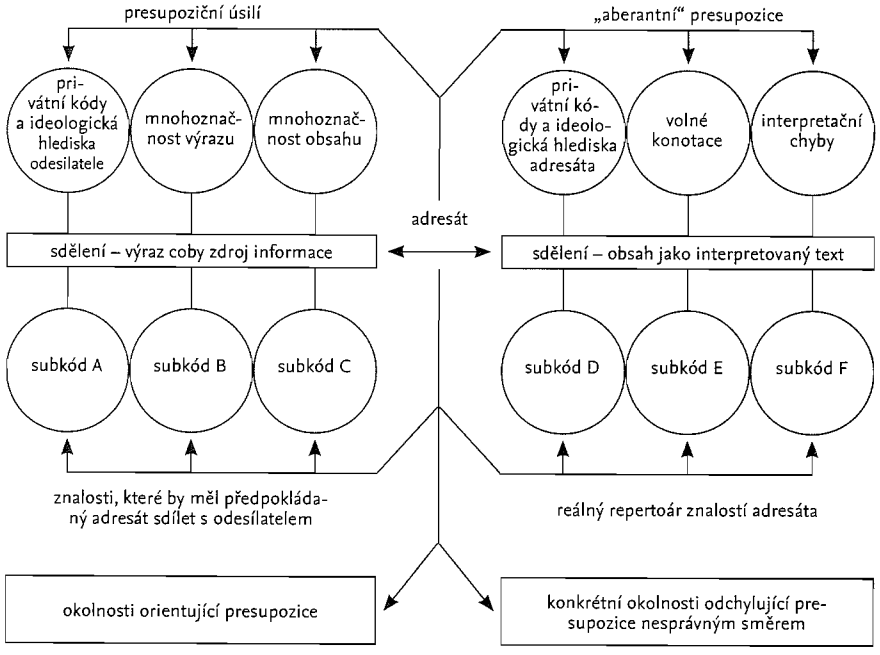

Vyobrazení 1

byla strategie vygenerovaná Wellingtonem lepší než strategie Napoleonova; Wellington si vykonstruoval model Napoleona, který se skutečnému Napoleonovi podobal víc, než se model Wellingtona, jak si jej představoval Napoleon, podobal skutečnému Wellingtonovi. Jedno jediné může této analogii odejmout platnost: v textu autor obvykle nechce nechat protivníka prohrát, ale naopak zvítězit. Ne však pokaždé. Povídka Alphonse Allaise, jíž se budeme zabývat v poslední kapitole, se podobá spíše bitvě u Waterloo než *Božské komedii*.

Avšak ve vojenské strategii (na rozdíl od strategie šachistické) mohou intervenovat nahodilosti (například neschopnost Grouchyho). Dochází k tomu ale i v textech. Grouchy se někdy

vrátí na bitevní pole (jak to neudělal ve Waterloo), jindy dorazí Desaix (jak se to stalo u Marenga). Vynikající stratég musí na základě vlastního výpočtu pravděpodobnosti počítat i s takovými náhodami. Stejně si musí počínat i autor textu. „Rameno jezera Como se prostírá k jihu." A co když se text dostane do rukou čtenáři, který o Comu v životě neslyšel? Pak to musím zařídit tak, abych si ho získal o kus dál v textu; zatím si počínejme, jako kdyby Como bylo pouhé *flatus vocis*, něco jako Xanadou. O několik stránek dál se objeví narážka na oblohu nad Lombardií, na vztahy mezi městy Como, Milán a Bergamo a na celkovou situaci na italském poloostrově. Na encyklopedicky chudého čtenáře si text prostě musí počkat na správném místě.

V místě, kam jsme dorazili, se závěr zdá být nasnadě. Aby si autor zorganizoval svou textovou strategii, musí odkazovat k řadě kompetencí (což je termín širší než „znalost kódů") udělujících obsah výrazům, jichž použije. Musí vzít na vědomí, že souhrn kompetencí, k němuž odkazuje, je týž souhrn, k němuž je odkazován i jeho čtenář. A to je také důvod, proč bude předvídat Modelového Čtenáře, schopného spolupracovat na aktualizaci textu tak, jak on, tedy autor, předpokládal, a že tento čtenář bude s to pohybovat se interpretativně tak, jak se on pohyboval generativně.

Má k tomu po ruce řadu prostředků: volbu jazyka (vylučujícího samozřejmě toho, kdo jím nemluví), volbu typu encyklopedie (začnu-li text větou /Jak je jasně vysvětleno v první Kritice.../, zúžil jsem, a to velice stavovsky, představu svého Modelového Čtenáře), volbu určitého lexikálního a stylistického vlastnictví. Mohu rovněž vyslat signál selektující posluchačstvo: /Milé děti, byl jednou jeden.../, zúžit zeměpisný prostor: /Přátelé, Římané, spoluobčané.../. Značný počet textů svého Modelového Čtenáře vymezuje tak, že *apertis verbis* (budiž mi prominuto oxymóron) předpokládá specifickou encyklopedickou kompetenci. Jako hold mnoha slavným disputacím o filozofii řeči uveďme incipit románu *Waverley* (jehož autorem je, jak známo, autor):

(10) [...] Čeho jiného se mohli mí čtenáři nadát od takových kavalírských jmen jako Howard, Mordaunt, Mortimer či Stanley, nebo zas od takových unylých a romantických jmen jako Belmour, Belville, Belfied a Belgrave než stránek plných pošetilostí jako ty, které za posledních padesát let byly takovými jmény křtěny?[25]

Tato pasáž nám nabízí i další věci k úvaze. Autor na jedné straně předpokládá kompetenci svého Modelového Čtenáře a zároveň ji i vytváří. I my, kteří nemáme čtenářskou zkušenost s rytířskými romány, jakou disponovali čtenáři Waltera Scotta, jsme nicméně vyzváni domýšlet se, že určitá jména jsou konotacemi „rytířských hrdinů" a že určité rytířské romány jsou obydleny právě těmito postavami, obdařenými nechvályhodnými vlastnostmi.

Takže předvídat svého Modelového Čtenáře neznamená pouze „doufat", že existuje; znamená to rovněž působit na text tak, aby jej konstruoval. Text sice spočívá na kompetenci, přispívá však i k produkci takovéto kompetence. Je tedy možno říci, že text není tak líný, jak se zdá, a že jeho požadavek kooperace není zase tak liberální, jak by nám rád namluvil? Podobá se krabici s prefabrikovanými komponenty, z nichž uživatel může složit jeden a pouze jeden typ finálního produktu, nedopustí-li se při montáži sebemenší chyby, nebo se podobá spíše legu, které umožňuje konstruovat nejrůznější tvary podle vlastní volby? Je to jenom velice drahá krabice s kostkami, z nichž vyjde nakonec vždycky Gioconda, nebo spíše penál s pastelkami?

Existují texty ochotné vzít si na starost možné události předvídané schématem 1? A existují texty, které by počítaly s těmito odchylkami, napovídaly je, čekaly na ně? A existují texty „otevřené", umožňující bezpočet čtení, z nichž by každé poskytlo nekonečnou potěchu? A odříkají se texty přinášející potěchu postulování Modelového Čtenáře, nebo postulují čtenáře s odlišným naturelem?[26]

Mohli bychom se pokusit o různé typologie, jejich seznam by však budil dojem řady donekonečna stupňovaných odstínů.

25 Scott, Walter: Waverley (překlad Hana Skoumalová). Praha, SNKLU 1962, s. 11.

26 Co se otevřeného díla týče, odkazujeme pochopitelně k naší knize *Opera Aperta* (Eco 1962). Doporučujeme však vydání v edici Tascabili Bompiani, které přináší dodatečné redakce textu a jako přílohu studii „O možnostech generování estetických sdělení v rajské řeči".

Raději naznačíme v intuitivní rovině dva extrémy, a pak se vrátíme a budeme se snažit najít jednotnou a sjednocující reguli, generativní transcendentální matrici.

3.3. TEXTY „UZAVŘENÉ" A TEXTY „OTEVŘENÉ"

Pragmatickou situaci, jejíž příklad přináší vyobrazení 1, někteří autoři velice dobře znají. Domnívají se však, že jde o deskripci řady náhodností sice možných, ne však nevyhnutelných. A proto také svého Modelového Čtenáře vymezují se sociologickou obezřetností a vedou ho brilantně statisticky udržovanou zlatou střední cestou: obracejí se jednou k dětem, pak k milovníkům hudby, k lékařům a k homosexuálům, surfařům, maloměšťáckým paničkám a milovníkům anglických látek, potápěčům a žabím mužům. Jak tomu říkají reklamní pracovníci, „vybírají si svůj *target*, svůj terč (terč totiž nijak zvlášť nekooperuje – čeká, až bude zasažen). Počínají si tak, aby každý termín, každý slovní obrat, každou encyklopedickou referenci mohl čtenář s co největší pravděpodobností pochopit. Snaží se vyvolat u čtenáře zcela určitý efekt, a aby si byli jisti tím, že se, dejme tomu, čtenáře opravdu zmocní děs, oznámí mu to pro jistotu předem: „A pak došlo k něčemu děsivému." Na jisté úrovni se tato hra daří.

Nicméně postačí, aby se některá z knih Caroliny Inverniziové, psaných pro turínské švadlenky z konce devatenáctého století, dostala do rukou nějakého zmlsaného konzumenta literárních kýčů, a nastane velká slavnost transverzální literatury, interpretací mezi řádky, ochutnávka trivialit, oslava huysmansovské záliby v koktavých textech. Text, který byl „uzavřený" a represivní, se v tu ránu promění v text dokořán otevřený, stane se z něj přístroj na výrobu perverzních dobrodružství.

Může však dojít k něčemu ještě horšímu (nebo lepšímu, těžko říci), a sice k tomu, že kompetence Modelového Čtenáře nebyla odhadnuta a předvídána s dostatečnou přesností – vinou chybějící historické analýzy, omylu při sémiotickém hodnocení, kultur-

ního předsudku nebo podcenění okolností recepce. Výborným příkladem takového interpretačního dobrodružství jsou *Tajnosti pařížské* Eugèna Suea. Text zamýšlený coby pikantní pitoreskní příběhy vyprávěné dandym, jež byly určené kultivované veřejnosti, čte proletariát jako přesvědčivé sociálnědemokratické líčení své poroby. Autor si to uvědomí a příběhy píše dál, tentokrát už pro proletariát, a odívá je sociálnědemokratickými moralitami ve snaze tuto „nebezpečnou" společenskou třídu přesvědčit, aby potlačila své zoufalství a osvojila si důvěru ve spravedlnost a dobrou vůli tříd zámožných. Jeho dílo, označené Marxem a Engelsem za vzor reformistické rétoriky, vykoná tajemnou pouť hlavami svých čtenářů a tyto čtenáře pak najdeme na barikádách roku čtyřicátého osmého při pokusu o revoluci, a to právě díky tomu, že si mimo jiné přečetli *Tajnosti pařížské*.[27] Že by tato kniha obsahovala i takovouto možnou aktualizaci; že by jako průsvitku kreslila na svých stránkách i takovéhoto Modelového Čtenáře? Proč ne, pokud tento čtenář bude při čtení přeskakovat moralizující pasáže – nebo *nebude-li je chtít pochopit*.

Nic není otevřenější než uzavřený text. Pokud ovšem je jeho otevřenost důsledkem vnitřní iniciativy, využitím textu, a nikoli poddáním se jeho delikátní manipulaci. To pak spíš než o kooperaci jde o násilí. Násilí je ostatně možno páchat i na textu (knihu je možno i zhltnout, jak to udělal apoštol na ostrově Pathmos) a vytěžit ze svého počínání křehkou potěchu. Zde se však zabýváme textovou kooperací jakožto činností textem podnícenou, a tyto modality nás tudíž nezajímají. Ale pozor, nezajímají nás v tomto rámci? Valéryho motto – *il n'y a pas de vrai sens d'un texte* – můžeme číst dvěma způsoby. Buď si každý může s textem dělat, co chce, což je čtení, které nás nezajímá, nebo text nabízí možnost bezpočtu interpretací, což je naopak právě čtení, jímž se budeme zabývat.

O „otevřeném" textu můžeme mluvit, jestliže jeho autor ví, co by mohl vytěžit z vyobrazení 1, bude-li je číst jako model pragmatické situace, kterou nemůže eliminovat, a brát je jako hypotézu

27 Srov. Eco 1976, především „Sue: il socialismo e la consolazion. O problémech „aberantní" interpretace viz dále Delle difficotà di essere Marco Polo in *Dalla periferia dell'impero*. Milano, Bompiani 1977. Srov. rovněž Paolo Fabbri (1973) nebo Eco a Fabbri (1978).

regulující jeho strategii. Tak rozhodne (a právě zde typologie textů riskuje, že se promění v kontinuum nuancí), do jaké míry by měl mít čtenářovu kooperaci pod kontrolou, kde by ji měl vyvolat, řídit a kde by ji měl nechat, aby se proměnila ve volné interpretační dobrodružství. Řekne /květ/ a jakkoli ví (a chce, aby tomu tak bylo), že se ze slova bude hrnout vůně všech nepřítomných květů, ví rovněž, že tu nejde o *buket* správně dozrálého likéru, a svou hru nekonečné semiózy bude protahovat a zkracovat podle libosti.

S pomocí obezřetné strategie se pokusí o jedno: ať si je počet možných interpretací jakýkoli, zařídí, aby jedna byla ozvěnou druhé, aby jedna druhou nevylučovala, ale naopak podpírala.

Pak bude moci postulovat, jak je tomu ve *Finnegans Wake*, ideálního čtenáře postiženého ideální nespavostí a vybaveného naprosto variabilní kompetencí. Tento ideální čtenář musí především disponovat znalostí angličtiny (i když kniha v „opravdové" angličtině vlastně napsána není) a určitě to nesmí být helénský čtenář z druhého století našeho letopočtu, který by nevěděl, že existuje město Dublin, a nemůže to být nevzdělanec s lexikem o dvou tisících slovech (nebo může, pak se ale bude jednat o nový případ volného použití, o němž se rozhoduje zvenčí, nebo o čtení zásadně zredukované, omezené na nejočividnější diskurzivní struktury) (srov. 4.).

Takže *Finnegans Wake* očekává svého ideálního čtenáře, který má k dispozici spoustu času, je obdařen asociačním důvtipem a má vlastní encyklopedii s rozvolněnými hranicemi; v žádném případě to však nemůže být *libovolný* typ čtenáře. Tento text si svého Modelového Čtenáře konstruuje volbou stupňů jazykové obtížnosti, hojností referencí a rovněž tím, že v sobě chová klíče, odkazy a třeba i variabilní možnosti čtení křížem krážem. Modelový Čtenář *Finnegans Wake* je operátor schopný realizovat během času co největší počet takovýchto čtení.[28]

Jinými slovy řečeno, i Joyce posledního tvůrčího období, autor vůbec nejotevřenějšího díla, o němž může být řeč, konstruuje svého

28 Srov. Umberto Eco: *Le poetiche di Joyce* (Joyceovy poetiky), Milano, Bompiani 1966. Srov. rovněž „Semantica della metafora", (Sémantika metafory) in Eco 1971.

čtenáře s pomocí textové strategie. V referenci ke čtenářům, které nepostuluje a které neprodukuje, se tento text buď stane nečitelným (ještě víc, než už je), nebo z něj bude jiná kniha.

3.4. POUŽITÍ A INTERPRETACE

Musíme tudíž odlišit volné použití textu koncipovaného jako imaginativní stimul od interpretace textu otevřeného. Právě na této hranici se zakládá – aniž by docházelo k nějakým teoretickým mnohoznačnostem – možnost toho, co Barthes označuje jako rozkoš z textu. Je třeba rozhodnout: buď je text používán jako text přinášející slast, nebo určitý text za konstitutivní základ své strategie (a tudíž své interpretace) považuje stimulaci užití co nejvolnějšího. Těmto našim tvrzením je však třeba uložit určité meze a dodat, že pojem interpretace stále ještě k sobě váže dialektiku mezi strategií autora a odpovědí Modelového Čtenáře.

Pochopitelně se v praxi může vyskytnout i estetika volného, aberativního, žádoucího a zlomyslného užití textů. Borges vedl čtenáře k tomu, aby četl *Odysseu* jako dílo napsané až po *Aeneidě*, nebo středověký spis *De Imitatione Christi* jak text napsaný Célinem. Jsou to nádherné, vzrušující a dokonale realizovatelné návrhy. A navíc kreativní jako žádné jiné, protože fakticky je tu produkován nový text (*Quijote* Pierra Menarda je například velice odlišný od Cervantesova *Dona Quijota*, se kterým se náhodou slovo od slova shoduje). A na tom, že psaním tohoto jiného textu (nebo textu Jiného) je prováděna kritika textu původního, nebo že jsou objevovány jeho skryté možnosti či hodnoty, není vůbec nic divného; nic totiž neodhaluje víc než karikatura, právě proto, že se zdá být (aniž by ale byla) karikovaným objektem. Na druhé straně některé převyprávěné romány jsou určitě hezčí než ty původní, protože to jsou „jiné" romány.

Z hlediska obecné sémiotiky a ve světle komplexnosti pragmatických procesů (vyobrazení 1) a kontradiktorního charakteru Globálního Sémantického Pole, jsou všechny tyto operace teoreticky vysvětlitelné. Může-li však být řetězec interpretací nekonečný, jak nám předvedl Peirce, pak univerzum diskurzu intervenuje tak, že formát encyklopedie omezuje. A text není nic jiného než strategie konstituující univerzum svých interpretací – ne-li přímo legitimních, tak aspoň legitimizovatelných. Všechna další rozhodnutí použít volně text odpovídají rozhodnutí rozšířit univerzum diskurzu. Dynamika neomezené semiózy to nezakazuje, naopak k tomu vybízí. Je třeba přitom jenom vědět, co chceme, zda-li udržovat v chodu semiózu, nebo interpretovat text.

Na závěr dodejme, že texty uzavřené kladou užití mnohem větší odpor než texty otevřené. Jsou koncipovány pro jasně definovaného čtenáře s úmyslem řídit represivně kooperaci, přesto ponechávají dostatečně elastické prostory. Vezměte si třeba detektivky Rexe Stouta a vztah mezi Nero Wolfem a Archie Goodwinem interpretujte jako vztah „kafkovský". Není to nic nesnadného. Text takové užití docela dobře snáší, nepřijde se ani o potěchu z fabule a o radost z nalezení vraha. Pokuste se ale naopak Kafkův *Proces* číst jako detektivku. Zakázat vám to nikdo nemůže, z hlediska textu však výsledek bude velice nešťastný. To už by bylo možná lepší balit si do stránek této knihy marihuanu. Požitek by z toho byl určitě větší.

Proust mohl číst jízdní řád železnice a v názvech zastávek ve Valois nacházet něžné a labyrintické ozvěny nervalovského hledání Sylvie. Nešlo tu samozřejmě o interpretaci jízdního řádu, ale o jeho legitimní, bezmála psychedelické použití. Železniční jízdní řád jako takový předvídá jeden jediný typ Modelového Čtenáře: karteziánského operátora, vybaveného bdělým smyslem pro nezvratnost časových následností.

3.5. AUTOR A ČTENÁŘ JAKO TEXTOVÉ STRATEGIE

Účastníky procesu komunikace jsou mluvčí, sdělení a adresát. Mluvčí i adresát bývají často sdělením gramaticky manifestováni: /Já ti říkám, že.../.

V případě sdělení s referenční funkcí adresát tyto gramatické stopy používá jako referenční ukazatele (/já/ bude označovat empirický subjekt aktu vyřčení výroku, jímž se zabýváme, a tak dále). K témuž může v obdobném provedení docházet i v hodně dlouhých textech, jako jsou dopisy, stránky deníku a konec konců ve všem, co je čteno s úmyslem získat informace o autorovi a okolnostech sdělení.

Je-li však text brán v úvahu jako text, a zvláště v případech textů koncipovaných pro široké publikum (romány, politické diskurzy, odborné návody a tak podobně), jsou mluvčí a adresát v textu přítomni spíše jakožto účastnické role sdělení (srov. Jakobson 1957) než jako póly aktu sdělení. V daných případech je autor textem manifestován pouze jako:

a) identifikovatelný styl – což může být i textový idiolekt korpusu nebo historické epochy (srov. *Traktát* 3.7.6);

b) role čistě účastnická (/já/ – „subjekt tohoto výroku“);

c) ilokuční výskyt (*occurence*) (/já přísahám, že/ = je zde subjekt, který koná akt přísahy) nebo operátor perlokuční síly, která odhaluje „instanci výpovědi“ neboli intervenci subjektu cizího komunikátu, tak či onak však přítomného v širší textové tkáni (/nečekaně se stalo něco strašlivého.../; ...řekla vévodkyně *hlasem, který by probudil i mrtvé*.../). Tato evokace fantomu Mluvčího koreluje s evokací fantomu Příjemce (Kristeva 1970). Přečtěme si úryvek (paragraf 66) Wittgensteinových *Filosofických zkoumání*:

(11) Zaměř např. pozornost na ty aktivity, které označujeme jako „hry“. Míním deskové hry, karetní hry, míčové hry, bojové hry atd. Co ty všechno mají společného? – Neříkej: „Něco společného mít *musejí*, jinak by se jim neříkalo ‚hry‘“ – nýbrž *podívej se*, jestli je tu něco, co je společné jim všem. – Neboť když se na ně podíváš, neuvidíš sice něco, co by bylo všem společné, ale uvidíš všelijaké podobnosti, příbuznosti, a sice řadu takových podobností a příbuzností.[29]

29 Wittgenstein, Ludwig: *Filosofická zkoumání* (překlad Jiří Pechar). 2., uprav. vyd. Praha, Filosofia 1998, s. 45.

Všechna osobní zájmena (implicitní i explicitní) vůbec nepoukazují na osobu nesoucí jméno Ludwig Wittgenstein nebo na nějakého empirického čtenáře: reprezentují ryzí textové strategie. Intervence mluvícího subjektu je komplementární aktivací Modelového Čtenáře, jehož intelektuální profil je determinován pouze typem interpretačních operací, o nichž se předpokládá, že je dokáže vykonat a jejichž provedení je po něm požadováno: rozpoznat podobnosti, vzít v úvahu určité hry. Stejně tak i autor není nic jiného než textová strategie, schopná ustavit sémantické korelace: /míním.../ (*Ich meine*...) znamená, že v rámci tohoto textu termín /hra/ musí mít určitou extenzi (musí pojmout šachy, hry kateřní atp.), přičemž deskripce intenzionální záměrně není poskytnuta. V tomto textu je Wittgenstein filozofickým stylem a Modelový Čtenář je tu přítomen pouze jako intelektuální schopnost tento styl sdílet a spolupracovat na jeho aktualizaci.

Teď už by tudíž mělo být jasné, že při každém použití termínů typu Modelový Autor a Modelový Čtenář půjde v obou případech o typy textových strategií. Modelový Čtenář je souhrn textem daných *felicity conditions*, které musejí být splněny, má-li být text ve svém potenciálním obsahu plně aktualizován.

3.6. AUTOR JAKO INTERPRETAČNÍ HYPOTÉZA

Jsou-li Modelový Autor a Čtenář dvě textové strategie, máme před sebou dvě situace. Na jedné straně, jak jsme dosud tvrdili, empirický autor jako subjekt produkce textu formuluje hypotézu Modelového Čtenáře, a jak tuto hypotézu převádí do termínů strategie, která je mu vlastní, vykresluje sebe sama, autora, jímž se coby subjekt produkce textu stává, v neméně „strategických“ termínech, jako modus textové operace. Na straně druhé si však rovněž empirický čtenář jakožto konkrétní subjekt kooperačních aktů musí z údajů textové strategie vydedukovat a zkonstruovat svoji hypotézu Autora. Hypotéza formulovaná empirickým čtenářem se zdá být opodstatněnější než hypotéza vlastního Modelového

Čtenáře formulovaná empirickým autorem. Empirický autor totiž musí postulovat něco, co aktuálně zatím neexistuje, a realizovat to formou textových operací; empirický čtenář si naopak vyvozuje typovou představu, co bylo už předem jako akt produkce textu ověřeno a v textu je coby sdělení přítomno. Vezměme si třeba příklad (11): Wittgenstein existenci Modelového Čtenáře, schopného konat navržené kooperační činnosti, pouze postuluje, zatímco my, čtenáři, rozpoznáváme textový obraz Wittgensteina jako řadu operací a manifestovaných kooperativních propozic. Modelový Autor však není pokaždé rozpoznatelný tak zřetelně a empirický čtenář se často ocitne v pokušení přizpůsobit se právě autorovi empirickému coby subjektu výpovědi, a to na základě informací o něm... Tato rizika a posuny činí občas z textové kooperace opravdové dobrodružství.

Upřesněme, že textovou kooperaci nesmíme chápat jako aktualizaci intencí empirického subjektu výpovědi, ale jako intence virtuálně obsažené ve výpovědi. Doložme to příkladem.

Stává se, že v politické diskusi nebo v článku někdo označí úřady nebo občany SSSR jako /Rusy/, a ne jako /Sověty/, a vznikne tak domněnka, že dotyčný člověk měl v úmyslu aktivovat explicitní politickou konotaci, kterou jako by odmítal uznat existenci sovětského státu, který vznikl při Říjnové revoluci, a v mysli si ponechal někdejší carské Rusko. Použití toho či onoho termínu se v určité situaci opravdu může stát diskriminačním aktem. Může se docela dobře stát, že termín /Rus/ použije i autor bez antisovětských předsudků, z nepozornosti, ze zvyku, z pohodlnosti, lehkomyslnosti, z důvodu zakořeněného úzu. Porovná-li však čtenář lineární manifestaci (použití lexému, o který jde) se subkódy své kompetence (viz kooperativní operace vymezená ve 4.6.), má právo přisoudit termínu /Rus/ ideologickou konotaci. Má na to právo, protože konotace byla textem aktivována, a to je právě intence, kterou musí, nezávisle na intencích empirického autora, přisoudit svému Autoru Modelovému. Textová kooperace je fenomén, k jehož realizaci, znova to opakujeme, nedochází mezi dvěma individuálními subjekty, ale mezi dvěma diskurzivními strategiemi.

Aby se čtenář empirický realizoval jako Čtenář Modelový, musí plnit pochopitelně „filologické" povinnosti: musí se co nejvíce soustředit na kódy produktora sdělení. Dejme tomu, že produktor sdělení je mluvčí s velice úzkým kódem a s nevelkou politickou kulturou, který nemůže (vzhledem k formátu své encyklopedie) uchovat v mysli zmíněný rozdíl – dejme tomu, že nějaký nevzdělaný člověk s omezenými politicko-lingvistickými znalostmi řekne, že Chruščov byl ruský politik (třebaže to byl Ukrajinec). Zde je jasné, že interpretovat text znamená v tomto smyslu shledat encyklopedii produkce užší a obecnější, než je encyklopedie recepce. To však znamená nazírat text v okolnostech jeho produkce. Předpokládáme-li, že tento text vykonává rozlehlejší komunikační dráhu a cirkuluje jako text „veřejný", a že jej tudíž už nemůžeme přisoudit jeho původnímu produkčnímu subjektu, pak bude třeba nazírat jej v jeho nové komunikační situaci jako text, který už prostřednictvím fantomu svého velice obecného Modelového Autora odkazuje k systému kódů a subkódů přijatému jeho možnými adresáty, a požaduje tedy, aby byl aktualizován podle recepční kompetence. Text tudíž bude konotovat ideologickou diskriminaci. Jde tu pochopitelně o kooperační rozhodnutí vyžadující hodnocení společenské cirkulace textů a bude třeba předvídat případy, v nichž dojde k vědomému vymezení Modelového Autora, který se jím stal v důsledku sociologických událostí a s vědomím, že se neshoduje s autorem empirickým.[30]

Zbývá pochopitelně případ, kdy se čtenář sice domnívá, že výraz /Rus/ byl použit neintencionálně (intence psychologické byly přisouzeny autorovi empirickému), přesto se však pokusí o socio-ideologickou či psychoanalytickou charakterizaci empirického produktora: ten podvědomě chtěl aktivovat určité konotace, nevěděl však, že je aktivuje. Můžeme v tomto případě mluvit o korektní textové kooperaci neboli o sémantické interpretaci textu?

30 Můžeme si být jisti, že rčením /Dejte císaři, co je císařovo/, měl Ježíš v úmyslu ustavit ekvivalenci císař – státní moc obecně a že nechtěl pouze poukázat na římského císaře, který byl právě u moci, aniž by tak zaujal postoj vůči povinnostem svých stoupenců v různých časových a prostorových okolnostech? Stačí nahlédnout polemiku o majetku a chudobě apoštolů, k níž došlo ve XIV. století mezi „spirituálními" františkány a papežem, nehledě na ještě rozsáhlejší a starší polemiku mezi papežskou vládou a císařstvím, aby bylo jasné, že v těchto případech není vůbec lehké operativně rozhodnout. Dnes jsme nicméně akceptovali coby encyklopedický údaj hyperkodifikované rovnítko (v podobě synekdochy) mezi císařem a státní mocí a na této bázi postupujeme při aktualizování intencí Modelového Autora kanonických Evangelií zvaného Ježíš.

Těžko lze přehlédnout, že se zde rýsuje statut sociologických či psychoanalytických „interpretací" textů, v nichž jde o to objevit, co text nezávisle na intenci autora fakticky vypovídá nejen o osobnosti a společenském původu autora, ale také o samotném světě čtenáře.

Právě tak je jasné, že se zde přibližujeme k oněm hloubkovým sémantickým strukturám, které text sice nevystavuje na svém povrchu, které však jsou coby klíč ke kompletní aktualizaci textu čtenářem hypotetizovány. Jsou to aktanční struktury (otázky po efektivním „subjektu" textu mimo individuální příběh té či oné postavy, zdánlivě vyprávěný) a struktury ideologické. Tyto struktury vymezíme v následující kapitole a podrobně probereme v kapitole 9.

Prozatím se omezme na konstatování, že Modelového Autora coby interpretační hypotézu nezískáme, budeme-li předpokládat ve stopách textové strategie empirický subjekt, který eventuálně chtěl (myslel si, že chce, nebo si to myslet chtěl) něco jiného, než co s kódem porovnaný text, k němuž se odkazuje, svému Modelovému Čtenáři sděluje; získáme ho jedině tehdy, když se koncentrujeme na subjekt textové strategie, jak se nám jeví, vyjdeme-li ze zkoumaného textu.

Velkou váhu, již jim nelze upřít, mají okolnosti komunikačního aktu díky tomu, že si při determinování volby Modelového Autora vynucují formulování hypotézy intencí empirického subjektu komunikačního aktu. Coby typický případ nám poslouží interpretace přisuzovaná tiskem a politickými stranami dopisům Alda Mora z tajného úkrytu, kde jej po únosu držely Rudé brigády před jeho zavražděním. Bystré postřehy o tom napsala Lucrezia Escuderová.[31]

Udělíme-li dopisům Alda Mora interpretaci, která by měla na zřeteli běžné kódy a odmítala přikládat význam okolnostem aktu komunikace, zmizí rázem veškeré pochybnosti: jsou to dopisy (a především soukromému dopisu je vlastní upřímné vyslovení pisatelových myšlenek), v nichž se subjekt aktu komunikace mani-

31 Il caso Moro, manipolazione a riconoscimento. Zpráva přednesená na Rozpravě o politickém diskurzu, uspořádaném v Mezinárodním centru sémiotiky a lingvistiky, Urbino, červenec 1978. Viz rovněž Bachtin na téma „dialogické" povahy textů, jež pak převzala Kristeva (1967).

festuje jako subjekt komunikátu a vyslovuje své požadavky, rady a ujištění. Vezmeme-li v úvahu jak běžné konverzační zásady, tak význam v dopisech použitých výrazů, pak Moro požaduje výměnu uvězněných členů Rudých brigád za vlastní osobu. Převážná část tisku však přijala za své to, co my zde označíme jako kooperativní strategii odmítnutí. Na jedné straně zpochybnila podmínky komunikačního aktu (Moro psal pod tlakem, neboli neřekl to, co říci chtěl), na druhé straně zpochybnila identitu subjektu komunikátu se subjektem komunikace (komunikáty říkají /já, Moro/, subjektem komunikace je však někdo jiný, jsou jím únosci, kteří při hovoru s Morem mají na tváři masku). V obou případech se konfigurace Modelového Autora mění a jeho strategie už není identifikována se strategií, která by jinak byla přisouzena empirické postavě Aldo Moro (neboli Modelovým Autorem těchto dopisů není Modelový Autor jiných verbálních či psaných textů Alda Mora v normálních podmínkách).

Z toho vycházejí různé hypotézy:

a) Moro píše to, co píše, implicitně však naznačuje, že chce říci opak, a jeho vyzvání tudíž nelze brát doslovně;

b) Moro používá stylu odlišného od stylu obvyklého, aby vyjádřil jediné sdělení, jímž je „nevěřte tomu, co píši";

c) Moro není Moro, protože říká něco jiného než to, co normálně říkal, co by řekl a co by rozumně vzato říci měl. A z této poslední hypotézy je okamžitě jasné, jak významnou roli v procesech „věrohodnoti" a v definici jak autora empirického, tak Autora Modelového sehrála ideologická očekávání.

Politické strany a skupiny nakloněné jednání s únosci sehrály opačnou kooperativní hru, vypracovaly strategii přijetí: Dopisy říkají *p* a jsou podepsány Moro, Moro tudíž říká *p*. Subjekt výpovědi nebyl zpochybněn a v důsledku toho Modelový Autor textu mění své vlastnosti (a strategii).

Na tomto místě samozřejmě nejde o to říci, která z obou strategií byla strategií „správnou". Jestliže problémem bylo, „kdo napsal tyto

dopisy", pak odpověď zůstává svěřena poněkud nepravděpodobným zápisům z jednání Alda Mora s jeho únosci. Jestliže problémem bylo, „kdo je Modelovým Autorem těchto dopisů", pak je jasné, že rozhodnutí bylo ovlivněno jak hodnoceními okolností výpovědi, tak encyklopedickými presupozicemi „obvyklých postojů" Alda Mora, a dále i (tento poslední fakt však rozhodně determinoval oba předešlé) předem danými hledisky ideologickými (o nichž bude řeč v 4.6.7.). Podle toho, jaký Modelový Autor byl zvolen, se měnil i předpokládaný typ lingvistického aktu, a text tím, že ukládal různé formy kooperace, nabýval i různých významů. Což je ostatně právě to, co se děje při rozhodnutí číst naprosto vážně myšlený komunikát jako komunikát ironický a naopak.

Konfigurace Modelového Čtenáře je závislá na jeho stopách v textu, do hry však vkládá univerzum toho, co se nachází někde za textem, za adresátem a pravděpodobně i před textem a procesem kooperace (ve smyslu, v jakém závisí na otázce: „Co si chci s tímto textem počít?").[32]

32 Pojem Modelového Čtenáře koluje pod jinými označeními a s různými rozdíly v mnoha textových teoriích. Viz např. Barthes 1966; Lotman 1970; Riffaterre 1971, 1976; van Dijk 1976c; Schmidt 1976; Hirsch 1967; Corti 1976 (srov. v této knize druhou kapitolu. Původce sdělení a adresát, s výrazy „implicitní autor" a „čtenář zobrazený jako virtuální nebo ideální"). Nepřímé, ale cenné indikace přináší Weinrich (1976: 7, 8 a 9).

4. Úrovně textové kooperace

4.1. HRANICE MODELU

Text je syntakticko-sémanticko-pragmatický útvar, jehož předvídaná interpretace je součástí jeho vlastního generativního projektu. Tvrdilo se to v předcházejících kapitolách. K objasnění této definice je třeba především představit si text jako systém uzlů nebo „kloubů" a ukázat, které z nich kooperaci Modelového Čtenáře očekávají a stimulují.

Takto analytická představa pravděpodobně přesahuje aktuální možnosti textové sémantiky. Došlo už k pokusu provést ji s konkrétními texty – a třebaže k tomu došlo většinou u kategorií *ad hoc*, tyto pokusy aspirovaly na obecnější aplikovatelnost. Nejplodnějšími příklady jsou Barthesova analýza Balzakovy novely *Sarrasine* (1970) a Greimasova analý-

za Maupassantovy povídky *Dva přátelé* (1976). Formalizovanější analýzy rozsáhlejších textových fragmentů (Petöfiho analýza Saint-Exupéryho *Malého prince*, 1976) jsou zcela jasně koncipovány spíše jako experimenty s aplikovatelností teorie než jako pokusy o vyčerpávající interpretaci textu.

Navrhnou-li běžné teorie model ideálního textu nebo „typ", pak jej obvykle předloží v konceptu strukturálních úrovní – coby různě koncipovaná ideální stádia procesu generování a/nebo interpretování.

Pojem textové úrovně ostatně budí spíše rozpaky a také už vyvolal značný počet diskusí a návrhů. Nezdá se, že by text ve formě lineárních manifestací nějaké úrovně měl: co se zde nabízí, to už bylo vygenerováno. Segre (1974: 5) naznačuje, že „úroveň" a „generování" jsou metafory: autor nemluví, už promluvil. My pak máme co do činění s úrovní textového výrazu a nikde není řečeno, že interpretační fáze, které realizujeme, abychom výraz aktualizovali směrem k obsahu, reflektují obráceně fáze generativní, jejichž prostřednictvím se projekt obsahu stal výrazem. Na straně druhé u mnoha teorií není problém v dynamice interpretace, ale v dynamice produkce a jde spíše o proces generativní, který může být aplikován i na počítač.

Pojem textové úrovně ve skutečnosti nemůže být než pojmem teoretickým, metatextovým schématem. A může se členit podle teoretického projektu, který se o něj má opírat, tedy různě. V našem případě se náš zájem obrací ke kooperativnímu počínání čtenáře textu psaného, a schéma ve vyobrazení 2 je tudíž zaměřeno právě tímto směrem. Inspirovalo se modelem textových úrovní, jak je navrhnul Petöfi pro svůj TeSWeST.[33] Petöfi si však klade jiné cíle a snaží se do svého rámce zahrnout prvky naznačené jinými teoretickými přístupy (především Greimas a van Dijk).[34]

Petöfiho modelem jsme se nicméně nechali inspirovat, protože se mnohem víc než kterýkoli jiný snaží zkoumat extenzionální a intenzionální problémy souběžně.

33 Srov. zvláště 1976b a 1976c. Co se dalších dělení na struktury hloubkové, struktury povrchové a struktury textové manifestace týče, srov. Greimas a Rastier 1968.

34 Není pochyb o tom – a bude to zřejmé i z následujících kapitol – že teoretické rámce jsou zde odlišné. Rámec Greimasův je lingvistického typu, klade důraz na aspekt intenzionální a je pozornější vůči hodnotám sémantickým než vůči procesům pragmatickým. Rámec van Dijkův je naopak pozornější vůči hodnotám pragmatickým, klade důraz na aspekt extenzionální a inspiraci nachází v sémantice a pragmatice původu anglického. Hlavně však sám van Dijk má, ostatně jako Petöfi, který se pokouší o syntézu dvou univerz diskurzu, na paměti výzkumy Greimasovy a strukturalistickou tradici jako takovou, i když se postupně z hlediska problémů a terminologie přiblížil filozofii jazyka a logice přirozených jazyků. Všichni tito autoři (a rovněž autoři další) sice používají různých termínů, ale mluví o jedné a téže věci, totiž o textu a o způsobu, jímž je aktualizován.

Tento model však etabluje svět generativního procesu rigidně, zatímco náš model explicitně odmítá reprezentovat směřování a hierarchii fází kooperačního procesu. A právě tím je způsobena hojnost šipek směřujících do různých stran: dojem, že neukazují žádný směr, ale jen zmatené pobíhání sem a tam, je zcela přesný. Náš graf totiž vyjadřuje fakt, že v konkrétním interpretačním procesu k dosažení všech úrovní a podúrovní – ve skutečnosti metatextových „přihrádek" – není třeba procházet povinnými cestami a brát přihrádku po přihrádce, ale stačí postupovat „velkými skoky". Kdyby metafora tahu koněm ve hře v šachy už předtím neposloužila k jiným účelům, hodila by se právě zde. Čtenářova kooperace v rovině diskurzivních struktur bývá úspěšná právě proto, že už tu byla předložena hypotéza v rovině struktur světů – a tak dále.

Dalo by se však říci – a tuto poznámku je třeba brát jako pouhý podnět, týkající se něčeho, co je mimo téma diskuse, kterou zde vedeme – že totéž platí i pro moment generativní. Kolikrát se stane, že autor přikročí k rozhodnutí, které se týká hloubkové sémantické struktury textu, teprve v okamžiku, kdy na úrovni lexikální realizace volí jedno slovo namísto jiného? A nebývá snad v poezii rozhodování o hloubkových sémantických strukturách často naznačeno požadavky rýmu? Řekněme tedy, že šipky v našem grafu v žádném případě nenaznačují nějaký, třeba i idealizovaný, časový či logický proces, ale demonstrují vzájemnou závislost mezi jednotlivými přihrádkami. A pokud tu vůbec nějaká hierarchická přinucení jsou, pak se týkají pouze přihrádek dolních – není možné nevyjít z lineární manifestace. Jinými slovy řečeno: k rozhodnutí aktualizovat text dochází teprve tehdy, když je nám předložen v rovině výrazové. A není možné přikročit k jeho aktualizování, aniž by byly výrazy s odkazem k systému sémiotických kompetencí (kódů a subkódů) kulturního systému, předcházejícího samotné produkci konkrétní lineární manifestace, obtěžkány obsahem. Četba poté už není striktně

Je jasné, že objektem diskurzu je podle toho, do jakého teoretického rámce je vsazen, pokaždé něco jiného. Důležité však je nedopustit, aby se každý z těchto výzkumů vydal zcela jiným směrem. Proto také na těchto stránkách probíhá pokus najít společný model, který by (aspoň z hlediska procesů interpretační kooperace) s různorodými problémy počítal.

hierarchizovaná, nepostupuje v podobě stromu, ani jako *main street*, ale jako *rizoma* (konzervativní podezření: říká Spitzerova teorie hermeneutického kruhu něco jiného?).

4.2. VOLBA MODELU NARATIVNÍHO TEXTU

Textové úrovně, reprezentované ve vyobrazení 2, odkazují k jednomu textu narativního typu. Domníváme se totiž, že jeden narativní text prezentuje, až na několik specifických problémů, všechny teoretické problémy jakéhokoliv jiného typu textu, a k tomu ještě něco navíc. Najdeme v něm příklady všech typů řečových aktů, textů konverzačních, deskriptivních, argumentačních a tak podobně.

Van Dijk (1974b) rozlišuje mezi narativitou přirozenou a narativitou umělou, přičemž obě jsou příklady deskripce akcí; první se však týká událostí prezentovaných tak, jak k nim skutečně došlo (například novinová denní kronika), zatímco druhá se týká individuí a faktů přisouzených možným světům, odlišným od světa naší zkušenosti.

Umělá narativita přirozeně nerespektuje řadu pragmatických podmínek, jimž je podřízena narativita přirozená (autor se například nezavazuje k tomu, že bude mluvit pravdu, ani že bude svá tvrzení dokazovat), tento rozdíl je však vzhledem k cílům, jež si klademe, nevýznamný; schéma počítá i s těmito interpretačními rozhodnutími. Umělá narativita prostě zahrnuje rozsáhlejší počet problémů typu extenzionálního, jak bude zřejmé při analýze novely Alphonse Allaise v poslední kapitole. Navržený model se proto týká narativních textů obecně, přirozených i umělých.

Jak už bylo řečeno, tento model by měl fungovat i v případě textů reduktivních co do rozsahu i co do komunikativní angažovanosti. Narativní text je komplexnější než kontrafaktuální kondicionál vyřčený při rozhovoru /Kdybys nepřišel, šel bych na večeři sám/, třebaže oba se týkají možného stavu jevů a věcí nebo možného běhu událostí. Je rozdíl mezi tím, řekne-li se nějaké dívce, co by se jí mohlo přihodit, kdyby podlehla nějakému svůdci, a vypráví-li

se, co se neodčinitelně v XVIII. století v Londýně přihodilo děvčeti jménem Clarissa, když podlehla svůdci jménem Lovelace. Ve druhém případě klademe důraz na některé specifické rysy umělé narativity, a sice:

a) speciální úvodní formulí (implicitní či explicitní) je čtenář vyzván neklást si otázku, jsou-li vyprávěná fakta skutečná nebo vymyšlená (může být nanejvýš implicitně vyzván rozhodnout, připadají-li mu v dostatečné míře „věrohodná", což je ovšem nepoužitelné vůči narativním textům fantastickým;

b) několik individuí je vybráno a prezentováno sériemi deskripcí „zavěšených" (jak říká Searle) na jejich vlastních jménech, přisuzujících jim určité vlastnosti;

c) průběh dění je více či méně lokalizován v určitém čase a prostoru;

d) sled akcí je více či méně považován za „ukončený" (je tu začátek a je tu konec);

e) aby text mohl povědět, co se definitivně s Clarissou stalo, vychází z počátečního stavu jevů a věcí, jež se vztahují ke Clarisse, a sleduje ji při několika změnách stavu, čímž nabídne čtenáři možnost krok za krokem se ptát, k čemu dojde v následujícím stádiu vyprávění;

f) celkový sled událostí vylíčených během vyprávění může být shrnut do řady makropropozic – kostry příběhu, které budeme říkat fabule – čímž bude ustavena příběhová úroveň textu, odvozená z lineární manifestace, s níž však není ztotožnitelná.

Na druhé straně se kontrafaktuální kondicionál neodlišuje od úryvku umělého narativu ničím jiným než tím, že v prvním případě je adresát vyzván k aktivnější spolupráci na aktualizaci textu, který mu byl předložen, aby eventuálně mohl on sám konstruovat kompletní příběh, který mu kontrafaktuál napověděl. V následujících paragrafech prozkoumáme – přičemž se budeme držet modelu narativního textu reprezentovaného vyobrazením 2 – i několik případů textu nenarativního. Ty by se zdánlivě neměly shodovat

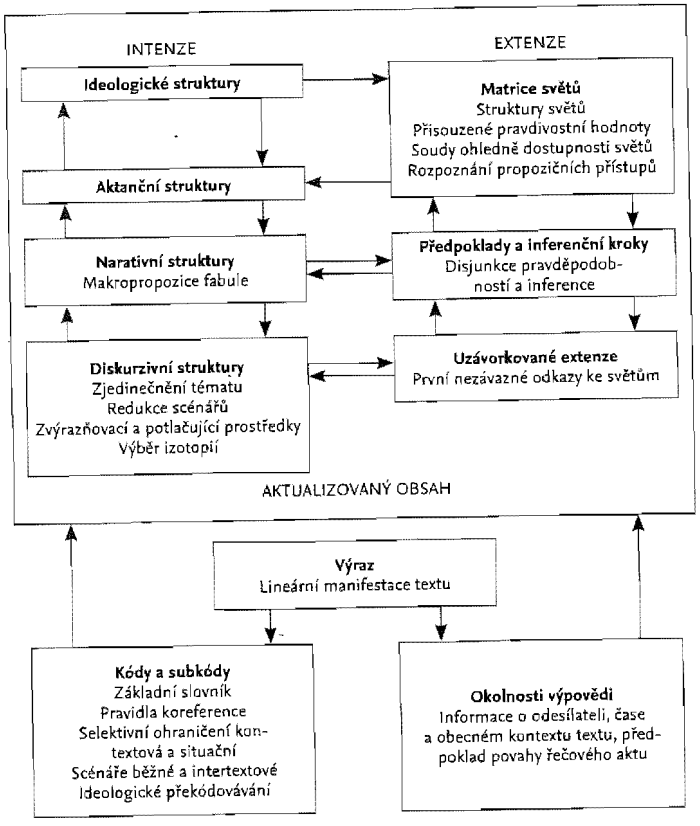

Vyobrazení 2

s navrženým vzorem. Nejrozumnějším řešením by se zdála být redukce tohoto vzoru; kdybychom ovšem nezjistili, že pomocí aktualizace některých možností, které text už obsahuje, je možné jej rozšířit a transformovat v text narativní.

Což nás ostatně přesvědčí také o validitě našeho projektu. Texty narativní jsou komplexnější a sémioticky vzato bohatší na problémy, a proto se také víc „vyplatí" zabývat se jimi. Na druhé

straně se příliš mnoho textových teorií zabývá analýzou příliš krátkých úseků textu, a proto by možná stálo za to prověřit určité teoretické principy na textových úsecích rozsáhlejších. Pracovat s texty krátkými pochopitelně usnadňuje vypracování formalizovaných teorií usilujících o ustavení možností generativního konceptu. O to nám však nejde. Chceme jít opačnou cestou v naději, že se nám to vyplatí. Proto také naše postupně vypracovávané teoretické návody ověříme v poslední kapitole této knihy na narativním textu sice nijak zvlášť rozsáhlém, za to ale extrémně složitém, předkládajícím řadu nabídek k formalizacím až příliš elementárním.

4.3. LINEÁRNÍ MANIFESTACE

Lineární manifestací textu nazýváme jeho lexematický povrch. Čtenář aplikuje na výrazy systém regulí, kódů a subkódů, aby je transformoval v první úroveň obsahu (diskurzivní struktury).

Mohou existovat texty prezentující jednu jedinou lineární manifestaci, se kterou nemůže korelovat žádný obsah. Například tyto verše Christiana Morgensterna, nazvané Das große Lalula,

(12) Kroklokwafzi? Semmememmi!
Seiokrontro - prafriplo:
Bifzi, bafzi; hulalemmi:
quasti basti bo...

se prezentují jako lineární manifestace, s níž nemůžeme nechat korespondovat žádný aktualizovaný obsah, protože autor neodkazuje k žádnému existujícímu kódu (pro zjednodušení vylučujeme samozřejmě nimbus „literárnosti", který zůstává těmito verši konotován a s nímž autor počítal; vylučujeme jej však nikoli proto, že by nebyl možným obsahem, ale proto, že vztah, který se ustavil mezi výrazovým členěním a blíže neupřesněnou mlhovinou obsahu nám v tomto případě neumožňuje mluvit o textu; je

možné mluvit pouze o sdělení vyprodukovaném s komunikativním záměrem).

Následující text, vyňatý z básně Toto-Vaca od Tristana Tzary,

(13) Ka tangi te kivi
kivi
ka tangi te moho
moho...

se předchozímu textu podobá pouze zdánlivě. Teoreticky vzato by obsah mohl nebo měl mít; původně snad mělo jít o maorskou báseň. V každém případě by mohl být vyprodukován se stejnými záměry jako text první, pokud ovšem Tzarovo upřesnění, uložené mimo text, není pokoutní částí textu jako takového (jako může být název považován za část díla)[35]: v tom případě by se ke konotaci literárnosti přiřadily konotace exotismu.

I takovéto texty, stejně jako texty glosolalické, kdy ani sám autor nezná jejich obsah, mohou být podrobeny interpretaci fonetické (mohou být recitovány) a mohou vyvolat elementární i mnohočetné fonosymbolické asociace. Tento fakt sám o sobě nám umožňuje tvrdit, že při práci na textech, které určitým způsobem preferují „logiku označujícího" (například metateze a metaplazmy),[36] plní lineární manifestace rovněž svoji funkci, nezávisle na odbočení směrem ke kódům nebo v souběhu s tímto odbočením. Odkazujeme čtenáře k našim postřehům týkajícím se nižších úrovní textu a další segmentace kontinua v estetickém textu (*Traktát*, 3.7.4). V této knize ponecháváme tento důležitý aspekt stranou, protože se zabýváme texty narativními, v nichž má nepochybně roli vedlejší; chtěli bychom však připomenout, že na této úrovni je realizováno hodně případů invence pomocí *ratio difficilis* (srov. *Traktát*, 3.4.9, 3.6.7 a 3.6.8), kde manipulace s výrazovým povrchem implikuje radikální přeformulování obsahu.[37]

35 Bibliografie sémantiky a pragmatiky názvů už zabírá spoustu stránek. Viz např. Duchet v *Littérature* 12, 1973; Furet a Fontana v *Langages* 11; Charles Grivel: *Production de l'intérêt romanesque*. Mouton 1973; L. H. Hoek: *Pour une sémiotique du titre*. Urbino 1973; práce Groupe μ věnované filmovým titulkům v *Communications* 26, 1970; Helin v *Marche romane* 3–4; Flandrin v *Annales* 5, 1965 či nedávno publikovaný článek Parisiho, Devescoviho a Castelfranchiho *Che cosa è un titolo* (1978). Názvům děl věnovali značnou pozornost i mnozí autoři zabývající se textovými tématy a topiky. Budoucí výzkumy (upozorňuji na právě probíhající rešerše Coletty Cantorowitzové, která mi poskytla bohatou bibliografii prací věnovaných tomuto tématu) budou muset čelit problému (mnoha autory opomíjenému) rozdílu mezi názvy poskytujícími téma textu a názvy klamajícími, které ponechávají svobodu tematického rozhodnutí na čtenáři a prezentují se záměrně jako otevřené a víceznačné.

36 U tohoto aspektu odkazujeme k rešerším, které vede Groupe μ (1970 a 1977).

4.4. OKOLNOSTI SDĚLENÍ

Lineární manifestace je bezprostředně uváděna do vztahu s okolnostmi produkce sdělení. A právě „bezprostřednost" tohoto spojení dvou prvků je předmětem naší úvahy (a tudíž i jedním z důvodů, kvůli nimž model vyobrazení 2 není striktně hierarchizován). V případě produkce sdělení verbálního odkazuje produkt samozřejmě k tomu, kdo jej vyprodukoval, a teprve poté odkazuje na jazykové kódy. Abychom rozhodli, co produktor říká, máme k dispozici od okolností produkce mimojazykové informace o povaze vykonávaného aktu. Není třeba lingvisticky dekodifikovat výraz /přikazuji ti.../, aby se vědělo, že je právě přijímán rozkaz: v první řadě mohou zasahovat prvky intonační, společenská situace, gesto. Průběh může ale být i opačný: z první dekodifikace výrazu jsou získány informace, a ty je pak třeba nechat shromáždit se tam, kde dochází k determinaci okolností. Tento tok informací bývá obvykle oscilační a adresát pomocí řady následných úprav rozhodne, jakému typu jazykového aktu je podroben. Je-li sdělení pochopeno jako akt referenční, je třeba předpokládat, že adresát okamžitě vykoná některou z extenzionálních operací (srov. kapitolu 8) a ustanoví tak, že mluvčí odkazuje ke světu společné zkušenosti, říká nebo neříká pravdu, něco přikazuje nebo požaduje něco nemožného a tak podobně. I v případě výrazu jako /Pojď sem, špinavý intelektuále!/ (na výběr jsou i další: špinavý Židе, špinavý negře, černoprdelníku, starý buzerante, můj mladičký příteli) se po prvotním ustavení smyslu pokračuje supozicemi o ideologických strukturách účastníka rozhovoru (což jsou operace, které možná patří spíše do kompetence prohloubenějších fází interpretace).

Je-li čten text psaný, plní reference k okolnostem produkce sdělení jiné funkce. První typ takovéto reference spočívá v implicitní, na úrovni obsahu realizované aktualizaci metapropozice typu „zde je (bylo) lidské individuum, které vydalo text, který právě čtu a který požaduje (nebo nepožaduje), abych vzal na vědomí, že mluví o světě naší společné zkušenosti". Tento typ aktualizace může

37 Odkazujeme k našemu textu „Sulla possibilita di generare messaggi estetici in una lingua edenica" (O možnosti generovat estetická sdělení v rajském jazyce) v Eco 1971, i v posledním vydání (Tascabili Bompiani) *Opera aperta*.

implikovat rovněž bezprostřední hypotézu v termínech textového „žánru" (jak uvidíme v kapitole 4.6.5.): pak se rozhodne, nacházíme-li se v přítomnosti textu románového, historiografického, vědeckého a tak podobně – znovu s odbočením k extenzionálním rozhodnutím. Druhý typ reference implikuje operace komplexnější, „filologického" typu, jestliže se u textu, vyprodukovaného v době vzdálené době naší, snažíme rekonstruovat jeho původní časoprostorovou lokalizaci, abychom se dozvěděli, k jakému typu encyklopedie se máme uchýlit.

Na druhé straně se právě v případě textu psaného (kdy produktor není fyzicky přítomen a je konotován všemi vlastnostmi dekodifikovatelnými v termínech mimolingvistických sémiotických systémů) kooperativní hra se subjektem produkce, jeho původem a jeho přirozeností stává dobrodružnější. Rozhodnutí, k nimž je třeba přikročit, však právě v tomto případě závisejí na interakci mezi všemi dalšími textovými úrovněmi.

4.5. UZÁVORKOVANÉ EXTENZE

Právě u textů psaných, a tím spíše u textů narativních, můžeme postulovat řadu interlokučních operací, které by se v ústní komunikaci a v nenarativních textech fakticky shodovaly s definitivními přisouzeními pravdivostních hodnot. Jelikož text vkládá do hry určité individualizace (osob, věcí, pojmů) vybavené určitými vlastnostmi (mezi jinými i vlastností konat určité akce: individuum konající akce máme tudíž i ve výrazu /dnes prší/), čtenář je veden k aktivování referenčních indexů. Dokud však text není řádně aktualizovaný, definitivní rozhodnutí o tom, zda tato individua přísluší či nepřísluší k určitému světu, „reálnému" nebo možnému, je odloženo. Takže čtenář, aby mohl použít informaci poskytnutou kódy a subkódy jako svůj první počin, pro sebe přechodně koncipuje totožnost mezi světem, k němuž sdělení odkazuje, a světem vlastní zkušenosti, jak se zrcadlí v základním slovníku.

A jestliže během aktualizace vyjdou na povrch rozpory mezi světem vlastní zkušenosti a světem sdělení, čtenář vykoná extenzionální operace komplexnější. Jinak řečeno: při prvním kontaktu s textem, který například říká /včera v pět hodin odpoledne zemřel švédský král/, čtenář vezme na vědomí, že text mluví o současném švédském monarchovi. Toto rozpoznání světa však vloží do závorek tak, že dočasně odloží svou důvěřivost (či nedůvěřivost, což je totéž) a čeká na další stopy v úrovni diskurzivních struktur, které by ho přivedly k rozpoznání typu lingvistického aktu, jímž se právě zabývá. Opatrnost by tu byla na místě, i kdyby se uvedený výraz objevil jako titulek na první straně novin. Jasný index okolností výroku by sice upozornil, že výrok byl pronesen v situaci, kdy pisatel na sebe bere závazek mluvit pravdu, za zmíněnou větou by však mohlo následovat vysvětlení /jak dnes ráno tvrdily vzápětí vyvrácené hlasy/. Searle (1975) ukázal, jak se narativní (umělé či „*fictional*") propozice prezentují s pomocí všech charakteristik aktu tvrzení, ovšem s tím rozdílem, že mluvčí na sebe nebere závazek říci pravdu; ale nemá ani v úmyslu lhát, prostě jenom „dělá, jako by" něco tvrdil; toto „dělat jako" nesmí být ale chápáno jako počínání někoho, kdo se vydává za někoho jiného, aby zneužil cizí důvěry, ale spíš jako počínání herce na jevišti. Searle tvrdí, že „dělat jako" je determinováno jedině intencí mluvčího, aniž by bylo možné definovat textové stopy schopné tuto intenci manifestovat; my se ale naopak domníváme (srov. kapitoly 5 a 12), že existují textové prvky, které tato rozhodnutí v termínech diskurzivní strategie manifestují. A to je i důvod, proč první extenzionální operace je třeba vkládat do závorek, dokud nebudou v úrovni diskurzivních struktur nalezeny dostatečné záruky, které by umožnily vyslovit se o typu dotyčného jazykového aktu.

4.6. KÓDY A SUBKÓDY

Při aktualizování diskurzivních struktur čtenář konfrontuje lineární manifestaci se systémem kódů a subkódů, poskytnutých jazykem,

v němž je text napsán, a encyklopedickou kompetencí, k níž vzhledem ke kulturní tradici týž jazyk odkazuje. Tento komplexní systém kódů, který vcelku definujeme jako encyklopedickou kompetenci, je v *Traktátu* (2.12) zobrazen jako Model Q.

V návalu lexikologického optimismu by se dalo tvrdit, že operace nepředstavuje žádné nesnáze, protože obsah každého výrazu je už dán lexikem, a čtenář tudíž nemá na práci nic než sekvenci výrazů lexém po lexému dekódovat a pokračovat až k nezbytným sémantickým amalgámům. Tyto záležitosti pochopitelně nejsou zase až tak jednoduché a žádná teorie amalgámu (viz *Traktát* 2.15) se nevyhne problémům, jež s sebou nesou kontextové významy nebo tlaky kotextu. Proto se také – i když jen jako teoretickou hypotézu – pokusíme postulovat sérii kooperačních kroků, jdoucích od nejjednodušších operací až k operacím nejkomplexnějším.

4.6.1. ZÁKLADNÍ SLOVNÍK

Čtenář, který se uchýlil k lexiku ve formátu slovníku, v této podúrovni okamžitě rozpozná elementární sémantické vlastnosti výrazů a může se, aspoň na úrovni syntaktické (na úrovni substantiv uvádějících subjekt slovesa, sloves uvádějících akci a tak podobně), pokusit o provizorní amalgám. Na této podúrovni fungují minimální postuláty významu neboli zákony implicitace (*entailment*). Čteme-li, že /v jednom vzdáleném království žila jednou krásná princezna jménem Sněhurka/, pak téměř automaticky víme, že „princezna" implikuje „ženu" a tudíž „živou lidskou bytost ženského pohlaví". Na této úrovni je individuum popsané jako princezna rovněž obdařeno vlastnostmi, které – jelikož nejsou „analytické", ale „syntetické" – nejsou považovány za vlastnosti implikované. Tak například lidská bytost (ženského pohlaví) musí mít určité vlastnosti biologické (určité orgány, určitou průměrnou váhu, určitou průměrnou výšku, určité akční schopnosti). Oproti tomu čtenář ještě neví, které z těchto vlastností mají být

aktualizovány: s odkazem na Peirce (srov. 2.9.) můžeme říci, že univerzum diskurzu nebylo ještě ustanoveno a řetěz interpretantů by mohl pokračovat donekonečna. Co mělo být aktualizováno, to se dozvíme, až bude řeč o diskurzivních strukturách. Rozdílem mezi vlastnostmi implikovanými a vlastnostmi jinými se budeme zabývat v kapitole 8.5.

Prozatím můžeme říci jen to, že čtenář tato rozhodnutí odloží a omezí se na identifikování těch syntaktických vlastností, které mu ve spojení s uvažovanými lexémy umožní první pokus o amalgám. V každém případě se bude o /princezně/ domnívat, že jde o entitu syntakticky v singuláru, ženského rodu a sémanticky „lidského rodu a živou".

4.6.2. PRAVIDLA KOREFERENCE

U těchto pravidel, dnes už důkladně studovaných textovými lingvistikami, se dlouho nezdržíme. Čtenář může okamžitě zbavit víceznačnosti výrazy deiktické a anaforické, a to aspoň na úrovni věty. Dále pak narazí na víceznačnosti koreferenční, a ty bude muset řešit identifikací topiku (srov. 5.3.). Každopádně bude-li po větě o Sněhurce následovat věta typu /byla velmi krásná/, čtenář nebude mít žádné nesnáze s určením, že se tato věta vztahuje k podmětu rodu ženského z věty první.

4.6.3. KONTEXTOVÉ A OKOLNOSTNÍ SELEKCE

Byla už o nich řeč v 1.2. Systém kódů a subkódů ve formě encyklopedie by je měl poskytnout v dostatečném počtu. S kontextovými selekcemi vcházíme do systému intertextové kompetence (viz Kristeva 1970), jehož dosah se stane jasnějším, až se budeme zabývat scénáři čili *frames*. V každém případě vzít na vědomí, že výraz /slovo/ je třeba interpretovat ne jako gramatickou kategorii, ale jako „druhou osobu svaté Trojice" v teologických kontextech, znamená, že encyklopedická reprezentace lexému není možná bez reference k jeho použití v předcházejících textech.

4.6.4. RÉTORICKÁ A STYLISTICKÁ HYPERKODIFIKACE

Procesům hyperkodifikace jsme se věnovali do značné míry v *Traktátu* v kapitole 2.14. Analýza scénářů neboli *frames*, k níž dojde na následujících stránkách, ukáže, jak je daná kategorie v této knize teoreticky prohlubována a jak je rozšiřována možnost jejího použití. Na této podúrovni je čtenář s to v referenci směrem k hyperkodifikované encyklopedii dekodifikovat celou řadu „hotových" výrazů (neboli výrazů konkrétně realizujících obecné typy), registrovaných obvykle rétorickou tradicí. Čtenář bude schopen identifikovat jak výrazy obrazné, tak stylisticky konotovaná syntagmata. U výrazu typu /byl jednou jeden/ bude čtenář s to okamžitě, automaticky a bez inferenčního úsilí určit, že:

a) události, o nichž je řeč, jsou lokalizovány do blíže neurčené nehistorické epochy;

b) nemají být chápány jako události „reálné";

c) mluvčí chce imaginární příběh vyprávět pro zábavu.

Mezi tato pravidla hyperkodifikace řadíme i pravidla žánru. Tak například u Allaisova příběhu *Un drame bien parisien*, který přinášíme v Příloze k této knize, přivádí název první kapitoly do textu jednoho /monsieur/ a jednu /dame/. První linie textu první kapitoly přivádí do textu individua Raoula a Margueritu. Vzhledem k tomu, že základní slovník musí obsahovat i slovník onomastický, čtenář nebude mít potíže rozpoznat v jednom individuu muže a ve druhém ženu. Žádné koreferenční pravidlo mu však nesdělilo, že Raoul a Marguerita odkazují k /monsieur/ a /dame/ v názvu kapitoly – což je mimo jiné operace podstatná i pro stanovení, že obě individua jsou dospělá a že pravděpodobně náleží do měšťanského prostředí. Zde zasáhne hyperkodifikované pravidlo, podle nějž (nejde-li o ironii nebo o nějakou jinou rétorickou figuru) oznamuje název kapitoly její obsah. Teprve poté může být v tomto stádiu koreference ustavena, a to nikoli na bázi gramatické, ale na bázi pravidel žánru (jejichž uplatnění je ostatně velice široké).

Text pokračuje a sděluje, že Raoul a Marguerita jsou manželé. Opomene dodat, že Raoul je manžel Marguerity a Marguerita že je manželka Raoulova, rozumný čtenář o tom ovšem nepochybuje. Autor věděl, že text si na bázi hyperkodifikovaných stylistických pravidel může tuto lenost dovolit. Kdyby chtěl říci, že dotyčná individua jsou manžel a manželka jiných individuí, býval by neutralizoval efekt dotyčné regule redundantními výrazy. Jako to provedl Woody Allen slovy: „Zoufale si přeji vrátit se do dělohy. Čí ta děloha bude, na tom nezáleží."

4.6.5. INFERENCE OBVYKLÝCH SCÉNÁŘŮ

Ve 2. kapitole *Un drame bien parisien*, díla, které jsme už citovali, Raoula a Margueritu žárlivost přiměla k hádce. V určitém bodu hádky Raoul vyrazí k Margueritě a text říká:

(14) *La main levée, l'oeil dur, la moustache telle celle des chats furibonds, Raoul marche sur Marguerite...* (S napřaženou rukou, knír zježený jako rozzuřený kocour, vyrazil Raoul na Margueritu...)

Čtenář chápe, že Raoul zvedl ruku, aby Margueritu uhodil, třebaže lineární manifestace tento fakt ani intenci nepředvádí. Kdyby byl Raoul poslanec a hlasovalo se, jeho zvednutá ruka by nabyla zcela jiného významu. Jelikož se ale právě hádá, jiná inference není možná. Tak či onak, o inferenci se tu jedná, umožňuje ji předem ustanovený „scénář", který definujeme jako „zběsilou hádku".

Aktuální bádání v oblasti umělé inteligence společně s různými textovými teoriemi vytvořilo pojem *frame*, který zde překládáme jako „scénář". Scénář je něco, co je napůl cesty mezi silně „encyklopedickou" sémémickou reprezentací, vyjádřenou v termínech gramatiky pádů, a příkladem hyperkodifikace. Nejistota doprovázející jeho definici je dána právě jeho dosud příliš empirickou povahou. Připadá nám však jako termín produktivní, protože byl vypracován, aby v praxi řešil nesnáze textové kodifikace: „Narazí-li se na novou

situaci [...], paměť si vyhledá substanční strukturu zvanou *frame*. Je to v paměti uchovávaný záběr, který je nucen přizpůsobit se realitě a je-li třeba, v detailech se pozměnit. *Frame* je struktura faktů, zkušeností a údajů, jejímž úkolem je reprezentovat stereotypní situaci, jako třeba ocitnout se v určitém typu obývacího pokoje nebo jít na oslavu dětských narozenin. Každý *frame* obnáší určitý počet informací. Jedny se týkají toho, k čemu v důsledku něčeho dojde, jiné zase toho, co dělat, nedojde-li k tomu, co bylo očekáváno" (Minsky 1975). *Frames* jsou „prvky kognitivního poznání [...], reprezentace týkající se světa, jež nám umožňují provádět základní kognitivní akty, jako jsou percepce, chápání s pomocí jazyka" (van Dijk 1976b: 31). Například *frame* „supermarket" determinuje celky či skupiny pojmů, které jsou „denotacemi určitých běhů událostí nebo akcí implikujících různé objekty, osoby, vlastnosti, vztahy nebo fakta" (ibid: 36; viz vůbec první formulaci in Petöfi 1976b).

Scénář „supermarket" tudíž bude obnášet pojem místa, kam lidé vcházejí, aby koupili zboží různého typu tak, že si je berou sami, bez zprostředkování prodavačů, a platí je u pokladny. Dobrý scénář tohoto typu by měl pravděpodobně brát v úvahu i typ zboží, které se v supermarketu prodává (například: kartáče ano, automobily ne).

V tomto smyslu je scénář vždy virtuálním textem nebo kondenzovaným příběhem. Dejme tomu, že elektronickému mozku je uloženo, aby zbavil víceznačnosti výrok:

(15) Jan měl zorganizovat večírek a odešel do supermarketu.

Připustíme-li, že přístroj vlastní jednoduché informace v termínech základního slovníku, pak rovněž připustíme, že může pochopit, co Jan chce dělat a kam jde, ale že už nemůže rozhodnout, proč kvůli organizování večírku jde do supermarketu. Je-li však přístroj vybaven scénářem „cocktail party", který mimo další podmínky společenské realizace večírku specifikuje, že obnáší i distribuci chlazených nápojů, likérů a chuťovek, a zároveň je vybaven i scénářem „supermarket", který bere v úvahu fakt, že se v něm prodávají kromě jiného zboží i nápoje, likéry a chuťovky, pak už v podstatě povinný amalgám prvků společných oběma scénářům nepředstavuje žádné nesnáze. Jan odchází do supermarketu, aby tam zakoupil uvedené výrobky, a ponechá stranou (ostatně stejně jako inteligentní přístroj) bifteky, kartáče a čistící prostředky. Jinak si nepočíná ani lidský adresát. Vrátíme-li se k Peircově definici lithia (v části 2.5), uvědomíme si, že tato encyklopedická definice velice připomíná hyperkodifikovaný scénář, jak se lithium vyrábí.[38]

Domníváme se, že porozumění textu je ve značné míře dáno použitím náležitých scénářů, stejně jako textové hypotézy předurčené k neúspěchu (očividný příklad najdete v poslední kapitole této knihy) se odvíjejí od použití scénářů zmýlených a „nešťastných".

4.6.6. INFERENCE INTERTEXTOVÝCH SCÉNÁŘŮ

Žádný text není čten nezávisle na zkušenosti nabyté četbou jiných textů. Intertextová kompetence (srov. především Kristeva 1970) reprezentuje specifický případ hyperkodifikace a ustavuje si své vlastní scénáře.

Čtenář, který musí zbavit text (14) víceznačnosti, je přesvědčen, že Raoul vztáhl ruku, aby uhodil Margueritu, protože celá situace („komická hádka mezi žárlivými manželi") byla už jednou provždy hyperkodifikována celou jednou sérií narativních situací. Na druhé straně i dlouhá řada scénářů ikonických (schémata ikonografie totiž nejsou nic jiného než intertextové vizuální scénáře) prezentovala tisíce zvednutých paží připravených uhodit. Intertextová kompetence (nejzazší periferie encyklopedie) zahrnuje všechny sémiotické systémy, které jsou čtenáři známy.

Intertextové scénáře by ve skutečnosti mohly být přiřazeny k topoi klasické rétoriky a k motivům, o nichž se píše od Veselovského až po naše dny. Sám fakt, že kategorie „motivu" vyvolala tolik diskusí (srov. např. Erlich 1954; Frye 1975; Segre 1974; Avalle 1975

38 Jiným Peircovým *frame* je situace, „jak vyrábět jablkový koláč", která byla probrána v *Collected Papers*, 2, 341. Viz rovněž Capretti ní 1976). Neřekli bychom, že pojem *frame*, jak jej používá Umělá Inteligence, je pojmem navrženým napřed Batesonem (1955) a pak Goffmanem (1974). Je sice pravda, že Goffman tvrdí, že „existuje smysl, v němž to, co je pro hráče golfu hra, je pro caddyho práce" (1974: 8); *frames* předložené Batesonem však budí spíše dojem textových hypotéz než scénářů uložených už v encyklopedii, neboli zdají se být spíše interpretačními rámci překrývajícími právě probíhající situaci se záměrem učinit ji srozumitelnější. V tomto smyslu se podobají žánrovým regulím, které mají při svém uplatnění vyvolat změnu v interpretaci situace: „Dávej si pozor, tohle je hra", nebo „snaž se pochopit, že tvoje interaktivní situace je strukturována podle logiky dvojitého svazku..." Je však třeba položit si otázku, nejde-li tu o odstíny, vyvolané dosud neupřesněnými využitími dané kategorie, a zdali by při rigoróznější analýze nebylo možno zahlédnout a ustavit sémiotické homologie silnější. Co se bádání ve věci Uměl-

a 1977, čímž seznam není zdaleka vyčerpán), naznačuje, že tento termín odkazuje k mnoha různým encyklopedickým blokům. Už od dob ruských formalistů o tom svědčí Boris Tomaševskij (1928), který motiv vymezil jako dále nerozložitelnou tematickou částici („snesl se večer", „hrdina zemřel"); zároveň však upozornil, že tento smysl se odchyluje od smyslu, jaký mu udělila komparativní analýza „bludných" zápletek, kde jednotky mají větší rozlohu a kde se spíše než jako dále nerozložitelné v rámci jednoho literárního žánru jeví jako „historicky se nerozloživší." Jako příklad uvádí motivy „únos snoubenky" nebo „zvířata-pomocníci". Tyto motivy se zdají být bližší našim intertextovým scénářům, domníváme se však, že scénář o pronásledování dívky by měl být o hodně analytičtější – v termínech aktérů, nástrojů, cílů i situací.

Ve skutečnosti je třeba dosáhnout ustavení hierarchií scénářů, v kterémžto rámci by takzvané motivy zabraly pouze jednu z pozic. Na prvním místě by mohly být identifikovány scénáře maximální neboli prefabrikované fabule: takovými by měla být standardní schémata sériového detektivního románu nebo skupiny pohádek, v nichž se jedny a-tytéž funkce (ve smyslu, jaký tomuto výrazu udělil Propp) opakují v jednom a tomtéž pořadí: Tyto scénáře jsou v podstatě žánrové regule, tak jako existují regule pečující o „korektní organizaci" televizního varietního pořadu, v němž musí být určité „přísady" nasazovány v určitém pořadí (moderátor uvede zpěvačku, mezi ní a jím dojde ke krátké vtipné konverzaci, zpěvačka si odbude reklamu své nové dlouhohrající desky, pak se dá do zpěvu atd.).[39] Na druhém místě by měly do hry vejít scénáře-motivy, náležitě pružná schémata typu „pronásledovaná dívka", v nichž je možno identifikovat určité aktéry (svůdce, dívku), určité sekvence akcí (svedení, zajetí, mučení), určité rámce (pochmurný zámek) a tak dále, aniž by nicméně byly ukládány přesné příkazy co do posloupnosti událostí, díky čemuž se nám dostalo pronásledování Justiny, pronásledování Clarissy, pronásledování Fleur-de-Marie, a to dokonce s různými výsledky (smrt, záchrana). Na

lé Inteligence týče, pak různým odstínům kategorie *frame* se věnují Minsky 1974; Winston 1977; Schank 1975; van Dijk 1977; Petöfi 1976a.

39 Toho, kdo by se chtěl seznámit s rozšířením dané problematiky na televizi, odkazujeme k dosud nepublikované rešerši této kompetence, provedené pro Nadaci Rizzoliho Franceskem Casettim a Maurem Wolfem (z mnohem početnějšího seznamu účastníků výzkumu citujeme pouze tyto dva autory, zabývající se specificky daným problémem z hlediska textové teorie a aktuálního bádání v oblasti verbální interakce).

třetím místě se nacházejí scénáře situační (typickým příkladem je souboj mezi šerifem a zločincem ve westernu), které sice rozvíjení jednoho z úseků příběhu kladou meze, mohou však být kombinovány i jinak, a produkovat tak i jiné příběhy. Tyto scénáře se různí podle různých žánrů a implikují někdy i minimální akce. Vezměme si za příklad situaci typickou pro slapstick-comedy: „hádka v kuchyni nebo při nějaké oslavě, spojená s házením šlehačkových dortů do obličeje". Preskripce jsou tu jasné, šlehačkou (jiné dorty než šlehačkové se tu nesmějí objevit) musí být zasažen obličej a zasažený si musí šlehačku vytírat z očí oběma rukama a (zde je však možná volba) sám pak musí rovněž útočníka dortem zasáhnout. Na čtvrtém místě by měla být vzata v úvahu opravdová rétorická topoi, mezi něž patří třeba scénář předepisující deskriptivní modely *locus amoenus*.

Seznam je však stále ještě žalostně neúplný. Jaký typ scénáře třeba v detektivce předepisuje, že viníkem nesmí být detektiv? Je jasné, že pojem intertextového scénáře je stále ještě bohužel příliš empirický; je širší než pojem motivu, připomíná spíše žánrové pravidlo a v každém případě je založen na preskripci série „případů", neboli určitého počtu aktérů, nástrojů, typů akce a záměrů. Pojem intertextového scénáře je tudíž vlastně jen dalším pojmem zastřešujícím, tak jako jsou jimi /ikonismus/ (*Traktát* 3.5), /kód/ (Eco 1976), /presupozice/ (srov. kap.1.5.), /izotopie/ (srov. kap. 5.3.). A třebaže nyní, kdy už je možné nahradit je mnohem analytičtější sítí souvztažných kategorií, dochází ke kritice zastřešujících pojmů, nemůžeme jim ani v tomto případě upřít užitečnost v oněch nutných a potřebných fázích výzkumu, kdy stále ještě poslouží při označování toho, co Wittgenstein nazval „rodinné podobnosti".

Intertextové scénáře v encyklopedii přirozeně cirkulují, propůjčují se k různým kombinacím a chce-li autor čtenáře zaskočit, podvést či pobavit, může se jich úmyslně vzdát. V padesátých letech časopis *Mad* otiskoval sérii „němých" komiksů, nazvaných, tuším, „Filmy, které bychom rádi viděli". Vytvářely „topické" presupozice

výjevu s obvyklým závěrem, příběh ale končil opakem intertextového předpokladu. Například bandité připoutali děvče k železničním kolejím, jako o závod se k ní v montáži à la Griffith řítili zachránci, blížil se ale i vlak, a ten nakonec dívku přejel.

Scénáře označované za „obvyklé" pocházejí tedy z normální encyklopedické kompetence čtenáře, sdílí je většina příslušníků kultury, k níž čtenář náleží, a většinou v nich jde o pravidla pro praktickou akci: Charniak (1975, 1976) se zabývá i scénáři zdánlivě banálními, jako „roztáhnout deštník" nebo „opatřit nátěrem nábytek nebo stěnu", jež patří do operativní kompetence a zahrnují neuvěřitelné množství informací. Intertextové scénáře jsou naopak rétorická či narativní schémata, náležející k selektivní a limitované výbavě znalostmi, které nevlastní všichni příslušníci dané kultury. Což je ostatně i důvod, proč někteří z nich jsou s to rozpoznat porušení žánrových pravidel, jiní snáze předvídat, jak příběh dopadne, zatímco ostatní, kteří postačující scénáře nevlastní, se vystavují radostem či strastem překvapení z nečekaných zvratů, které čtenář vybavený scénářem považuje spíše za banální.

Čtenář místo toho, aby hledal oporu v obvyklém scénáři, si často přímo z repertoáru své intertextové kompetence vyzvedne korespondující scénář, oproti předchozímu zredukovanější a konciznější (a tudíž i snáze aplikovatelný na jasně definované univerzum diskurzu). Tak třeba intertextový scénář „loupež v bance", zpopularizovaný bezpočtem filmů, zahrnuje zredukovanější počet akcí, jedinců a jiných relací než obvyklý scénář „jak vyloupit banku", s nímž pracují profesionální lupiči (diletanti při loupeži často neuspějí právě proto, že k provedení praktické akce místo solidního a redundantního scénáře obvykle použijí scénář intertextový).

4.6.7. IDEOLOGICKÁ HYPERKODIFIKACE

V *Traktátu* (3.9) jsou ideologické systémy považovány za případy hyperkodifikace. Patří do encyklopedie. Proto také čtenář k textu přistupuje z hlediska osobní ideologické perspektivy, která je integrující částí jeho vlastní kompetence, i když si toho není vědom. Jde tu o pozorování (případ od případu), do jaké míry text předvídá Modelového Čtenáře participujícího na dané ideologické kompetenci. Ale také o to, jakým způsobem čtenářova ideologická kompetence (ať už ji text předvídá, nebo nepředvídá) zasahuje do procesů aktualizace těch nejhlubších sémantických úrovní, zvláště do struktur považovaných za aktanční, a do struktur ideologických.

V 5.3. se budeme zabývat aktualizací izotopií neboli úrovněmi smyslu textu. Ideologické postoje adresáta mohou při determinování úrovní textu intervenovat i v tomto ohledu. Vraťme se k tomu, co bylo ve 3.6. řečeno o odlišných interpretantech dopisů Alda Mora. Není pochyb o tom, že rozhodnutí o subjektu výroku („Je autorem textu opravdu Aldo Moro?") záviselo na ideologických tendencích interpretů. Mínění, že stát by neměl jednat s Rudými brigádami, vedlo k postoji, že Moro nemohl navrhovat řešení, které by bylo v rozporu se zájmy státu, zatímco opačný ideologický postoj viděl v požadavku jednání s únosci stanovisko rozumné, přisouditelné rozumnému člověku. Jakmile však jednou došlo k rozhodnutí, rovinu čtení určovala ideologická volba. Lucrezia Escuderová v citovaném článku říká: Ti, kteří rozhodli, že subjektem produkce sdělení je Moro, píšící pod nátlakem, ale s jasnou hlavou, si zvolili čtení „anagogické"; domnívali se, že své dopisy kódoval. Podle nich chtěl Moro pravděpodobně sdělit, že je vězněn v ponorce, protože použil výrazy typu /podroben/ (tudíž „vespod"), /proces/ (neboli vězněn v něčem, co je v pohybu), /proces podle potřeby stupňovaný/ (po stupních se vychází nahoru a schází dolů) atd.[40]

Tato interpretace má své místo někde mezi špionážním románem a středověkou hermeneutikou. Její dětinskost bychom zbytečně komentovali. Fakt je ten, že jakmile se jednou v ideologické kompetenci interpretů konfigurovala premisa „hlava křesťanskodemokratické strany se nemůže domnívat a tvrdit, že stát by měl jednat s teroristy", bylo možné zvolit i tuto rovinu čtení. Neboli Moro prostě musel říci něco jiného, než řekl.

40 Údaje o této interpretaci jsou převzaty z časopisu *Espresso*, 16, 1978.

Text totiž, abychom tak řekli, „ví", že jeho Modelový Čtenář se ve svém předpokladu zmýlí (a pomáhá mu mylné předpoklady vytvářet), text jako takový však není možným světem, je to pouze úsek reálného světa, nanejvýš pak *stroj produkující možné světy*, tedy svět fabule, možné světy postav fabule a možné světy čtenářových předpokladů.

Samozřejmě je možno tvrdit, že autor psaním textu vytváří hypotézu chování svého Modelového Čtenáře a obsahem této hypotézy že je možný svět, jejž autor předvídal a v nějž doufal. Tato hypotéza se však netýká textu, ale psychologie autora. Intence toho, kdo text píše, mohou být extrapolovány v termínech popisu textové strategie, jakmile však začnou být metatextově popisovány možné čtenářovy anticipace, máme co do činění, i když jen v rovině kritické hypotézy, se čtenářem realizovanými možnými světy. Jinými slovy a s odvoláním na naši železniční metaforu ze 7.2. řečeno: možnost cestovat vlakem z Florencie do Sieny jednou či druhou tratí ještě nekonstituuje deskripci možných světů; je to popis aktuální struktury, umožňující formulovat rozhodnutí, názory, očekávání, hypotézy ohledně trasy, která má být zvolena, nebo trati, kterou by si mohli zvolit jiní cestující, nebo kterou si jiní cestující zvolili. Možný svět je *ens rationis*, zatímco tkáň železniční sítě je *ens materiální*, se všemi svými efektivně realizovanými uzly.

O textu se dá říci to, co se dá říci o jakémkoli výrazu usilujícím o perlokuční efekt. Říci /dnes prší/ může znamenat vůli sdělit, že mluvčí vydává příkaz a že ho maskuje jako tvrzení ve víře, že posluchač si zobrazí možnou akci (nejít ven). Výraz jako takový však nekonfiguruje možné světy, i když by mohl být hodnocen jako mechanisus schopný stimulovat jejich utváření.

9. Aktanční a ideologické struktury

9.1. AKTANČNÍ STRUKTURY

Jakmile čtenář jednou aktualizuje narativní struktury, s jejichž pomocí si vytváří předpoklady o stavech fabule (črtá možné světy), může formulovat (napřed, potom, zároveň) řadu makropropozic abstraktnějších než makropropozice narativní. Může totiž identifikovat aktérské role (Greimas) nebo narativní funkce (Propp). Může akterské role oprostit od jejich zbylé individuality a zredukovat je na aktanční opozice (subjekt/objekt, pomocník/oponent, adresující/adresát) a rozhodnout, aby v některých případech jednu aktanční roli zastávalo několik aktérů).

Definování teoretického umístění tohoto kooperativního uzlu je ztíženo tím, že na jedné straně by si čtenář měl už předem vytvořit

hypotézu aktantů, aby mohl definovat určité narativní struktury, a na druhé straně by už měl mít zvolené možné světy s jejich individui, aby mohl ustanovit, kteří aktéři jsou ve hře. Vezměme si třeba Sylvii Gérarda de Nervala. Každá ze zdejších tří žen, Sylvie, Aurelia a Adrianne, vchází s některou z ostatních do hry neustále se měnících opozic a bere na sebe různé aktanční role; střídavě se ta či ona, postavena do protikladu vůči vzpomínce, ve shodě se stavem fabule a časovým úsekem (čas přítomný, čas minulý, čas minulý ukončený), o němž vypravěč mluví, stává reálnou přítomností. Čtenář si tak na jedné straně už musel vytvořit domněnku o roli postavy v daném úseku textu, aby mohl formulovat své narativní makropropozice, a na straně druhé už musel rozpoznat stavy fabule v jejich logické následnosti, aby mohl určit, zdali daný úsek textu reprezentuje fakt, který se právě děje, který se stal, na který se vzpomíná, v nějž se v minulosti věřilo a pak byl následnou realitou vyvrácen atd. A samozřejmě možné světy není možné identifikovat, nedošlo-li předtím k aktualizaci struktur diskurzivních, oprostit však v rovině těchto struktur některé spleti slovesných časů od víceznačnosti si vyžaduje mít předem formulovanou hypotézu, a to nejenom co se týče světa, ale i aktančních lešení a rolí zastávaných postavami.

To jsou některé z důvodů, které teoretickou reprezentaci hloubkových rovin kooperace činí co do lineární posloupnosti nepravděpodobnou. Jak jsme naznačili ve 4.2, text je prostoupen odkazy a skoky, anticipacemi a kontrolními návraty.

Na druhé straně tematika aktančních struktur, k níž nepochybně nejplodněji a nejzajímavěji přispěl Greimas, měla své různé anticipace i mimo výzkumy věnované narativitě. Připomeňme si třeba jen pojem agens a kontraagens u Burkeho (1969), situační role Pikeho (1964), nebo případy, jimiž se zabýval Fillmore (1970), či sémantickou analýzu v textech Bierwischových (1971). Pojem aktantu vniká přímo do středu sémémické reprezentace v podobě encyklopedie (jak jsme se snažili ukázat v prvních dvou kapitolách této knihy). A tak jestliže už sám sémém předkládá elementy nezbytné k formulování aktančních hypotéz na komplexnějších narativních úrovních, aktanční hypotézy mimo úroveň fabule už od prvních kroků textové kooperace determinují rozhodnutí v oblasti sémantických aktualizací.

Čteme-li *Devadesát tři* Victora Huga, ve kterém místě románu, na základě jakých explicitních a autorem zopakovaných prohlášení rozhodneme, že je tu vyprávěn příběh grandiózního subjektu, jakým je revoluce, hlasu lidu a hlasu božího, jak se staví proti svému odpůrci, jímž je reakce? Neboli kdy je možno plně pochopit, že Lantenac nebo Cimourdain, Gauvain nebo Konvence, Robespierre nebo Vendée jsou jen povrch konfliktu mnohem hlubšího, na jehož základě a o němž autor mluví především? A kdy dojde k tomu, že čtenář, který to pochopil, se odřekne identifikování postav, „historických" i fiktivních, jejichž počet v románu přesahuje možnosti paměti? Není pochyb o tom, že v takovémto díle aktanční hypotéza nezasahuje proto, aby vyřešila sérii následných abstrakcí, od diskurzivních struktur až po fabuli a od fabule až po ideologické struktury, ale velmi brzy se usadí v průběhu čtení a řídí volbu možností a předpokladů a determinuje makropropoziční filtrování.

Nějakou akci nebo událost můžeme klidně opomenout, autorovy dlouhé filozofické úvahy se však stávají částmi toho, co do fabule opravdu patří, protože v záplavě tváří, gest a událostí je třeba si podržet jen nejpodstatnější sdělení o tom, co revoluce dělá pro dosažení svého cíle, jak působí na individua a jak řídí jejich akce.

Čímž ovšem vůbec nechceme tvrdit, že pokusy zkonstruovat obranné valy a opozice, vynášet na povrch hloubkové osnovy textu, je cosi zanedbatelného. Naopak jedině tak je možno vynést na povrch to, co v textu „něco znamená", a kooperativní čtenář by to tak či onak měl dělat. Chceme říci pouze to, že konstrukce hloubkové osnovy je závěrečný výsledek kritické inspekce a jako

takový že se dostaví až v pokročilé (a zopakované) fázi čtení. Z hlediska diskurzu, který zde vedeme (a v jehož rámci se snažíme identifikovat textové uzly, v nichž je ten či onen typ kooperace vyžadován), je teoretické rozhodnutí zoufalou záležitostí. Víme, aspoň po provedené kritické rekonstrukci, že text má, nebo by měl mít tu či onu aktanční strukturu, stěží bychom však mohli říci, ve které fázi kooperace je Modelový Čtenář vyzván, aby ji identifikoval.

76 Srov. například naše úvahy o Jamesi Bondovi, *Tajnostech pařížských*, Supermanovi atd. v Eco, 1965a, 1965b, 1968, 1976.

9.2. IDEOLOGICKÉ STRUKTURY

Totéž je možno říci o strukturách, které jsme označili za struktury ideologické a jimiž byl v textologickém bádání posledních desetiletí dán velký prostor.[76] Na základě toho, co bylo řečeno o sémiotické povaze ideologií v *Traktátu* (3.9), hned zpočátku poznamenáváme, že zatímco aktanční osnova se prezentuje – coby výzbroj encyklopedie, ještě než dojde k její realizaci v textu – jako systém opozic, neboli s-kód (viz *Traktát*, 1.3 a Eco, 1977), ideologická struktura (jak na úrovni kompetence encyklopedické, tak ve své textové aktualizaci) se reprezentuje jako kód ve vlastním slova smyslu, neboli jako systém korelací. Mohli bychom dokonce říci, že ideologická struktura se manifestuje, jakmile jsou axiologické konotace přidruženy k aktančním pólům vepsaným do textu. A text předvedl svou ideologii průsvitu, jakmile je aktanční osnova pověřena hodnotovými soudy a role vehikulují axiologické opozice: dobrý versus špatný, pravdivý versus nepravdivý (nebo také život versus smrt či příroda versus kultura).

A teprve zde si plně uvědomujeme to, co v 4.6.7. bylo sotva naznačeno: ideologická kompetence Modelového Čtenáře se ujímá řízení volby aktanční osnovy a velkých ideologických opozic. Například čtenář, jehož ideologická kompetence záleží v hrubé, ale účinné opozici mezi duchovními hodnotami (konotovanými jako „dobré") a materiálními hodnotami (konotovanými jako „špatné"), může být u prózy, jako je *Smrt v Benátkách*, v pokušení

aktualizovat velké opozice, které označíme za ideologické (Aschenbachovy estetické zájmy versus jeho fyzické sklony, a tudíž duch versus hmota), a v rovině ideologických struktur prvním přisoudit marker „pozitivnosti" a druhým marker „negativnosti". Je to sice čtení spíš chudé a neproblematické, chtěli jsme je však uvést jako příklad toho, jak ideologická kompetence determinuje aktualizaci hloubkových struktur textu. Takovouto kompetenci může text pochopitelně u svého čtenáře předvídat a snažit se ji – ve všech nižších úrovních – narušit a přimět čtenáře identifikovat komplexnější aktanční a ideologické struktury.

Existují i případy dekodifikace „aberantní" (tu více, tu méně úspěšné).[77]

Typické jsou v tomto ohledu *Tajnosti pařížské* (srov 3.3). Ideologické tendence proletářských čtenářů tu fungovaly jako „komutátor" kódu a přiměly jej aktualizovat diskurz vytvořený s reformistickým záměrem v revolučním duchu. Ideologická kompetence nepůsobí na interpretaci nutně jako brzda, může působit i jako stimul. Občas vede k tomu, že v textu je objeveno něco, čeho si sám autor nebyl vědom, co však text tak či onak vehikuloval.[78]

77 U pojmu aberantní dekodifikace jsme se už několikrát pozdrželi (Eco 1968, 1977, Eco a Fabbri 1978), dále viz schéma 2 v této knize (převzaté z *Traktátu* 2.15). Termínu /aberantní/ není třeba přisuzovat negativní konotaci, chápeme jím výlučně dekodifikaci, která se nepřizpůsobuje intencím autora komunikativního aktu a obrací je v opak. Takováto dekodifikace je aberantní vzhledem k předpokládanému efektu, může však konstituovat způsob, jak nechat sdělení povědět, co povědět mohlo, nebo i další věci, tak či onak vzhledem k záměrům příjemce zajímavé a funkční.

9.3. MEZE A MOŽNOSTI HLOUBKOVÉ INTERPRETACE

Co se však stane, jestliže čtenář při identifikování hloubkových struktur vynese na světlo něco, co autor neměl v úmyslu tvrdit a co text jakoby s naprostou zřejmostí předkládá? Očividně se dotýkáme velice křehké meze, oddělující interpretační kooperaci od hermeneutiky. Není ostatně právě hermeneutice vlastní tvrdit o sobě, že to je právě ona, kdo v textu nachází pravdu, kterou pak nabízí, umožňuje zahlédnout, nechává prosvítat?

Jistě, je hermeneutika a hermeneutika. Etymologie Isidora ze Sevilly a celá řada etymologií Heideggerových chtějí přimět slova k tomu, aby říkala něco, co – má-li si encyklopedie uchovat svou objektivní společenskou existenci – říkat nemohou. Středověká čtení Vergilia používala jeho textů jako proroctví a jeho diskurz

78 Nemáme zde v úmyslu uvažovat nad tím, zdali se Sue považoval za revolucionáře, byť byl sociální demokrat. Ideologické struktury se netýkají intencí adresáta, ale toho, co text manifestuje nebo virtuálně obsahuje. Netýkají se ani tak jmen či nálepek, jako aktualizovatelných sémiotických struktur. Sue mohl z idiosynkratických důvodů označovat za „revoluční ideologii" něco, co jiní (například Marx a Engels, kteří Suea četli) nazývali „ideologií reformistickou": opozice označení či nálepek

znásilňovala. V těchto případech text není interpretován, ale používán s volností, s jakou je používán balíček tarotových karet.

Něco jiného však nastane, prochází-li někdo textem, aby z něj vytěžil závěry týkající se hlubokých autorových pohnutek, nebo aby v něm našel stopy ideologie, již si autor sám nepřipouštěl. Sue chtěl být revolucionář a napsal knihu mírně reformistickou. Jeho proletářští čtenáři v ní však objevili revoluční apel. Kdo měl pravdu? V Dupinově trilogii chtěl Poe vyprávět příběh jasnozřivé mysli, nemálo čtenářů v ní však vidělo inscenaci divadla podvědomí. Je správné nebrat v potaz četná a explicitní autorova tvrzení o Dupinově jasné a kontrolované racionalitě?

Předpokládejme existenci narativního textu, napsaného během posledních let, v němž se nejenom na úrovni individuí, vlastností a relací, ale na úrovni samotných syntaktických struktur s obsedantní naléhavostí manifestují aktanční nepřesnosti, záměny anafor, prudké přechody z první osoby k osobě třetí, a kde tudíž nastávají nesnáze s tím, jak rozpoznat a učinit rozpoznatelnými jak subjekty, vložené do hry výpovědí, tak samotný subjekt autora, chápaného jako výpovědní strategie. Není nijak nesnadné přisoudit to, co bylo právě řečeno, celé řadě experimentálních či avantgardních textů, což nás opravňuje k domněnce, že jejich autoři měli na mysli právě veškeré aspekty běžné encyklopedie, podle nichž takovéto výrazové prostředky souvisejí s obsahy duševní disociace a krize osobnosti. Mezi jinými jeho obsahy je třeba takovému textu přisoudit i nepopisované, ale jako styl, jako organizační modalita diskurzu manifestované schizomorfní vidění. Autor coby empirický subjekt výroku si mohl být více či méně vědom toho, co dělá, jako text to však prostě neudělal: nemusím vědět, že určité slovo má určitý význam, jestliže je však vyslovím, pak jsem prostě řekl, co jsem řekl. V rovině psychologické se pak třeba bude mluvit o nevhodné poznámce, bude se říkat, že jsem to zrovna neměl v hlavě v pořádku, že jsem hlupák, nebo že jsem se přeřekl.

ponechávala a ponechává opozice ideologické, vyjevující se v *Tajnostech pařížských*, nedotčené a beze změny, jako třeba opozici „oceán lidového hněvu versus osvícená charitativní akce kapitálu", konotující opozici „riziko, jemuž je třeba se vyhnout, versus optimální řešení". Pochopitelně není snadné číst Suea a přitom oddělovat tyto ideologické opozice od způsobu, jímž je autor opatřuje nálepkami. Nikoli náhodou si objasnění těchto kontradikcí mezi rovinou diskurzivní a rovinou ideologickou vyžaduje kritickou analýzu jako příklad „excelentní" interpretační kooperace, která neuděluje prémii autorovi, ale textu, neboli Autoru Modelovému, a ne empirickému.

To jsme se však už ocitli v docela jiné situaci. Tu bychom mohli jako příklad předvést na jiném textu, vydaném v době, kdy objevy psychiatrie a psychoanalýzy ještě nepronikly na veřejnost (nebo na textech autorů sice současných, ale nevybavených větším rozsahem vlastní encyklopedie). Takovýto text může vyprávět třeba bezvýznamný příběh, a přitom používáním obsedantních metafor nebo pomocí partikulárního syntaktického uspořádání dokáže budit dojem, že jako na průsvitce zobrazuje schizoidní postoje nebo projevy Oidipova komplexu. Můžeme však tvrdit, že tato struktura je částí obsahu, který má Modelový Čtenář aktualizovat?

Interpretací rozumíme (v rámci této knihy) sémantickou aktualizaci všeho, co text jakožto strategie chce skrze kooperaci se svým Modelovým Čtenářem povědět – a to způsoby a na úrovních popsaných v předchozích kapitolách. Pak můžeme rovněž tvrdit, že text, který manifestuje schizoidní osobnost svého autora, nebo jeho oidipovský komplex, není textem, který by k tomu, aby tyto podvědomé tendence vyšly najevo, vyžadoval kooperaci ideálního čtenáře. Jejich ozřejmení není záležitost textové kooperace; patří spíše do kompetence následné fáze přístupu k textu, kdy se totiž po jeho sémantické aktualizaci přikročí k jeho hodnocení, k jeho kritice, přičemž tato kritika může být zaměřena k několika cílům: k hodnocení efektu „estetického" (ať už tomuto efektu poskytneme jakoukoli definici), k hodnocení vztahů mezi ideologií, autorovými stylistickými řešeními a ekonomickou situací, k pátrání po podvědomých strukturách, manifestujících se prostřednictvím struktur aktančních (aniž by přitom konstituovaly jejich obsah v intencích autora). Právě proto by takováto důležitá a plodná psychologická, psychiatrická nebo psychoanalytická šetření měla náležet k využití textu ve smyslu dokumentárním a být situována do fáze následující po jeho sémantické aktualizaci (i kdyby se oba procesy vzájemně podmiňovaly). Asi jako kdyby u výroku /ke všemu se přiznávám/ textová kooperace měla za úkol aktualizovat sémantické explicitace, definovat topik, zkrátka osvětlit odlehlé presupozice a okolnosti

vyřčení tohoto lingvistického aktu, a jako kdyby naopak použití textu jako svědectví, že se mluvčí provinil nějakým přečinem, bylo předmětem použití dokumentárního. To by však bylo totéž jako tvrdit, že vyvozovat z výroku /pojď sem, prosím/, že mluvčí byl veden zřejmým přáním, abych k němu šel, není předmětem textové kooperace, zatímco my naopak máme dojem, že tento typ úsudku je esenciální částí aktualizace sdělení. Dejme tomu, že existuje text, v němž autor zcela evidentně nemohl znát encyklopedické údaje, díky nimž série akcí či relací vyjadřuje dané psychické obsahy, a z něhož je nicméně zcela zřejmé, že veškerá textová strategie tu fatálně směřuje k tomu, aby do něj byly vkládány právě takovéto obsahy. Jako typický případ by nám tu mohl posloužit Sofoklův *Oidipus král*, aspoň ve Freudově verzi. My nyní pochopitelně tuto tragédii můžeme číst jako referenci k encyklopedii registrující mezi svými subkódy i výsledky freudovské hyperkodifikace, je však třeba připomenout, že Sofokles jako subjekt výroku ani Sofokles jakožto textová strategie k této encyklopedii odkazovat nemohli. Přesto se však Oidipovo slepé úsilí vytěsnit několikrát mu předloženou pravdu zdá být prvotním obsahem Sofoklova textu (viz čtení v termínech možných světů a strukturálně nezbytných relací v kapitole 8). Řekneme tedy, že v tomto případě autor právě zakládal nové údaje kódu, nebo encyklopedie. Text jako akt invence (viz definici této kategorie v *Traktátu*, 3.6.7 a dále) zakládá nový kód, zavádí poprvé korelaci mezi expresivními elementy a údaji obsahu, které sémantický systém do té doby nedefinaval a neorganizoval. Freudova verze krále Oidipa v tomto případě konstituuje legitimní postup textové kooperace, aktualizuje to, co v textu je, i co do něj jako strategii komunikativního aktu vkládá. Nakolik si byl empirický Sofokles coby subjekt tohoto aktu vědom toho, co s textem dělá, to je pak opravdu záležitost úzu, symptomatologické čtení, a vymyká se aktivitě definované teorií textové kooperace; týká se, chceme-li, Freuda v pozici Sofoklova osobního lékaře, a ne Freuda jakožto Modelového Čtenáře *Oidipa krále*. Což nás vede k tomu,

abychom připomenuli (nebo zopakovali), že Modelovým Čtenářem *Oidipa krále* není ten čtenář, na kterého Sofokles myslel, ale ten, kterého Sofoklův text postuluje.

Právě tak je jasné, že Sofoklův text při postulování svého Modelového Čtenáře jakožto kooperační strategie konstruuje čtenáře schopného vynést na povrch dosud ukryté údaje obsahu (pochopitelně pokud připustíme, že Sofokles nebyl první, kdo si uvědomil fenomény známé jako oidipovský komplex, a že v encyklopedii řecké kultury oné doby ještě nebyly kompetence na toto téma zorganizované, třeba jako intertextová tradice). Jinými slovy řečeno: Po Modelovém Čtenáři *Oidipa krále* je požadováno, aby kooperativně konal tytéž operace rozpoznání relací, k jejichž konání byl vyzván i Oidipus jako postava – a které vykonal opožděně. V tomto smyslu některé narativní texty při vyprávění příběhu postavy poskytují sémanticko-praktické instrukce svému Modelovému Čtenáři, jehož příběh vyprávějí. Právem se můžeme domnívat, že se do jisté míry totéž děje v každém narativním textu a možná i v mnoha jiných, které narativní nejsou. *De te fabula narratur.*

Abychom lépe vyznačili rozdíl, který se tu snažíme vymezit, vezměme si jako příklad jednu z interpretací, které Maria Bonaparteová věnovala dílu Edgara Allana Poea.[79] Na začátku své studie „Smutek, nekrofilie, sadismus" se zabývá řadou symptomatologických pojednání o básníkově díle a dochází k závěru, že tento muž (kterého už Lauvrière označil za superiorního degeneráta a Probst za epileptika) byl totální impotent, ovládaný pocitem, který zakusil jako dítě při pohledu na svou matku – zemřela na souchotě – na katafalku, díky čemuž byl v dospělosti chorobně přitahován, ve fikci stejně jako ve skutečnosti, ženami obdařenými morbidními a mrtvolnými atributy jeho matky. Z toho vycházejí jeho lásky k nemocným ženám-dětem, a proto jsou také jeho příběhy plné oživlých mrtvol.

Údaje jsou tu pochopitelně bez rozdílu čerpány jak z básníkova života, tak z jeho literárního díla. Tento přístup, korektní při psy-

79 Viz Bonaparte, Maria: *Psicoanalisi e antropologia*. Bologna, Guaraldi 1971.

chologickém zkoumání osobnosti jménem Edgar Allan Poe, je však třeba zavrhnout u zkoumání Modelového Autora, kterého si čtenář při čtení těchto textů představuje a kterého si potřebuje představovat, i když nezná životopisné údaje Edgara Allana Poea. V tomto případě můžeme klidně říci, že Marie Bonaparteová používá Poeovy texty jako dokumenty, jako symptomy, jako psychiatrické protokoly. Škoda, že to nemohla udělat, dokud byl Poe naživu, a přispět tak k jeho vyléčení z obsedantních stavů – což ovšem není její vina. Poe je po smrti a nám po něm zůstává radost (velice lidská a vědecky přínosná) z úvahy nad exemplárními příběhy velkého člověka a nad tajemnými uzly svazujícími nemoc s tvůrčí činností.

To všechno nemá nic společného s textovou sémiotikou, ani s analýzou toho, co čtenář může v Poeovi najít. Marie Bonaparteová však zvládá, a docela slušně, i textovou sémiotiku. O několik stránek dále, v téže studii, analyzuje báseň „Ulalume": básník chce putovat ke hvězdě Venuše-Astarté, vyděšená Psyché ho zadrží, básník přece jen pokračuje v cestě, na jejím konci však najde hrob své milované. Marie Bonaparteová poznamenává, že symbolismus této básně je velice průhledný, a na jeho základě provádí něco jako aktanční analýzu ante litteram: mrtvý aktér Poeovi brání putovat k lásce psychicky i fyzicky normální, symbolizované Venuší. Stačí proměnit aktéry v ryze aktanční polarity a máme tu subjekt mířící k objektu, pomocníka a oponenta.

Bonaparteová se pak zabývá povídkami Morella, Ligeia a Eleonora a dochází k závěru, že všechny tři mají tutéž fabuli. Ponecháme-li stranou několik rozdílů, máme tu pokaždé manžela zamilovaného do své manželky, která je mimořádnou osobností. Tato žena zemře na souchotě, manžel jí odpřísáhne věčný smutek, slib však nedodrží a naváže známost s jinou ženou, zesnulá manželka se však vrátí a novou ženu zahalí pláštěm své truchlivé moci. Od této fabule (která je opravdový intertextový scénář) je snadné přejít k aktančním strukturám. Marie Bonaparteová to provede instinktivně, když se rozhodne považovat za mrtvou i druhou ženu poslední povídky – ta

sice nezemře, tak či onak však plní roli objektu milostného citu, objektu, který unikne milovanému muži, a identifikuje se tak se ženou první. Maria Bonaparteová ve všech třech novelách nachází strukturu obsese, kterou považuje především za obsesi textovou.

Tuto krásnou analýzu však autorka uzavírá slovy, že život Edgara Allana Poea se podobal životu hrdinů těchto povídek, což je metodologicky krok stranou a přesun pozornosti od interpretace textů k jejich klinickému využití.

Věnujme se však nyní čtení opačného charakteru, bližšímu tomu, oč nám tu jde. Je to čtení „Ukradeného dopisu" v knize Jacquese Derridy *Le facteur de la vérité* (kde se odkazuje i k jiným čtením Marie Bonaparteové a rovněž k proslulému čtení Lacanovu, jehož ostatně kritizuje).[80] Derrida v této studii vychází ze své vlastní ideologické kompetence, privileguje diskurz podvědomí a nachází v něm subjekty obecnější, než jsou aktéři, kteří tyto subjekty reprezentují. Důležitá tu není ani tak povaha dopisu, jako to, že se vrátí k ženě, jíž byl ukraden, neboť bude nalezen pověšený na hřebíku v krbu („na nazměrném těle ženy, na obezdívce krbu"). Důležitý není ani aktér Dupin, ale fakt, že dává najevo *dvojí* charakter, díky němuž „se postupně identifikuje se všemi postavami". Není na nás tu rozhodnout, zdali Derridova interpretace postihuje či nepostihuje pluralitu možných obsahů, jak ji Poeův text manifestuje. Zajímá nás to, že Derrida chce osvětlit, jak sám říká (a v opozici vůči pozici, kterou přisuzuje Lacanovi) „textové struktury": neboli chce sice „klást otázky Poeovu podvědomí", nechce se však vyptávat „autorových intencí", a aby uspěl, snaží se ho postupně identifikovat „s tou či onou pozicí jeho postav".

Při tomto svém počínání Derrida postupuje od fabule (selektované podle vlastních ideologických tendencí, které ho nutí identifikovat to, co sám považuje za topik celé záležitosti – příběh kastrace) ke strukturám aktančním, přičemž předvádí, jak se tyto struktury manifestují v hloubkových úrovních textu. Operace to může být stejně dobrá jako špatná, v každém případě je však legitimní.

80 Derrida, Jacques: *Il fattore della verita.* Milano, Adelphi 1978. Studie Marie Bonaparteové, k níž Derrida odkazuje, je *Edgar Poe, sa vie, son œvre. Etude analytique.* Paris, PUF 1933.

Zbývá otázka, zda by nebylo vhodnější považovat tento postup spíše za *kritickou interpretaci než za interpretační kooperaci*. Hranice mezi těmito dvěma aktivitami však jsou sotva znatelné, je třeba je vymezit v termínech kooperační intenzity a být střízliví a věcní při předkládání výsledků realizované kooperace. Kritikem se pak stává kooperující čtenář, který poté, co text aktualizoval, vypravuje své kooperační kroky a ozřejmuje způsob, jímž ho autor, prostřednictvím své vlastní textové strategie, přiměl k takovéto kooperaci. Nebo také v termínech estetické úspěšnosti (ať už ji definuje jakkoli) hodnotí modality textové strategie.

Podoby kritiky jsou, jak dobře víme, různé. Máme kritiku filologickou, kritiku estetickou, kritiku sociologickou a kritiku psychoanalytickou, kritiku jež pronáší hodnotící soudy a kritiku vrhající světlo na průběh psaní. A to nejsou zdaleka všechny. Nás nezajímá rozdíl mezi textovou a kritickou kooperací, zajímá nás rozdíl mezi kritikou, která sleduje modality textové kooperace a těží z nich, a kritikou, která text používá, jak jsme toho byli svědky, k jiným účelům. Omezíme se na to, že první typ kritiky budeme mít za typ úzce spojený s procesy, které se snaží osvětlit tato kniha. Takováto kritika totiž pomáhá v realizaci kooperace i tam, kde ji naše nepozornost odsoudila k neúspěchu. A je to právě ten typ kritiky, který bude muset být v mezích našeho diskurzu definován jako příklad „excelentní" textové kooperace. A to i v případě, že se bude odchylovat od výsledků naší kooperace a objeví se názor, že by se kritikovi měla odejmout role Modelového Čtenáře. V tom případě bychom mu měli poděkovat, že se o to aspoň pokusil.

9.4. HLOUBKOVÉ INTENZIONÁLNÍ STRUKTURY A HLOUBKOVÉ EXTENZIONÁLNÍ STRUKTURY

Je tu ještě další důvod, proč v této kapitole dáváme přednost diskusi o vhodném okamžiku pro identifikace ideologických a aktančních opozic před diskusí o jejich strukturální mechanice. Vraťme se k vyobrazení 2. Napravo máme čtenářem konané pohyby v extenzi

(Jaká individua jsou ve hře, jaké stavy světa, jaké průběhy událostí? Ocitáme se tu před sérií tvrzení týkajících se světa, v němž žijeme, nebo světa možného? A ať už to je kterýkoli z nich, jaké předpoklady ohledně toho, k čemu má právě dojít, můžeme vytvářet?). Nalevo máme posuny konané čtenářem *v intenzi*: jaké vlastnosti přisoudíme individuům ve hře nezávisle na tom, zdali ve světě našich zkušeností existují, či neexistují? Jaké abstrakce reprezentují? Jsou to individua dobrá, nebo zlá? Plní jednu a tutéž roli několik individuí? A tak dále.

Jsou však tyto dva řádky pohybů vskutku tak nezredukovatelné? Kdyby narativní text (kdyby každý text) byl signifikantní pouze v té míře, v jaké jsou jeho propozice ověřitelné ve světě naší zkušenosti – neboli pouze tehdy, kdy všechno, co text říká, *probíhá nebo proběhlo* v takzvaně „reálném" světě –, pak by narativní text (každý text) vyžadoval jen skrovnou míru kooperativní činnosti. Všechno by se vyřešilo tam, kde (vyobrazení 2) jsme naopak extenze vložili do závorek. Jsme-li přesvědčeni, že text mluví buď o „reálných" stavech, nebo nemluví o ničem, pak je zbytečné činit předpoklady a snažit se v něm identifikovat aktanty.

Jenže právě proto, aby vyvázla z těchto mělčin a problémy intenzionální převedla do termínů extenzionálních, vypracovala logická sémantika pojem *možného světa*. Pak ale tvrzení, že jedna vlastnost platí pro jedno individuum v možném světě a jedna propozice že je pravdivá v jednom možném světě (rozhodnutí formulované v termínech extenzivních), znamená návrat k problematice „verifikace", kterou Greimasova strukturální sémantika (1973: 165; 1976: 80) vkládá do hry v rovině intenzionální. Říci, že nějaký text nám danou propozici předkládá jako pravdivou v nějakém možném světě (světě, který líčí fabule, nebo světě, který text přisuzuje propozičním postojům postav) znamená říci, že text mění *diskurzivní strategie* v realitu, aby nám něco předložil jako pravdivé nebo nepravdivé, jako objekt lži nebo mlčení (tajemství), jako objekt víry nebo jako vyřčenou propozici, aby *se uvěřilo*, nebo aby *se činilo*. Fakt, že si

čtenář v rovině předpokladů vytvoří projekt možného sledu událostí, je v rovině extenzionální třeba hodnotit v jeho koherenci či nekoherenci s následným vývojem fabule, v rovině intenzionální v nás pak naopak může vyvolat otázky týkající se způsobu, jímž si text počínal, aby tuto víru (jíž text v následující fázi fabule přisoudí hodnotu pravdy 1 nebo 0) stimuloval.

Takže snaha konstruovat vzájemně porovnatlené matrice světů a přisuzovat individuím vlastnosti se příliš neliší od tendence přisuzovat aktérům aktanční role, zvláště jsou-li určité vlastnosti individuí v některé fabuli strukturálně nezbytné, založené na vzájemném souručenství individuí uvnitř určitého světa. Naopak je třeba položit si otázku, zda i přisuzování pravdivostních hodnot v extenzionálních termínech by se nemělo stát součástí ideologických struktur textu. Ideologické struktury se totiž nacházejí i v logických fabulích.

Všechny tyto důvody vedou k tomu, že procesy extenzionálního rozhodování v termínech struktur světů, jimiž se zabývala předchozí kapitola, se zdají v mnoha ohledech překrývat procesy intenzionální, o nichž jsme mluvili v této kapitole a které možná předkládají pouze alternativní verzi procesů prvních.

Použili jsme výrazů „zdají" a „možná", vedeni metodologickou obezřetností: model reprezentovaný vyobrazením 2 se totiž pokoušel uvést do vzájemného vztahu kategorie pocházející z velice odlišných badatelských univerz. Považovali jsme za nezbytné vykonat tuto operaci (aniž bychom se pokoušeli přehlížet riziko synkretismu), protože v definitivní poloze všechna tato badatelská univerza mají jeden společný objekt, i když jej odlišně definují, a tímto objektem je sémantika a pragmatika textů.

10. Aplikace: Obchodník se zuby

Teoretické propozice byly v předešlých kapitolách postupně prověřovány kratičkými textovými fragmenty. V této a následující kapitole budeme tyto propozice aplikovat na rozlehlejší úseky textu. V této kapitole to bude incipit běžného konzumního románu v rozsahu necelé stránky, v kapitole následující celá jedna povídka, navíc charakteristická tím, že je „nesnadná", dvojznačná a že nabízí možnost různých čtení.

Text, jímž se teď budeme zabývat, jsou první věty románu *The Tooth Merchant* od Cyruse L. Sulzbergera. Zvolili jsme jej ze dvou důvodů. Zaprvé proto, že je to příklad „snadné" narativity, nepředstavuje žádné zvláštní interpretační nesnáze a podle všeho by tedy po čtenáři neměl požadovat koope-